गाउँ शिक्षा योजना

२०८३/८४-२०९३/९४

विहादी गाउँपालिका, पर्वत

शुभकामना मन्तव्य

आदरणीय विहादीबासी आमाबुबा, दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरू,

शिक्षा मानव जीवनको सर्वोत्तम आँखा, व्यक्तिगत विकासको मेरुदण्ड र सामाजिक रूपान्तरणको महाअभियान हो। यसले हरेक नागरिकमा अन्तर्निहित सिर्जनशीलता र क्षमतालाई प्रस्फुटन गराई समाजलाई सभ्य, सुसंस्कृत, उद्यमशील र उत्तरदायी नेतृत्व प्रदान गर्दछ। नेपालको संविधानले आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको पूर्ण अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई सुम्पेको यस ऐतिहासिक कालखण्डमा, विहादी गाउँपालिकाले आफ्नो १० वर्षे गौरवशाली शैक्षिक मार्गचित्रको रूपमा "गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/८४ - २०९३/९४)" तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको चरणमा ल्याउन लागेको यो घडी हाम्रा लागि अत्यन्तै गौरवको विषय हो। यस गौरवमय अवसरमा सम्पूर्ण आदरणीय गाउँवासी, निष्ठावान् शिक्षाप्रेमी, आदरणीय शिक्षक, अभिभावक तथा सरोकारवाला महानुभावहरूमा गाउँपालिका र मेरो व्यक्तिगत तर्फबाट हार्दिक बधाई तथा मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौँ।

हाम्रो गाउँपालिकामा हाल शैक्षिक पहुँच र विद्यालय भर्नादरमा क्रमिक एवं उत्साहजनक सुधार हुँदै गए तापनि भौगोलिक विकटता, सामाजिक-आर्थिक असमानता, सिकाइ उपलब्धिमा अपेक्षित गुणात्मक वृद्धि र आधुनिक प्रविधिको समयसापेक्ष उच्चतम प्रयोग जस्ता क्षेत्रमा अझै धेरै नवप्रवर्तन र सुधार गर्नुपर्ने चुनौतीहरू हाम्रा सामु विद्यमान छन्। यी तमाम चुनौतीहरूलाई दृढ इच्छाशक्तिका साथ चिर्दै विहादीको समग्र शैक्षिक प्रणालीलाई प्रतिस्पर्धी, व्यावहारिक, नवप्रवर्तनात्मक र रोजगारमूलक बनाउनु नै आजको मुख्य दायित्व र आवश्यकता हो।

"प्रविधिमैत्री, गुणस्तरीय, सीपमूलक, समावेशी र जीवनोपयोगी शिक्षा" को क्षेत्रमा यस गाउँ शिक्षा योजनाले आगामी दशकका लागि तय गरेको यसै दूरदृष्टिलाई दह्रोसँग आत्मसाथ गर्दै, हामीले विद्यालयहरूमा अत्याधुनिक आइसिटी ल्याब (ICT Lab), आधुनिक डिजिटल सिकाइ, सुरक्षित एवं अपाङ्गतामैत्री भौतिक पूर्वाधार, बालमैत्री सिकाउने वातावरण र स्थानीय मौलिक स्रोत-साधन एवं पहिचानमा आधारित पाठ्यक्रम विकासलाई विशेष प्राथमिकतामा राखेका छौँ। विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा समेट्दै दलित, सीमान्तकृत, विपन्न तथा फरक क्षमता भएका विद्यार्थीहरूको समतामूलक पहुँच र गुणात्मक विकास सुनिश्चित गर्न यो योजना एक ऐतिहासिक कोशेढुङ्गा सावित हुनेछ भन्ने मलाई पूर्ण विश्वास छ।

"समुन्नत विहादी, सम्मानित विहादीबासी" को हाम्रो साझा सपना र भव्य आकांक्षालाई मूर्त रूप दिन यो शिक्षा योजना केवल एउटा औपचारिक दस्तावेज मात्र नभई हाम्रो गाउँपालिकाको समृद्धिको सबैभन्दा बलियो जग बन्नेछ। यस रणनीतिक योजना निर्माणमा आफ्नो अमूल्य समय, बौद्धिक प्राज्ञिक सुझाव, पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहुने र अहोरात्र खटिएर योगदान पुर्‍याउनुहुने गाउँ शिक्षा समिति, विज्ञ योजना लेखन कार्यदल, जनप्रतिनिधिज्यूहरू, शिक्षक, राष्ट्रसेवक कर्मचारी मित्रहरू, अभिभावक, नागरिक समाज र प्राविधिक साझेदारहरूप्रति गाउँपालिकाको तर्फबाट हार्दिक आभार तथा धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

अन्त्यमा, यस दूरगामी योजनाको अक्षरशः र सफल कार्यान्वयनका लागि हाम्रा सम्पूर्ण निर्वाचित जनप्रतिनिधि, राष्ट्रसेवक कर्मचारी, लगनशील शिक्षक, सचेत अभिभावक, प्रबुद्ध नागरिक समाज र समस्त विकास साझेदारहरू बीच अटुट एकता, निरन्तर सहकार्य र दृढ प्रतिबद्धताको अपेक्षा गर्दछौँ। विहादी गाउँपालिकालाई एक उत्कृष्ट, प्रविधिमैत्री र नमुना स्थानीय तहको रूपमा स्थापित गर्ने हाम्रो यो साझा अभियानमा सबैको पूर्ण र निरन्तर सहयोग रहनेछ भन्ने विद्वत् विश्वासका साथ पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद।
२०८३ असार १ गते रोज २ शुभम् ।

परविन गुरुङ
अध्यक्ष

"समुन्नत विहादी, सम्मानित विहादीवासी"

विहादी गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
वहाकीठाँटी, पर्वत

पत्र संख्या :- ०८२/८३ गण्डकी प्रदेश, नेपाल

चलानी नं. :-

शुभकामना मन्तव्य

शिक्षा मानव जीवनको ज्योति मात्र होइन, सभ्य, सुसंस्कृत र समृद्ध समाज निर्माणको दरिलो पूर्वाधार पनि हो। नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा ग्यारेन्टी गर्दै स्थानीय तहलाई माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सुम्पेको छ। यसै संवैधानिक र कानुनी म्यान्डेटलाई शिरोधार्य गर्दै विहादी गाउँपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रको शैक्षिक अवस्थाको वस्तुनिष्ठ विश्लेषण गरी आगामी दश वर्षको मार्गचित्रको रूपमा यो **"गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/८४-२०९३/९४)"** तर्जुमा गरेकोमा मलाई अत्यन्त खुसी लागेको छ।

हाम्रो गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा विविध र मौलिक पहिचान बोकेको क्षेत्र हो। यहाँका हरेक नागरिक, विशेषगरी हाम्रा बालबालिकाहरूले समतामूलक, गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री र व्यावसायिक शिक्षा पाउनु उनीहरूको नैसर्गिक अधिकार हो। विगतका दिनहरूमा विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार र पहुँचमा केही सुधारहरू भए तापनि शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि, व्यावहारिक तथा सीपमूलक शिक्षाको प्रवर्द्धन, ड्रपआउट दरको न्यूनीकरण र प्रविधिको उच्चतम प्रयोग जस्ता क्षेत्रहरूमा अझै धेरै काम गर्न बाँकी छ।

यो गाउँ शिक्षा योजनाले केवल विद्यालयको भौतिक विकासलाई मात्र समेटेको छैन, यसले शिक्षकहरूको पेसागत दक्षता अभिवृद्धि, स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण, बालबालिकाहरूको चौतर्फी विकास र विद्यालयको सुशासनलाई समेत विशेष प्राथमिकतामा राखेको छ। यो योजनाले हाम्रा शैक्षिक संस्थाहरूलाई दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने केन्द्रको रूपमा रूपान्तरण गर्न रणनीतिक भूमिका खेल्नेछ भन्ने मलाई पूर्ण विश्वास छ।

यो बहुवर्षीय रणनीतिक योजना तयार गर्ने कार्य आफैमा चुनौतीपूर्ण र महत्वपूर्ण कार्य थियो। यस योजनालाई यो स्वरूपमा ल्याउन अहोरात्र खटिनुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद तथा आभार प्रकट गर्दछु। कुनै पनि योजनाको सुन्दरता त्यसको निर्माणमा भन्दा पनि सफल कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ। त्यसैले यस योजनामा तय गरिएका लक्ष्य र रणनीतिहरूलाई अक्षरसः कार्यान्वयन गर्नका लागि स्थानीय समुदाय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक, अभिभावक र विकास साझेदारहरूबाट निरन्तर सहयोग, सहकार्य र प्रतिबद्धताको अपेक्षा गर्दछु।

अन्त्यमा, यस **"गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/८४-२०९३/९४)"** को सफल कार्यान्वयनको कामना गर्दै विहादी गाउँपालिकाको शैक्षिक रूपान्तरणको यो यात्रामा सबैको साथ र समर्थन रहनेछ भन्ने विश्वासका साथ हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद।

२०८३ असार १ गते रोज २ शुभम् ।

मिना शर्मा तिवारी

उपाध्यक्ष

शुभकामना मन्तव्य

शिक्षा राष्ट्र निर्माणको आधारशिला र चेतनाको संवाहक हो। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहलाई विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापन र विकासको पूर्ण अधिकार एवं जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। यसै सन्दर्भमा विहादी गाउँपालिका क्षेत्रभित्रको समग्र शैक्षिक अवस्थाको गहन अध्ययन, सरोकारवालाहरूसँगको व्यापक छलफल र आवश्यकताको पहिचान गरी आगामी दश वर्षको रणनीतिक मार्गचित्रको रूपमा यो **"गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/८४-२०९३/९४)"** प्रकाशन गर्न पाएकोमा अत्यन्त गौरवको अनुभूति भएको छ।

जिल्लाको भौगोलिक संवेदनशीलता र उपलब्ध स्रोत साधनको सीमाभित्र रहेर हाम्रा बालबालिकाहरूलाई समतामूलक, पहुँचयोग्य, र प्रतिस्पर्धी शिक्षा प्रदान गर्नु आजको मुख्य आवश्यकता हो। हालसम्म भएका प्रयासहरूले विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार र भर्ना दरमा सकारात्मक सुधार ल्याए तापनि कक्षाकोठाको सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्ने, प्रविधिमैत्री शिक्षण विधिको विकास गर्ने, र प्राविधिक एवं व्यावहारिक शिक्षाको जग बसाल्ने कार्यमा अझै ठोस प्रयासको खाँचो छ। यो योजनाले यीनै चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्दै विहादीको शिक्षा क्षेत्रलाई परिणाममुखी बनाउने स्पष्ट लक्ष्य लिएको छ।

कुनै पनि योजनाको वास्तविक सफलता त्यसको तर्जुमामा मात्र सीमित नभई, त्यसको इमानदार र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ। यो गाउँ शिक्षा योजना केवल एउटा दस्तावेज मात्र होइन, यो विहादी गाउँपालिकाको शैक्षिक सुधारको एक प्रशासनिक प्रतिवद्धता पनि हो। उपलब्ध वित्तीय, भौतिक र मानवीय स्रोतको उच्चतम उपयोग गर्दै, पारदर्शिता र उत्तरदायित्वपूर्ण ढंगले यस योजनाका प्रत्येक कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन तहमा लैजान गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय कटिबद्ध रहने प्रण गर्दछु।

यो दूरगामी महत्वको योजना निर्माण कार्यमा मार्गनिर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गाउँपालिका अध्यक्षज्यू, उपाध्यक्षज्यू, कार्यपालिकाका सदस्यहरू, वडा अध्यक्षहरू, शिक्षा समितिका पदाधिकारीहरू, शिक्षा शाखाका कर्मचारी मित्रहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक एवं शिक्षकहरू र प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा रचनात्मक सुझाव दिने सम्पूर्ण सरोकारवाला महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद तथा आभार व्यक्त गर्दछौँ।

अन्त्यमा, यस योजनाले परिकल्पना गरेबमोजिम विहादी गाउँपालिकालाई एक 'शैक्षिक हब' को रूपमा विकास गर्न र हाम्रा विद्यालयहरूको सिकाइ वातावरण सुदृढ बनाउन सम्पूर्ण शिक्षक, अभिभावक, व्यवस्थापन समिति र नागरिक समाजबाट पूर्ण सहयोगको अपेक्षा गर्दै यस **गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/८४-२०९३/९४)** को सफल कार्यान्वयनको हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद।

२०८३ असार १ गते रोज २ शुभम् ।

थमन बहादुर रेश्मी
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

"समुन्नत विहादी, सम्मानित विहादीवासी"

विहादी गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

वहाकीठाँटी, पर्वत

पत्र संख्या :- ०८२/८३

चलानी नं. :-

गण्डकी प्रदेश, नेपाल

शुभकामना मन्तव्य

विहादी गाउँपालिकाको समग्र शैक्षिक सुधारको दश वर्षे रणनीतिक मार्गचित्रको रूपमा यो **"गाउँ शिक्षा योजना २०८३/८४-२०९३/९४"** तर्जुमा भई यहाँहरू समक्ष ल्याउन पाउँदा शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा अत्यन्त हर्षित छ।

शिक्षा क्षेत्र कुनै पनि पालिकाको समृद्धिको मुख्य इन्जिन हो। विद्यालय तहको शिक्षालाई जगैदेखि बलियो, प्रविधिमैत्री र जीवनोपयोगी बनाउनु हाम्रो प्रमुख दायित्व हो। हालसम्म गाउँपालिकाले विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था र पहुँच विस्तारमा उल्लेखनीय प्रगति हासिल गरेको भए तापनि कक्षाकोठाको वास्तविक सिकाइ उपलब्धि (Learning Outcomes) बढाउनु, पाठ्यक्रमको व्यावहारिक कार्यान्वयन गर्नु, शिक्षकहरूको पेसागत क्षमतालाई कक्षाकोठामा रूपान्तरण गर्नु र संस्थागत एवं सामुदायिक विद्यालयहरूबीचको शैक्षिक खाडललाई कम गर्नु हाम्रा सामुन्ने रहेका मुख्य चुनौतीहरू हुन्।

यो गाउँ शिक्षा योजना केवल कार्यक्रमहरूको संगालो मात्र होइन, यसले विहादीका बालबालिकाहरूको भविष्य सुनिश्चित गर्ने स्पष्ट खाका कोरेको छ। यस योजनामा स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण, बालमैत्री शिक्षण विधि, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली, प्रविधिको एकीकृत प्रयोग र विद्यालय तहको सुशासनलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ। शिक्षा शाखाको नेतृत्वको हैसियतले यस योजनामा निर्दिष्ट गरिएका प्रत्येक लक्ष्य, सूचक र रणनीतिक क्रियाकलापहरूलाई अक्षरसः कार्यान्वयन गर्न र विद्यालय तहमा आवश्यक प्राविधिक एवं प्रशासनिक सहजीकरण गर्न म र मेरो सम्पूर्ण शाखा टिम पूर्ण रूपमा प्रतिबद्ध छौँ।

यो योजनालाई वस्तुनिष्ठ र कार्यान्वयनयोग्य स्वरूपमा ल्याउन निरन्तर नेतृत्वदायी मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गाउँपालिका अध्यक्षज्यू, उपाध्यक्षज्यू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतज्यू, कार्यपालिका सदस्यहरू, वडा अध्यक्षहरू, शिक्षा समिति तथा शिक्षा योजना निर्माण समितिका पदाधिकारी, शिक्षा शाखाका कर्मचारी साथीहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापकहरू, बुद्धिजीवी एवं रचनात्मक सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण सरोकारवाला महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद तथा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

योजना जतिसुकै सुन्दर र वैज्ञानिक भए तापनि यसको वास्तविक परीक्षा कक्षाकोठामा हुन्छ। त्यसैले, यस योजनालाई सफल बनाई हाम्रा विद्यालयहरूलाई ज्ञान र सीप आर्जन गर्ने उत्कृष्ट थलोको रूपमा रूपान्तरण गर्नका लागि हाम्रा आदरणीय शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक र विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरूबाट सक्रिय सहभागिता, सहकार्य र अपनत्वको अपेक्षा गर्दछु।

अन्त्यमा, यस **गाउँ शिक्षा योजना २०८३/८४-२०९३/९४** को सफल र परिणाममुखी कार्यान्वयनको हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद।

२०८३ असार १ गते रोज २ शुभम् ।

भिम बहादुर नेपाली
शिक्षा अधिकृत

विषयसूची

हाम्रो भनाइ
शिक्षा योजना
गाउँ शिक्षा योजना
योजनाको सारांश
क) विषय प्रवेश
ख) शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता
ग) शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य
घ) शिक्षा योजना निर्माणको आधार
ङ) गाउँ शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया
च) योजनाको दस्तावेजको स्वरूप
परिच्छेद १
१.१ परिचय
क) भौगोलिक अवस्थिति
ख) जनसांख्यिक संरचना
ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको विश्लेषण
घ) आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण
ङ) शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण
च) समग्र शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण
१. सबल पक्षहरू
२. शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू
३. अवसरहरू
४. चुनौतीहरू
१.२ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण
क) समस्या वृक्ष(Problem Tree) र विश्लेषण
ख) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण
परिच्छेद २ दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण
२.१ दूरदृष्टि
२.२ लक्ष्य
२.३ उद्देश्य
२.४ रणनीतिहरू
२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा
२.६ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ः विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र
३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा
३.१.१ परिचय
३.१.२ वर्तमान अवस्था
३.१.३ उद्देश्य
३.१.४ रणनीतिहरू
३.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
३.२ आधारभूत शिक्षा
३.२.१ परिचय
३.२.२ वर्तमान अवस्था
३.२.३ उद्देश्य
३.२.४ रणनीतिहरू
३.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
३.२.६ समस्या र चुनौती
३.३ माध्यमिक शिक्षा
३.३.१ परिचय
३.३.२ वर्तमान अवस्था
३.३.३ उद्देश्य
३.३.४ रणनीतिहरू
३.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
३.४ उच्च शिक्षा
३.४.१ परिचय
३.४.२ वर्तमान अवस्था
३.४.३ उद्देश्य
३.४.४ रणनीतिहरू
३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
३.५ अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ
३.५.१ परिचय
३.५.२ वर्तमान अवस्था
३.५.३ उद्देश्य
३.५.४ रणनीतिहरू
३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
३.६ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

३.६.१ परिचय
३.६.२ वर्तमान अवस्था
३.६.३ उद्देश्य
३.६.४ रणनीतिहरू
३.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
परिच्छेद ४. अन्तरसम्बन्धित विषय क्षेत्रहरू
४.१ पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन
४.१.१ परिचय
४.१.२ वर्तमान अवस्था
४.१.३ उद्देश्य
४.१.४ रणनीतिहरू
४.१.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र पेशागत विकास
४.२.१ परिचय
४.२.२ वर्तमान अवस्था
४.२.३ उद्देश्य
४.२.४ रणनीतिहरू
४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.३ समता र समावेशिकरण
४.३.१ परिचय
४.३.२ वर्तमान अवस्था
४.३.३ उद्देश्य
४.३.४ रणनीतिहरू
४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.४ विद्यालय दिवा खाजा, स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाई कार्यक्रम
४.४.१ परिचय
४.४.२ वर्तमान अवस्था
४.४.३ उद्देश्य
४.४.४ रणनीतिहरू
४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.५ शिक्षामा सूचना प्रविधि
४.५.१ परिचय
४.५.२ वर्तमान अवस्था
४.५.३ उद्देश्य

४.५.४ रणनीतिहरू
४.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.६ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा
४.६.१ परिचय
४.६.२ वर्तमान अवस्था
४.६.३ उद्देश्य
४.६.४ रणनीतिहरू
४.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास
४.७.१ परिचय
४.७.२ वर्तमान अवस्था
४.७.३ उद्देश्य
४.७.४ रणनीतिहरू
४.७.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
परिच्छेद ५ः विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन
५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास
५.१.१ परिचय
५.१.२ वर्तमान अवस्था
५.१.३ उद्देश्य
५.१.४ रणनीतिहरू
५.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध
५.२.१ परिचय
५.२.२ वर्तमान अवस्था
५.२.३ उद्देश्य
५.२.४ रणनीतिहरू
५.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
५.३.१ परिचय
५.३.२ वर्तमान अवस्था
५.३.३ उद्देश्य
५.३.४ रणनीतिहरू
५.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
परिच्छेद ६: लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय
६.२ वर्तमान अवस्था
६.३ उद्देश्य
६.४ रणनीतिहरू
६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
६.६ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रगत उपक्षेत्र र अन्तर सम्बन्धित विषय क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूको बजेट विवरण

परिच्छेद ७; कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समन्वय र सहजीकरण

७.१ परिचय
७.२ वर्तमान अवस्था
७.३ उद्देश्य
७.४ रणनीतिहरू
७.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

हाम्रो भनाइ

शिक्षा मानव विकासको मुख्य आधार हो। शिक्षा भनेको मानिसको अन्तर्निहित क्षमतालाई प्रस्फुटन गराई शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक र भौतिक विकास गर्ने जीवन पर्यन्त चलिरहने प्रक्रिया हो। शिक्षाले ज्ञान, सिप र व्यवहार सिकाएर व्यक्तिलाई सक्षम र असल नागरिक बनाउँछ। शिक्षा भनेको व्यक्तिलाई पूर्ण बनाउने प्रक्रिया हो जुन जन्मदेखि मृत्युसम्म चलिरहन्छ। शिक्षाले मानिसलाई समाजमा योग्य एवंम् सक्षम व्यक्तिको भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने बनाउँछ। वास्तवमा शिक्षा मानव विकासको एउटा प्रक्रिया हो। शिक्षा मानव परिवर्तनको मुख्य तत्त्व हो। तसर्थ व्यक्तिको बौद्धिक, शारीरिक, सामाजिक, आर्थिक, सास्कृतिक, नैतिक, भौतिक आदि हरेक क्षेत्रको सर्वाङ्गीण विकास गराउनु नै शिक्षाको कार्य हो। शिक्षा व्यक्ति र समाज को उत्थान गर्ने प्रभावकारी साधन हो। शिक्षाले मानिसलाई सामाजिक रूपमा समायोजन हुन ठुलो सहयोग पुऱ्याउँछ। रुसोको भनाईमा "शिक्षा अरु केही होइन व्यक्तिको आचरण,चरित्र र बानीहरूको निर्माण र विकास हो"।

शिक्षालाई देश विकासका निम्ति महत्त्वपूर्ण पूर्वाधार मानिन्छ। शिक्षाले व्यक्तिको सर्वाङ्गीण विकास गरि असल, योग्य, सक्षम, प्रतिस्पर्धी र उत्पादनमुलक जनशक्ति तयार गर्दछ। राष्ट्रको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पूर्वाधार विकासको लागि त्यस्तो जनशक्तिको पूर्ण योगदान रहेको हुन्छ। शिक्षाले देशमा दिगो शान्ति र सुशाशन कायम गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" हाम्रो राष्ट्रिय आकांक्षा र अठोट हो भने "सम्मुन्नत विहादी, सम्मानित विहादीबासी" हाम्रो स्थानीय नारा हो।

समावेशी, गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा बिना दिगो सामाजिक-आर्थिक विकास सम्भव हुँदैन। नेपालको संबिधान २०७२ को धारा ३१ मा शिक्षा सम्बन्धि हक उल्लेखित छ। उक्त धाराले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने, प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने, अपाङ्गता भएका र आर्थिक रुपले विपन्न नागरिकलाई कानुन बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुन बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने हकको प्रत्याभूत गरेको छ। नेपालको संविधान २०७२को अनुसूची ५मा सङ्घको, अनुसूची ६मा प्रदेशको, अनुसूची ७मा सङ्घको र प्रदेशको साझा अधिकारको , अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको तथा अनुसूची ९मा सङ्घ ,प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारका सूचीहरूको प्रबन्ध गरिएको छ भने प्रत्येकमा शिक्षा सम्बन्धी नियम पनि उल्लेख गरिएको छ। नेपालको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गर्दै आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (२) ज. मा स्थानीय तहलाई २३ वटा बुँदामा शिक्षा सम्बन्धी अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको सन्दर्भमा गाउँ शिक्षा योजना समयसापेक्ष आवश्यकता हो।

शिक्षा योजना

नेपालमा विकेन्द्रित शैक्षिक योजना आर्थिक वर्ष २०५६/५७ देखि सुरु भएको हो। विकेन्द्रित शैक्षिक योजनाका रूपमा विद्यालय तहबाट विद्यालय सुधार योजना निर्माणको थालनी भएको हो। सरोकारवालाहरुको सहभगिता, अपनत्व, स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन र उपयोग विकेन्द्रित शैक्षिक योजनाका मुख्य विशेषता हुन् । गाउँपालिका/नगरपालिका स्तरमा तयार गरिने गाउँ/नगर शिक्षा योजना विकेन्द्रित शैक्षिक योजनाको एक उदाहरण हो। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन,२०७४ ले स्थानीय स्तरमा तयार पारिने गाउँ शिक्षा योजनालाई नीतिगत रुपमा व्यवस्था गरेकाले गाउँ शिक्षा योजना अपरिहार्य बनेको छ। विद्यालय शिक्षाको एकल अधिकार स्थानीय तहमा रहेको हुनाले पनि गाउँ शिक्षा योजना निर्माण अनिवार्य बनेको छ। गाउँ शिक्षा योजनामा स्थानीय स्तरमा गरिने समसामयिक मुद्दाहरू जस्तैः लैङ्गिक पक्ष ,लैङ्गिक समता,समावेशिता आदि कुराहरू समेटिने भएकोले ती मुद्दाहरूको सम्बोधन पनि गाउँ शिक्षा योजनाबाटै हुने गर्दछ। नेपाल सरकारबाट शिक्षामा हुने सङ्घीय अनुदान प्राप्त गर्न पनि गाउँ शिक्षा योजना पूर्व सर्तको रूपमा रहेको छ ।

हाम्रो गाउँपालिकामा शैक्षिक पहुँच विस्तार भए तापनि सिकाइ उपलब्धि, समानता, गुणस्तर, प्रविधिको उपयोग, शिक्षक पेशागत विकास तथा विद्यालय व्यवस्थापनमा अझै सुधार आवश्यक छ। भौगोलिक अवस्था, सामाजिक-आर्थिक असमानता, लैङ्गिक तथा अपाङ्गता सम्बन्धी चुनौतीका कारण सबै बालबालिकाले समान गुणस्तरको शिक्षा प्राप्त गर्न सकेका छैनन्।

यस शिक्षा योजनाले स्थानीय आवश्यकता, स्रोत र सम्भावनालाई आधार मानी शिक्षा क्षेत्रको समग्र सुधारको मार्गचित्र प्रस्तुत गर्दछ। विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, नेपाल सरकारको सोह्रौं योजना, विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६, दिगो विकास लक्ष्य (SDG–4) तथा प्रदेश/स्थानीय नीतिसँग सामञ्जस्य कायम गर्दै विहादी गाउँपालिकाको गाउँ शिक्षा योजना २०८३/८४-२०९३/९४ तयार गरिएको छ।

शिक्षा केवल विद्यालयसम्म सीमित नभई जीवनभर सिकाइको आधार बन्नुपर्छ। बालमैत्री, समावेशी, सुरक्षित र प्रविधिमैत्री सिकाइ वातावरण निर्माण, शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि, अभिभावक तथा समुदायको सक्रिय सहभागिता, तथा उत्तरदायी शासकीय अभ्यासमार्फत शिक्षा सुधार सम्भव छ। यस गाउँ शिक्षा योजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि निर्वाचित जनप्रतिनिधि, शिक्षक, अभिभावक, समुदाय, निजी क्षेत्र तथा विकास साझेदारबिच सहकार्य अपरिहार्य छ। साझा प्रतिबद्धता र प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत हाम्रो गाउँलाई प्रविधिमैत्री, समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षाको नमुना स्थानीय तहका रूपमा विकास गर्ने हाम्रो दृढ सङ्कल्प छ।

गाउँ शिक्षा योजना (Village Education Plan-VEP)

गाउँपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रको प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई व्यवस्थित, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाउन निर्माण गरिने तथ्यमा आधारित दीर्घकालीन वा आवधिक (५ वा १० वर्षे) नीतिगत दस्तावेज हो। यसले स्थानीय शैक्षिक अवस्थाको

चित्रण,समस्याको पहिचान र बजेट अनुमानसहितका कार्यक्रमहरु समेट्छ। गाउँ शिक्षा योजनाका प्रमुख पक्षहरू;

- उद्देश्य
- आधार
- समावेशी र सहभागिता
- समयावधि
- कानुनी आधार

सारांशमा भन्नुपर्दा गाउँ शिक्षा योजनाले विद्यालयहरूमा तयार पारिएको विद्यालय सुधार योजनाहरूको एकीकृत रूपमा कार्य गर्दछ, साथै यसले जिल्ला स्तरमा तयार पारिने जिल्ला शिक्षा योजनाको निर्माणमा पनि सहयोग पुऱ्याउँछ।

गाउँ शिक्षा योजना स्थानीय तहभित्रको शिक्षा प्रणालीलाई समावेशी, गुणस्तरीय र दिगो बनाउने उद्देश्यले तयार गरिएको समग्र रणनीतिक दस्तावेज हो। यस योजनाले प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक तथा वैकल्पिक/आजीवन शिक्षासम्मका कार्यक्रमलाई एकीकृत ढङ्गले समेटेको छ। योजनाको प्रमुख उद्देश्यहरूमा शिक्षामा पहुँच र समता विस्तार, सिकाइ उपलब्धि सुधार, शिक्षक तथा शैक्षिक जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि, विद्यालय शासन र व्यवस्थापन सुदृढीकरण, प्रविधिको प्रभावकारी उपयोग, तथा सुरक्षित र बालमैत्री वातावरण निर्माण समावेश छन्।

योजना तयार गर्दा तथ्याङ्क विश्लेषण, विद्यालय अवस्था अध्ययन, सरोकारवालासँग परामर्श तथा स्थानीय आवश्यकता पहिचानलाई आधार बनाइएको छ। सले विद्यालय भर्ना र निरन्तरता, ड्रपआउट न्यूनीकरण, लक्षित समूह (बालिका, दलित, अपाङ्गता भएका बालबालिका, सीमान्तकृत समुदाय) का लागि विशेष कार्यक्रम, तथा गैर-औपचारिक/वैकल्पिक शिक्षालाई प्राथमिकता दिएको छ।

कुनै पनि कार्यसम्पादन गर्नु अगाडिको महत्त्वपूर्ण मार्गचित्र योजनाले समेटेको हुन्छ। त्यसैले योजना निर्माण एक अनुमानित कार्य योजनाको खाका हो। यसमा कुन कुन कार्यहरु के कसरी गर्ने ? कहिले गर्ने ? कहाँ कहाँ गर्ने? कति गर्ने? कसले गर्न? बजेटको व्यवस्थापन पक्ष के हो ? इत्यादि विषयवस्तुहरूको समग्र प्रस्ताव योजनामा समावेश भएको हुन्छ। पूर्व योजनाले भविष्यमा गरिने कामहरूलाई सहजीकरण गर्दछ। कार्य आरम्भ गर्नुअघि नै विभिन्न जनअपेक्षाहरू,स्रोत साधन,मौजुदा ऐन नियमले गरेको कानुनी व्यवस्था आदिका आधारमा योजना निर्माण गरिन्छ।

कुनै पनि गाउँपालिकाको शैक्षिक योजना निर्माण एउटा आधारभूत कुरा भएपनि यसको कार्यान्वयन पक्ष महत्त्वपूर्ण रहन्छ। योजनाले तोकेको उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू कार्यान्वयनबाट प्राप्त गर्न सकेमा मात्र योजनाको अर्थ रहन्छ। कार्यान्वयन पक्ष बलियो र सशक्त भएमा प्रतिफल सोचेअनुसार हासिल हुन सक्छ। सबैभन्दा जटिल र चुनौतीपूर्ण अवस्था भनेकै योजना कार्यान्वयन हो। कार्यान्वयन सहज सशक्त भएमा मात्र अपेक्षित क्षेत्रहरूले प्रतिफल दिन सक्छन्। योजनामा

समावेश गरिएका क्षेत्र तथा विषयवस्तुहरू तोकिएको समयमा सम्पन्न गर्न सकेमा थप योजना पुनःप्रारम्भ गर्नेबाट खुल्छ।

गाउँपालिकाले निर्माण गरेको शैक्षिक योजना कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त प्रबन्ध गर्नुपर्ने हुन्छ। सम्बन्धित संगठनहरू परिचालन जनशक्तिको व्यवस्थापन नीति, नियम तथा जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व आदिको व्यवस्थापन गरेमा योजना सफल हुन सक्छ। योजना कार्यान्वयनका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह सबैको भूमिका रहन्छ। योजना स्थानीय तहमा कार्यान्वयन हुने भएकोले यसको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय तहको नै हुन्छ। योजना कार्यान्वयन गर्दा दिगो प्रभावकारिता र कार्यकुशलतामा ध्यान दिनुपर्छ।

समग्रमा, यो गाउँ शिक्षा योजना स्थानीय तहको शैक्षिक रूपान्तरणका लागि मार्गदर्शक दस्तावेज हो। योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनले सबै बालबालिकालाई शिक्षामा समान अवसर, गुणस्तरीय सिकाइ र जीवनोपयोगी सीप प्रदान गर्दै सामाजिक न्याय र दिगो विकासमा योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ।

क) विषय प्रवेशः

संविधानतः सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनसँगै शिक्षा क्षेत्रको योजना, व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयनको प्रमुख जिम्मेवारी स्थानीय तहमा निहित भएको छ। नेपालको संविधान २०७२, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ तथा विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाले स्थानीय तहलाई आफ्ना भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भअनुसार शिक्षा नीति तथा योजना निर्माण गर्ने स्पष्ट अधिकार र दायित्व प्रदान गरेको छ। यस सन्दर्भमा स्थानीय शिक्षा योजना स्थानीय तहको शिक्षा विकासको मार्गदर्शक दस्तावेजका रूपमा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ।

स्थानीय शिक्षा योजना भनेको स्थानीय तहभित्रका बालबालिका, युवा तथा वयस्कहरूको समावेशी, गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले तयार गरिने दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन योजना हो। यस योजनाले प्रारम्भिक बाल विकासदेखि माध्यमिक तह, प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ, पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन, शिक्षक ब्यबस्थापन र पेशागत विकास, विद्यालय दिवा खाजा, स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाई कार्यक्रम सम्मका सबै आयामलाई समेट्दै स्थानीय आवश्यकतामा आधारित लक्ष्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा बजेटको स्पष्ट खाका प्रस्तुत गर्दछ। साथै, यसले सङ्घीय तथा प्रदेशस्तरीय शिक्षा नीति, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) तथा दिगो विकास लक्ष्य (SDG–4) सँग स्थानीय शिक्षा विकासलाई समन्वयात्मक रूपमा अघि बढाउन सहयोग पुऱ्याउँछ।

स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया तथ्यमा आधारित, सहभागीमूलक र समावेशी हुनुपर्दछ। यस क्रममा विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, समुदाय, सरोकारवाला निकाय तथा विषयगत विज्ञहरूको सार्थक सहभागिता सुनिश्चित गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसले शिक्षा क्षेत्रमा विद्यमान असमानता, पहुँचको समस्या, गुणस्तरका चुनौती, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवाल,

अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधार, डिजिटल शिक्षा, जलवायु परिवर्तन तथा विपद् प्रतिरोधी शिक्षा प्रणाली जस्ता समसामयिक विषयहरूलाई सम्बोधन गर्न सहयोग गर्दछ।

यसरी तयार गरिने स्थानीय शिक्षा योजनाले स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रमा लगानीको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने, स्रोत साधनको प्रभावकारी परिचालन गर्ने तथा नतिजामूलक कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने आधार प्रदान गर्दछ। दीर्घकालीन दृष्टि, स्पष्ट लक्ष्य र मापनयोग्य सूचकहरूसहितको स्थानीय शिक्षा योजना मार्फत स्थानीय तहले आफ्ना नागरिकका लागि समावेशी, गुणस्तरीय र दिगो शिक्षा प्रणाली निर्माणतर्फ ठोस कदम चाल्न सक्नेछ।

ख) शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकताः

शिक्षा सामाजिक, आर्थिक तथा मानवीय विकासको आधारस्तम्भ हो। प्रविधिमैत्री, गुणस्तरीय, समावेशी र जीवनोपयोगी शिक्षा बिना दिगो विकास सम्भव हुँदैन। सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनसँगै शिक्षा क्षेत्रको योजना, व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाहको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको सन्दर्भमा शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य झनै बढेको छ। स्पष्ट दृष्टि, लक्ष्य र रणनीतिबिना सञ्चालन गरिने शैक्षिक कार्यक्रमहरूले अपेक्षित उपलब्धि नतिजा दिन नसक्ने हुँदा व्यवस्थित शिक्षा योजना अपरिहार्य भएको छ।

शिक्षा योजना निर्माणको प्रमुख आवश्यकता स्थानीय सन्दर्भ, आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा शिक्षा विकासलाई अगाडि बढाउनु हो। देशभर शिक्षा क्षेत्रमा भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक विविधता विद्यमान छ। एकै किसिमको नीति र कार्यक्रमले सबै स्थानका समस्या समाधान गर्न नसक्ने भएकाले स्थानीय तथ्याङ्क, विद्यालयको अवस्था, सिकाइ उपलब्धि, पहुँच र निरन्तरताको अवस्था, शिक्षक व्यवस्थापन, पूर्वाधार तथा स्रोत साधनको यथार्थ मूल्याङ्कनका आधारमा शिक्षा योजना तयार गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसले स्थानीय समस्यालाई पहिचान गरी समाधानमुखी हस्तक्षेप सुनिश्चित गर्दछ।

गाउँ शिक्षा योजनाको आवश्यकतालाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- नेपालको संविधान २०७२, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा नियमावली २०७७, दिगो विकास लक्ष्य, १६औं पञ्चवर्षीय योजनाको अवधारणा, विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी विद्यमान ऐन, नियमावली, निर्देशिका साथै कार्यविधिहरूलाई कार्यान्वयन गर्न।
- विज्ञान र प्रविधिमा भएको विकास तथा परिवर्तनलाई आत्मसाथ गर्न।
- नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी नागरिक तयार पार्न।
- नेपालको संविधान २०७२ को अनुसूची ८ को सफल कार्यान्वयन गर्न।
- स्थानीय स्तरमा आर्थिक तथा सामाजिक लगायतका कारणले सुविधाविहीन, सीमान्तकृत तथा अपाङ्ग भएका बालबालिकाहरूको समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्न।

ग) शिक्षा योजना निर्माणको औचित्यः

शिक्षा योजना निर्माणको महत्त्वपूर्ण औचित्य सीमित स्रोत साधनको प्रभावकारी र पारदर्शी उपयोग हो। शिक्षा क्षेत्रमा लगानी बढ्दै गए तापनि स्रोतको सही प्राथमिकता निर्धारण हुन नसक्दा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन। शिक्षा क्षेत्रमा गरिएको लगानी बालुवामा पानी हाले सरह हुन पुगेको छ। शिक्षा योजनाले स्पष्ट प्राथमिकता, कार्यक्रम र बजेटबिचको अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरी स्रोतको दोहोरोपन घटाउने र नतिजामूलक लगानी सुनिश्चित गर्ने आधार प्रदान गर्दछ। साथै, यसले विकास साझेदार तथा अन्य सरोकारवालासँग समन्वय र सहकार्य गर्न सहज बनाउँछ।

समावेशीता, समानता र सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गर्नु पनि शिक्षा योजना निर्माणको प्रमुख औचित्य हो। बालबालिकाको पहुँचबाहिर रहने अवस्था, लैङ्गिक विभेद, जातीय तथा सामाजिक बहिष्करण, अपाङ्गता, गरिबी र भौगोलिक कठिनाइका कारण सिर्जित असमानतालाई सम्बोधन गर्न लक्षित रणनीति आवश्यक हुन्छ। शिक्षा योजनाले उत्तरदायी कार्यक्रमहरू समावेश गरी पछाडि परेका तथा जोखिममा रहेका समूहको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

त्यसैगरी, शिक्षा योजनाले शिक्षा प्रणालीको गुणस्तर सुधार र दिगोपन सुनिश्चित गर्दछ। शिक्षकको पेशागत विकास, पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन, शिक्षण-सिकाइ प्रक्रिया, परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणाली, डिजिटल शिक्षा र नवप्रवर्तनलाई योजनाबद्ध रूपमा अघि बढाउन शिक्षा योजना आवश्यक हुन्छ। साथै, जलवायु परिवर्तन, विपद् जोखिम न्यूनीकरण र आपत्कालीन अवस्थामै पनि सिकाइ निरन्तरता कायम राख्ने शिक्षा प्रणाली निर्माणका लागि दीर्घकालीन सोच र तयारी शिक्षा योजनामार्फत मात्र सम्भव हुन्छ।

यसरी, शिक्षा योजनाले स्थानीयदेखि राष्ट्रिय लक्ष्यसम्मको सेतुका रूपमा कार्य गर्दछ। यसले विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), दिगो विकास लक्ष्य (SDG–4), राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ सँग स्थानीय शिक्षा विकासलाई समन्वय गर्दै उत्तरदायी, प्रभावकारी र परिणाममुखी शिक्षा प्रणाली निर्माण गर्न स्पष्ट दिशा प्रदान गर्दछ। त्यसैले, गुणस्तरीय, समावेशी र दिगो शिक्षा सुनिश्चित गर्न शिक्षा योजना निर्माण आवश्यक मात्र नभई अत्यन्त औचित्यपूर्ण कार्य हो।

शिक्षा योजना निर्माणको औचित्यलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छः

- "समुन्नत विहादी, सम्मानित विहादीबासी" को नारालाई साकार पार्न
- तिनै तहमा बन्ने शिक्षा योजनाका बिच लम्बीय र क्षितिजीय सहसम्बन्ध कायम गर्न
- संघ र प्रदेशबाट प्रदान गरिने स्रोतलाई व्यवस्थापन,परिचालन र उपयोग गर्न
- साझा विषयमा लागत साझेदारी, समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन
- शिक्षा सम्बन्धी राष्ट्रिय लक्ष्य तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन
- सन् २०२२ भित्र अति कम विकसितबाट विकासशील राष्ट्र बन्ने लक्ष्य तथा सन् २०३० सम्म मध्यम रास्ट्रका रुपमा देशलाई स्तरोन्नति गर्ने राष्ट्रिय संकल्पलाई सहयोग पुर्याउन

- शिक्षालाई सर्वब्यापी, जीवनोपयोगी,प्रतिस्पर्धी, एबं गुणस्तरीय बनाउन
- शिक्षामा सबैको सरल, सहज र समतामुलक पहूँच सुनिश्चित गर्न

घ) शिक्षा योजना निर्माणको आधारः

शिक्षा योजना निर्माण गर्दा देहाय बमोजिमका सामग्रीहरूलाई आधार लिएर योजना निर्माण गरिएको थियो।

क) नेपालको संविधान २०७२
ख) सोह्रौं आवधिक योजना
ग) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन,२०७४
घ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन,२०७७
ङ) राष्ट्रिय/प्रादेशिक/स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच
च) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन,२०७५ अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी नियमावली २०७७ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली, निर्देशिका र कार्यविधिहरु
छ) विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP)
ज) सिकाई आपुरण तथा द्रुत सिकाइको योजना (ReAL Plan)
झ) राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६
ञ) दिगो विकास लक्ष्य
ट) स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८
ठ) स्थानीय तहको मध्यकालिन खर्च संरचना
ड) राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन २०७८
ढ) राजनीतिक दलको घोषणापत्र
ण) विद्यालय सुधार योजना र अन्य सरकारी र गैरसरकारी सङ्घसंस्थाका शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम आदि

ङ) गाउँ शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रियाः

- गाउँ कार्यपालिका स्तरीय बैठक
- गाउँ शिक्षा समितिको बैठक
- योजना लेखन समितिको गठन
- प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ तथा अन्य सरोकालवालाहरूसँग भेटघाट तथा छलफल गरी सुझाव सङ्कलन
- स्थानीय तह तथा विद्यालय स्तरीय छलफल
- योजनाको मस्यौदा लेखन
- योजनाको मस्यौदामाथि सरोकारवालाहरूको सुझाव सङ्कलन तथा पृष्ठपोषण

- योजनाको अन्तिमीकरण
- योजना गाउँ शिक्षा समितिमा पेश
- स्थानीय कार्यपालिकाबाट योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयन

च) योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

यस योजनाको पहिलो परिच्छेदमा स्थानीय तहको पृष्ठभूमि शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरु चुनौतीहरु र अवसरहरु उल्लेख गरिएको छ। दोस्रो परिच्छेदमा यस योजनाका दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य तथा रणनीतिहरू र प्रमुख अपेक्षित उपलब्धिहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद तीनमा विद्यालय क्षेत्रका विभिन्न उपक्षेत्रगत योजनाका खाका समावेश गरिएको छ। यसमा समावेश गरिएका उपक्षेत्रहरूमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, उच्च शिक्षा , अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम रहेका छन्। परिच्छेद चारमा विद्यालय शिक्षाका विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ। यसमा समावेश गरिएका अन्तरसम्बन्धित विषयहरूमा पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन, शिक्षक व्यबस्थापन र पेसागत विकास, समता तथा समावेशीकरण, विद्यालय दिवा खाजा, स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाई कार्यक्रम, शिक्षामा सूचना प्रविधि, आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा, विद्यालय भौतिक पूर्वाधार रहेका छन् ।

परिच्छेद पाँचमा विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन, स्थानीय शिक्षा योजना कार्यन्वयनको प्रबन्ध, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समावेश गरिएको छ। परिच्छेद ६ मा योजनाका लागि लगानी र स्रोत व्यवस्थापन के कसरी गर्ने भन्ने विषय प्रस्तुत गरिएको छ। परिच्छेद सातमा कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समन्वय र सहजीकरणका समग्र नतिजाहरू र मुख्य मुख्य सूचकहरु उल्लेख गरिएको छ।

परिच्छेद १

१.१ परिचय

क) भौगोलिक अवस्थिति

विहादी गाउँपालिका नेपालको गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत अवस्थित रहेको एक स्थानीय तह हो। विहादी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति २८ डिग्री २ मिनेट ४४ सेकेन्ड उत्तरी अक्षांश र ८३ डिग्री ३५ मिनेट ३२ सेकेन्ड पूर्वी देशान्तर रहेको छ। यस स्थानीय तहको कुल क्षेत्रफल करिब ४४.८ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। यसको सिमानामा पूर्वतर्फ महाशिला र पैयुँ गाउँपालिका, पश्चिमतर्फ गुल्मी जिल्ला र बागलुङ जिल्ला, उत्तरतर्फ बागलुङ जिल्ला र फलेवास नगरपालिका र दक्षिणतर्फ स्याङ्जा जिल्ला र गुल्मी जिल्ला रहेका छन्। यस स्थानीय तहको नामाकरण ऐतिहासिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विशेषताका आधारमा गरिएको मानिन्छ जसले स्थानीय पहिचान र गौरवलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

यस स्थानीय तहको नामाकरण यस क्षेत्रको ऐतिहासिक बाच्छा-बिहादी क्षेत्र र त्यहाँका रैथाने स्थान/भूगोलको आधारमा भएको हो। इतिहासका अनुसार चौबिसे राज्यकाल र त्यसपछिको समयमा पर्वत राज्यको ढोलथान गढीबाट विस्थापित भएका मल्ल राजाहरू (जस्तै हिमुमल्ल र ऋखु मल्ल) पैयूँ राज्य अन्तर्गत पर्ने बाच्छा- बिहादी क्षेत्रमा पुगेर बसोबास गरेका थिए। यसरी ऐतिहासिक बाच्छा- विहादीको नामबाट यस गाउँपालिकाको नामाकरण हुन पुगेको हो।

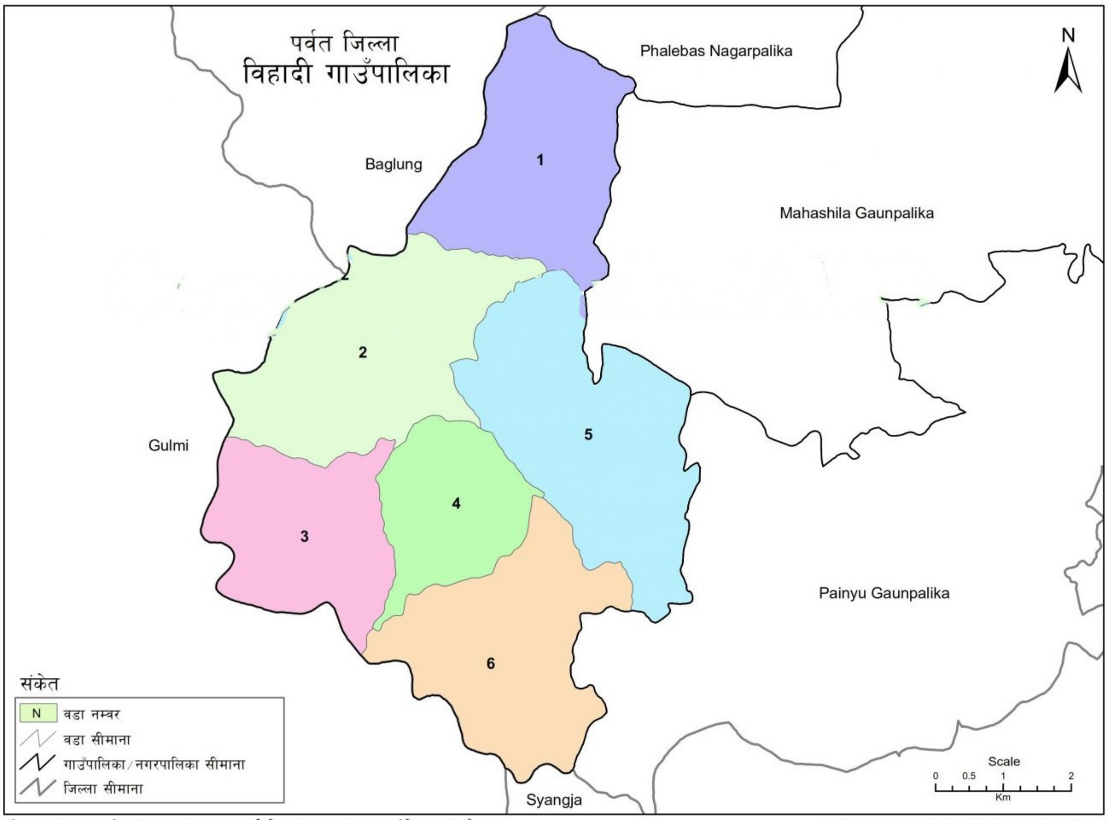

स्रोत: स्थलरुप नक्सा (स्केल १:२५००० / १:५००००), नापी विभाग र जनगणना २०६८, केन्द्रिय तथ्यांक विभाग
तयार पार्ने: गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोग

Projection System: MUTM, Spheroid - Everest 1830
LLRC, 2016

विहादी गाउँपालिका नेपालका ७ प्रदेशमध्ये गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत पर्ने पर्वत जिल्लाको दक्षिण-पूर्वी भागमा अवस्थित एक स्थानीय तह हो। नेपाल सरकारद्वारा सङ्घीय संरचना अनुसार २०७३

फागुन २७ गते साविकका गाविसहरू बाच्छा,बर्राचौर,रानीपानी,उराम,वहाकी र शालिग्राम समावेश गरेर यो गाउँपालिका स्थापना गरिएको थियो। यसको प्रशासनिक केन्द्र वहाकीठाँटीमा अवस्थित छ। प्राकृतिक, सांस्कृतिक तथा ग्रामीण विशेषताले सम्पन्न यस गाउँपालिका पर्वतीय भू-भागमा अवस्थित भएकाले यहाँको भौगोलिक बनावट विविध प्रकारको देखिन्छ। विहादी गाउँपालिका समुद्री सतहको ७३५.९९ मिटर उचाइदेखि २१६५.९ मिटरको उचाईसम्म फैलिएको छ। यहाँको भू-आकृति मुख्यतः पहाड, डाँडा, खोँच, खोला तथा उपत्यकाले बनेको छ। गाउँपालिकाको अधिकांश भू-भाग पहाडी भएकाले खेतीयोग्य जमिन टेरिस शैलीमा विकास गरिएको पाइन्छ। यहाँको हावापानी समशीतोष्ण प्रकारको रहेको छ जसका कारण कृषि तथा पशुपालनका लागि अनुकूल वातावरण पाइन्छ। यहाँ गर्मीयाममा मध्यम तापक्रम र जाडोयाममा चिसो मौसम अनुभव गरिन्छ।

कालीगण्डकी नदी प्रणालीसँग सम्बन्धित साना खोलाहरू यहाँ बग्ने भएकाले सिंचाइ तथा खानेपानीका स्रोत उपलब्ध छन्। प्राकृतिक जलस्रोतले यहाँको कृषि प्रणालीलाई सहयोग पुऱ्याएको छ। विहादी गाउँपालिकामा वन क्षेत्र पनि प्रशस्त पाइन्छ। सामुदायिक वन, जङ्गल तथा हरियालीले यहाँको वातावरणलाई स्वच्छ र सुन्दर बनाएको छ। वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका वनस्पति तथा वन्यजन्तु पाइन्छन्। ग्रामीण वातावरण, हरियाली डाँडाकाँडा, खोलानाला तथा हिमाली दृश्यावलोकनले यस क्षेत्रको प्राकृतिक सौन्दर्यलाई अझ आकर्षक बनाएको छ।

यातायातको दृष्टिले विहादी गाउँपालिका ग्रामीण सडक सञ्जालद्वारा जिल्ला सदरमुकाम कुश्मा तथा आसपासका क्षेत्रसँग जोडिएको छ। केही स्थानमा सडक पहुँच विस्तार भए पनि भू-भागको कठिनाइका कारण यातायात व्यवस्थामा चुनौतीहरू देखिन्छन्। तथापि पछिल्ला वर्षहरूमा सडक, पुल तथा पूर्वाधार विकासका कार्यले स्थानीय जनजीवनमा सुधार ल्याएको छ। यस गाउँपालिकाको मुख्य आर्थिक आधार कृषि हो। यहाँ धान, मकै, कोदो, गहुँ लगायतका अन्नबाली उत्पादन गरिन्छ। साथै पशुपालन, तरकारी खेती तथा फलफूल उत्पादन पनि स्थानीय आम्दानीका स्रोत हुन्। प्राकृतिक स्रोत, ग्रामीण संस्कृति तथा भौगोलिक विविधताले विहादी गाउँपालिकालाई पर्वत जिल्लाको महत्वपूर्ण स्थानीय तहका रूपमा चिनाउँछ।

ख) जनसाङ्ख्यिक संरचना

विहादी गाउँपालिकाको जनसांख्यिक संरचना विविध जाति, भाषा, धर्म, लिङ्ग, संस्कृति तथा सामाजिक समूहहरूको मिश्रणबाट बनेको छ। विक्रम सम्वत् २०७८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार विहादी गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या १०,८२८ रहेको छ। महिला र पुरुषको अनुपात लगभग सन्तुलित देखिन्छ तर वैदेशिक रोजगारीका कारण सक्रिय उमेर समूहका पुरुषहरु देश बाहिर जाने प्रवृत्ति बढी भएकाले गाउँमा महिलाको उपस्थिति तुलनात्मक रुपमा बढी देखिएको छ। जातीय संरचनाको दृष्टिले यहाँ ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, नेवार दलित लगायतका समुदायहरूको बसोबास रहेको छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र विभिन्न जातजाति भाषा संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गरेको भए तापनि सबैमा सामाजिक सह अस्तित्व र आपसी सहयोगको भावना बलियो रहेको पाइन्छ। विहादी

गाउँपालिकाभित्र धार्मिक हिसाबले अधिकांश जनसङ्ख्या हिन्दू धर्मावलम्बी छन्। यहाँ हिन्दू धर्मसँग सम्बन्धित चाडपर्वहरू जस्तै दशैं, तिहार, तीज, जनैपूर्णिमा आदि विशेष रुपमा मनाइन्छन् केही समुदायले बौद्ध तथा किरात संस्कृतिका परम्परागत चाडपर्वहरु मान्ने गरेको पाइन्छ। भाषागत संरचनामा नेपाली भाषा यहाँको मुख्य भाषाको माध्यम रहेको छ। गुरुङ समुदायबिच गुरुङ भाषामा र मगर समुदायबिच मगर भाषामा सञ्चार भएको पनि पाइन्छ। विहादी गाउँपालिकाको प्रशासनिक कामकाजमा नेपाली भाषाको प्रयोग गरिएको छ।

विहादी गाउँपालिकाभित्रका अधिकांश मानिसहरू कृषि पेशामा निर्भर छन्। यहाँ मुख्य गरेर धान, गहुँ, मकै, कोदो लगायतका बाली उत्पादन गरिन्छ। शिक्षा, स्वास्थ्य साथै अन्य पूर्वाधारहरूको खोजीमा मानिसहरु गाउँबाट सहरमा बसाई सराई गर्ने क्रममा यहाँको जनसांख्यिक संरचनामा प्रभाव परेको छ। विहादी गाउँपालिकाभित्रको युवा शक्ति रोजगारीका लागि विदेश तथा सहरतर्फ गएकाले गाउँमा वृद्धवृद्धा, बालबालिका र बालबालिकाहरूको सङ्ख्या तुलनात्मक रुपमा बढी देखिएको छ। वैदेशिक रोजगारी साथै बसाइसराइले यहाँको जनसङ्ख्या वर्षेनी न्यून हुँदै जाँदा विहादी गाउँपालिका भित्र रहेका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या वर्षेनी न्यून हुँदै गइरहेको पाइन्छ। गाउँपालिकाको जनसांख्यिक संरचना हेर्नुपर्दा यसले समग्र नेपाली समाजको प्रतिनिधित्व गर्ने खालको रहेको छ। यहाँ विभिन्न भाषा, धर्म, संस्कृति, धर्म, परम्परा, भएका मानिसहरु बसोबास गरेपनि तिनीहरुबिच एक अर्कामा सह-अस्तित्व साथै मेलमिलाप भएको पाइन्छ।

विहादी गाउँपालिकामा अल्पसंख्यक दलित, आदिवासी, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायहरूको उल्लेखनीय उपस्थिति रहेको छ। यी समूहहरू सामाजिक आर्थिक तथा शैक्षिक पहुँचका दृष्टिकोणले अझै पनि जोखिममा रहेको देखिन्छ जसले लक्षित तथा समावेशी नीतिको आवश्यकता औल्याएको पाइन्छ। विहादी गाउँपालिकाभित्रको जनसङ्ख्याको वृद्धिदर मध्यम स्तरको रहेको छ। जन्मदर, मृत्युदर, स्वास्थ्य सेवामा पहुँच तथा बसाइ सराइ प्रवृत्तिले यस वृद्धिदरलाई प्रभाव पारेको छ।

ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको विश्लेषणः

विहादी गाउँपालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था समग्र ग्रामीण नेपाली समाजको मौलिक विशेषता बोकेको विविधतापूर्ण र सह-अस्तित्वमा आधारित छ। यहाँ विभिन्न जातजाति, भाषा, धर्म, परम्परा तथा सांस्कृतिक मूल्यहरूको समिश्रण पाइन्छ। विहादी गाउँपालिकाको सामाजिक संरचना, पारिवारिक सम्बन्ध, धार्मिक अवस्था, चाडपर्व जीवनशैली तथा सामुदायिक व्यवहारले यसको सामाजिक र सांस्कृतिक पहिचान निर्माण गरेको छ। सामाजिक दृष्टिले हेर्दा विहादी गाउँपालिकामा ब्राह्मण, क्षेत्री, नेवार, मगर, दलित लगायत विभिन्न जातीय समुदायहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र रहेका विभिन्न जातजाति धर्म समुदायबिच एकआपसमा सरसहयोग, सहकार्य र सामाजिक सद्भावको वातावरण पाइन्छ। गाउँघरमा अझै पनि सामूहिक श्रम गर्ने परम्परा जीवितै रहेको छ, जसलाई हामी " परमा" वा 'ऐंचोपैंचो' जस्ता

शब्दहरु प्रयोग गर्छौं। मृत्यु संस्कार, घर निर्माण तथा कृषि कार्यमा समुदायका मानिसहरु मिलेर एक अर्कालाई सहयोग गर्ने चलन आएको छ जसले यहाँ रहेको सामाजिक एकतालाई अझै बलियो बनाउन सहयोग गरेको छ। सांस्कृतिक दृष्टिकोणले विहादी गाउँपालिका निकै समृद्ध मानिन्छ। यहाँ हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता भएकोले दशैं,तिहार,तीज,श्रीपञ्चमी,जनै पूर्णिमा ,महाशिवरात्री लगायतका चाडपर्वहरू विशेष उत्साहका साथ मनाइन्छन्। मगर समुदायमा सोरठी, गुरुङ समुदायमा रोदी जस्ता परम्पराहरु यस क्षेत्रमा अझै जीवित रहेका छन्। स्थानीय कला भेषभुषा तथा खानपानमा पनि सांस्कृतिक विविधता झल्किन्छ। पुरुषहरू दौरा सुरुवाल र महिलाहरू गुन्यू-चोली, फरिया तथा परम्परागत गरगहनामा सजिने चलन अझै देख्न पाइन्छ। शिक्षा र सञ्चारको विस्तारसँगै सामाजिक चेतनामा सकारात्मक परिवर्तन आएको छ। छुवाछुत, लैङ्गिक विभेद तथा अन्धविश्वास जस्ता परम्परागत समस्यामा क्रमश कमी आउँदै गइरहेको छ। महिलाहरु सामाजिक, शैक्षिक तथा आर्थिक गतिविधिमा सक्रिय बन्न थालेका छन्। आमा समूह, सहकारी संस्था युवा तथा बाल क्लबहरूले सामाजिक विकास तथा सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन्।

यहाँ सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रहरूमा केही चुनौतीहरू रहेका छन्। वैदेशिक रोजगारीका कारण युवा शक्तिहरु बाहिरिनु, परम्परागत कला तथा संस्कृतिको युवा पुस्ताको घट्दो आकर्षण, आधुनिक जीवनशैली प्रति आकर्षण, ग्रामीण बस्तीमा जनसङ्ख्या घट्दै जानु यहाँका मुख्य चुनौती रहेका छन्। समग्रमा भन्नुपर्दा विहादी गाउँपालिकामा सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा रहेको पाइन्छ साथै यहाँ आधुनिकताको समिश्रण सामाजिक सद्भाव र सांस्कृतिक विविधताले यस स्थानलाई सुनमा सुगन्ध थपेको छ।

घ)आर्थिक अवस्थाको विश्लेषणः

विहादी गाउँपालिकाको आर्थिक अवस्था मुख्यत कृषि र पशुपालन मा आधारित छ। साथै यहाँका मानिसहरू वैदेशिक रोजगार तथा साना व्यवसायमा समेत संलग्न रहेको पाइन्छ। ग्रामीण भौगोलिक संरचना सीमित औद्योगिक विकास तथा कृषि प्रधान जीवनशैलीका कारण यहाँको अर्थतन्त्र परम्परागत प्रकृतिको देखिन्छ। पछिल्लो समय शिक्षा यातायात सञ्चार तथा वैदेशिक रोजगारको प्रभावले आर्थिक गतिविधिमा केही परिवर्तन आएको भएपनि अधिकांश नागरिकको जीवन निर्वाह अझै कृषि पेसामै निर्भर रहेको पाइन्छ। यहाँ अधिकांश परिवारले मकै धान, कोदो, गहुँ, तथा विभिन्न तरकारीबारी खेती गर्दै आइरहेका छन्। परम्परागत खेती प्रणाली अझै प्रचलित भएपनि केही स्थानमा व्यावसायिक तरकारी खेती, फलफूल उत्पादन तथा आधुनिक कृषि प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गइरहेको छ। यहाँ सुन्तला,कागती,अदुवा तथा मौरी पालन जस्ता कृषिमा आधारित आयमूलक कार्यले स्थानीय आम्दानीमा सहयोग पुऱ्याइरहेका छन्। यद्यपि यहाँ सिंचाई सुविधा सीमित हुनु, आधुनिक कृषि उपकरणहरूको कमी तथा बजार व्यवस्थापन कमजोर हुनु यस क्षेत्रमा रहेको कृषि क्षेत्रको मुख्य चुनौती हो। पशुपालन पनि यस क्षेत्रको अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण हिस्सा हो। यहाँका मानिसहरू गाई भैंसी, बाख्रा तथा कुखुरा पालन गर्दै आइरहेका

छन्। विशेषगरी बाख्रापालन र दूध उत्पादनले घरायसी आम्दानी वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ।

वैदेशिक रोजगारीले विहादी गाउँपालिकाको आर्थिक संरचनामा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ। यहाँका धेरै युवाहरू रोजगारीका लागि खाडी मुलुक, युरोप, अमेरिका जस्ता देशहरूमा रोजगारीको लागि गएका छन् जसबाट विदेशबाट आउने रेमिट्यान्स बर्सेनी बढ्दै गइरहेको छ जसले यहाँको अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पारेको पाइन्छ। यहाँको स्थानीय स्तरमा साना व्यापार, होटल व्यवसाय, निर्माण कार्य तथा सेवा क्षेत्रले पनि आर्थिक गतिविधि चलायमान गराएका छन्। सडक विस्तारसँगै यहाँको बजार पनि विस्तार हुँदै गइरहेको छ। यहाँ सडकको छेउछाउमा मानिसहरूको आवादी पनि बर्सेनी बढ्दै गइरहेको पाइन्छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र पर्यटनको पनि उच्च सम्भावना रहेको पाइन्छ। यहाँको प्राकृतिक सौन्दर्यता, ग्रामीण जीवनशैली, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाले यहाँको पर्यटनलाई थप टेवा पुऱ्याएको छ। विहादी गाउँपालिका भित्र विभिन्न क्षेत्रहरुमा घरबास कार्यक्रमको पनि प्रचुर सम्भावना रहेको छ । यसले यहाँको आर्थिक विकाश गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। यहाँ युबाहरु विभिन्न तालिमका कार्यक्रमहरु लिई स्वरोजगर समेत बन्न सकेका छन्। युवाहरुलाई स्वरोजगर सिर्जना गर्न गाउँपालिकाले पनि विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन गर्दै आइरहेको छ। यहाँको आर्थिक विकासका लागि कृषि आधुनिकीकरण, साना तथा मध्यम उद्यम प्रवर्द्धन, पर्यटन विकास र सीपमूलक रोजगारी सिर्जनालाई एकीकृत रूपमा अघि बढाउनु आवश्यक देखिन्छ।

ङ) शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषणः

उपक्षेत्र	**अवस्थाको विश्लेषण**
प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा बालबालिकाको समग्र विकासको आधार हो। यस स्थानीय तहमा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूको सङ्ख्या २४ रहेको छ भने ती केन्द्रहरूमा समेटिएका बालबालिकाको सङ्ख्या २६८ रहेको छ। विहादी गाउँपालिकाका अधिकांश वडाहरूमा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र स्थापना गरिएको पाइन्छ । गाउँपालिकाले विद्यालय शिक्षासँगै प्रारम्भिक बाल शिक्षालाई पनि प्राथमिकतामा राखेको छ। विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका बालबालिकाहरुलाई विद्यालय पूर्व तयारी गराउने उद्देश्यले विभिन्न विद्यालयमा ECD कक्षाहरु सञ्चालन भइरहेका छन्। यस्ता कक्षाले बालबालिकाहरूमा विद्यालयप्रति रुचि बढाउने, सामाजिक व्यवहार सिकाउने तथा प्रारम्भिक सिकाई क्षमताको विकास गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ। यहाँ प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा कार्यरत सहजकर्ताहरूको सङ्ख्या २७ रहेको छ। अधिकांश सहजकर्ताले आधारभूत तालिम प्राप्त गरेपनि खेल सिकाई आधारित सिकाई मनोविज्ञान र समावेशी शिक्षण

	विधिमा निरन्तर क्षमता वृद्धि गर्नु आवश्यक देखिन्छ। प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका सहजकर्तालाई नियमित तालिम, क्षमता विकास तथा प्रशिक्षण आवश्यकता रहेको छ। न्यून पारिश्रमिक तथा सीमित अवसरका कारण दक्ष जनशक्ति टिकाईलाई राख्नु यहाँको मुख्य समस्या रहेको छ। विहादी गाउँपालिकामा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा केही चुनौतीहरू पनि रहेका छन्। आर्थिक स्रोतको सिमितता भौगोलिक विकटता दक्ष जनशक्तिको कमी, नियमित अनुगमनको अभाव तथा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नु पनि यहाँको मुख्य चुनौती रहेको छ। विशेषगरी विपन्न तथा दुर्गम बस्तीका बालबालिकाहरुलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक शिक्षामा पहुँच पुर्याउनु यहाँको मुख्य चुनौती रहेको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा विहादी गाउँपालिकामा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवस्था सुधारोन्मुख अवस्थामा रहेको छ। स्थानीय सरकार, विद्यालय अभिभावक तथा समुदायको सहकार्यलाई अझै प्रभावकारी बनाउँदै पूर्वाधार विकास, प्रशिक्षित शिक्षक व्यवस्थापन तथा गुणस्तरीय सिकाई सामग्रीको व्यवस्थापन गर्न सकेमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको स्तर अझै बढ्ने निश्चित देखिन्छ।
आधारभूत शिक्षा	आधारभूत शिक्षा भन्नाले सामान्यत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षालाई बुझिन्छ जसले बालबालिकाको प्रारम्भिक ज्ञान सिप, व्यवहार तथा व्यक्तित्व विकासको आधार तयार गर्दछ आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-८) सबै बालबालिकाको मौलिक अधिकार र जीवनोपयोगी सिकाइको आधार हो। विहादी गाउँपालिकामा सामुदायिक विद्यायालय २० र सस्थागत विद्यालय १ गरी जम्मा २१ आधारभूत विद्यालय रहेका छन् भने अध्ययनरत विद्यार्थीको सङ्ख्या ११६७ रहेको छ। विहादी गाउँपालिकामा आधारभूत शिक्षाको अवस्था हेर्दा पछिल्ला वर्षहरूमा शिक्षा क्षेत्रमा क्रमिक सुधार हुँदै गइरहेको पाइन्छ। आधारभूत शिक्षा भन्नाले सामान्यत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षालाई बुझिन्छ जसले बालबालिकाको प्रारम्भिक ज्ञान सिप, व्यवहार तथा व्यक्तित्व विकासको आधार तयार गर्दछ । आधारभूत शिक्षा भन्नाले सामान्यत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षालाई बुझिन्छ जसले बालबालिकाको प्रारम्भिक ज्ञान सीप, व्यवहार तथा व्यक्तित्व विकासको आधार तयार गर्दछ। विहादी गाउँपालिकाका अधिकांश वडाहरुमा आधारभूत तहका विद्यालयहरु सञ्चालनमा रहेका छन्। आधारभूत तह संचालित सामुदायिक विद्यालयहरूले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका बालबालिकाहरुलाई शिक्षाको

	पहुँच पुर्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। विद्यालयको पहुँच विस्तारका कारण विद्यालय भर्नादरमा वृद्धि भएको छ। विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या पनि घट्दै गइरहेको देखिन्छ। विशेषगरी स्थानीय सरकार तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सक्रियताले शिक्षा क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ। कतिपय विद्यालयमा विषयगत शिक्षकहरूको अभाव पनि देखिन्छ। यस विहादी गाउँपालिकामा गुणस्तरीय शिक्षाको दृष्टिकोणबाट हेर्दा केही सुधार भएपनि अझै केही चुनौतीहरू विद्यमान छन्। कतिपय विद्यालयमा पर्याप्त कक्षाकोठा, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, खानेपानी, शौचालय जस्ता आधारभूत पूर्वाधारहरूको अभाव देखिन्छ। ग्रामीण तथा भौगोलिक रुपमा विकट स्थानका विद्यालयहरूमा शैक्षिक स्रोत साधनको कमी अझ बढी रहेको पाइन्छ। केही विद्यालयमा विषयगत तथा तालिम प्राप्त शिक्षक उपलब्ध भएपनि सबै विद्यालयमा पर्याप्त शिक्षक दरबन्दी छैन। बहुविषय अध्यापन गर्न शिक्षक अभाव तथा अस्थायी शिक्षक व्यवस्थापनका कारण शिक्षा सिकाइ प्रक्रियामा प्रभाव परेको छ। यस गाउँपालिका भित्रका केही विद्यालयहरूमा शिक्षक दरबन्दी प्राप्त भए पनि केही विद्यालयहरूमा विषयगत शिक्षक दरबन्दीको अभाव रहेको छ। विहादी गाउँपालिकामा शिक्षक व्यवस्थापनको अवस्था मिश्रित प्रकृतिको छ। विहादी गाउँपालिकाका केही विद्यालयमा विषयगत तथा तालिम प्राप्त शिक्षक उपलब्ध भएपनि अन्य विद्यालयमा पर्याप्त शिक्षक दरबन्दी छैनन। यद्यपि बिहादी गाउँपालिकाले शिक्षक तालिम क्षमता विकास तथा शैक्षिक सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेर यस क्षेत्रको शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकामा विद्यार्थी सिकाई उपलब्धिको अवस्था हेर्दा आधारभूत तहमा उत्तीर्ण प्रतिशत क्रमशः सुधार हुँदै गएको देखिन्छ। विद्यार्थीहरूको आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रणाली, अतिरिक्त कक्षा तथा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिको प्रयोगले सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ। यस क्षेत्रमा अभिभावक तथा समुदायको सहभागिताले आधारभूत शिक्षाको सहयोग विकासमा टेवा पुर्याएको छ। विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक तथा स्थानीय तहबीचको सञ्चालन तथा अनुगमनमा सहयोग पुगेको छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र रहेका आधारभूत विद्यालयहरूमा सूचना तथा प्रविधिको विकासमा समान पहुँच छैन। यहाँ डिजिटल शिक्षण सामग्री तथा प्रविधिमैत्री सिकाईलाई प्रभावकारी बनाउन थप पूर्वाधार तथा तालिमको आवश्यकता देखिन्छ।

	विहादी गाउँपालिकामा आधारभूत शिक्षाको अवस्था सुधारन्मुख रहेको छ। विद्यालय पहुँच विस्तार, विद्यार्थी भर्ना वृद्धि तथा स्थानीय सरकारको सक्रियताले सकारात्मक उपलब्धि हासिल भएको छ तर गुणस्तरीय शिक्षा,दक्ष शिक्षक व्यवस्थापन, प्रविधिमैत्री शिक्षण पूर्वाधार विकास र सिकाई उपलब्ध सुधारका क्षेत्रमा अझै निरन्तर प्रयासरत रहनुपर्ने अवस्था देखिन्छ। विहादी गाउँपालिका भित्रका आधारभूत विद्यालयहरुमा समान पूर्वाधार विकास, शिक्षक व्यवस्थापन, प्रबिधिमैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु गाउँपालिकाको मुख्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ।
माध्यमिक शिक्षा	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) विद्यार्थीहरूको जीवनोपयोगी सीप, विश्लेषणात्मक सोच र भविष्यका अवसरका लागि आधार तयार गर्ने महत्त्वपूर्ण चरण हो। यस स्थानीय तहमा माध्यमिक विद्यालयहरूको सङ्ख्या ८ रहेको छ भने ती विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीको सङ्ख्या ५१७ रहेको छ। लैङ्गिक दृष्टिले माध्यमिक तहमा बालक र बालिकाको सहभागिता ४८.५४% र ५१.४५% रहेको छ। माध्यमिक शिक्षा सामान्यतया कक्षा ९ देखि १२ सम्मको तहलाई समेट्ने भएकाले यस तहले विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा तथा रोजगारीको आधार तयार गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। विहादी गाउँपालिकामा आठवटा सामुदायिक विद्यालय मार्फत माध्यमिक शिक्षा सञ्चालन भइरहेको छ। विहादी गाउँपालिकामा माध्यमिक शिक्षाले विशेषगरी ग्रामीण तथा आर्थिक रूपमा कमजोर परिवारका विद्यार्थीहरूलाई शिक्षामा पहुँचमा सहजता प्रदान गरेको छ। विद्यालयको पहुँच विस्तारका कारण माध्यमिक तहमा भर्ना तथा विद्यार्थी सहभागिता वृद्धि भएको छ। विहादी गाउँपालिकामा विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या रहेको छ। विहादी गाउँपालिकामा माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात औसत १:०९ रहेको छ। यहाँ माध्यमिक तहमा विषयगत दक्ष शिक्षक विषय गरी गणित, विज्ञान, अंग्रेजी तथा प्राविधिक विषयमा सीमित रुपमा उपलब्ध छन् जसले सिकाई गुणस्तरमा असर पुर्याएको छ। विहादी गाउँपालिकाभित्रका कतिपय विद्यालयहरूमा पर्याप्त शिक्षकको दरबन्दीको अभाव रहेको पाइन्छ। विशेषगरी गणित, विज्ञान, अङ्ग्रेजी जस्ता विषयहरूका दक्ष शिक्षकको अभावले शिक्षण सिकाइलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको देखिन्छ। विहादी गाउँपालिका भित्रका केही विद्यालय हरू नयाँ भवन, पुस्तकालय, कम्प्युटर कक्षा तथा

	प्रयोगशाला निर्माण भए पनि सबै विद्यालयहरूमा आवश्यक पूर्वाधार छैन। विज्ञान प्रयोगशाला, सूचना तथा प्रविधि कक्ष तथा आधुनिक शिक्षण सामग्रीको कमीले व्यावहारिक तथा प्रयोगात्मक शिक्षामा समस्या उत्पन्न गराएको देखिन्छ। यहाँ केही विद्यार्थी आर्थिक समस्या, पारिवारिक जिम्मेवारी तथा वैदेशिक रोजगारको आकर्षणका कारण माध्यमिक शिक्षाको अवसरबाट टाढिने अवस्था पनि देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकाले माध्यमिक शिक्षाको सुधारका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेको देखिन्छ। शिक्षक तालिम, शैक्षिक अनुगमन, अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन छात्रवृत्ति वितरण तथा विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयन जस्ता प्रयासले सकारात्मक प्रभाव पारिरहेको देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकामा माध्यमिक शिक्षामा पहुँच विस्तार भएतापनि समावेशिता, सिकाई गुणस्तर व्यवस्थापन, पूर्वाधार र आइसिटी प्रविधि विस्तारमा सुधार आवश्यक छ। लक्षित योजना र गुणस्तर सुधारका पहल मार्फत माध्यमिक शिक्षाको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न सकिने सम्भावना देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकाको पूर्वाधार बिकासमा पालिकाले मुख्य भूमिका खेल्नु आवश्यक देखिन्छ। समय सापेक्ष शिक्षक तालिम विकास गर्नु पनि अर्को चुनौतीको रुपम देखिन्छ। विहादी गाउँपालिका भित्रका माध्यमिक बिद्यालयहरुमा शिक्षकहरुलाई पेसागत क्षमता विकास माध्यमिक शिक्षालाई गुणस्तरीय, प्रबिधिमैत्री र जीवनोपयोगी बनाउनु मुख्य चुनौती रहेको छ ।
अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	औपचारिक पद्धतिभन्दा बाहिर फरक समयमा विभिन्न उमेर समूहमा दिइने शिक्षा नै अनौपचारिक शिक्षा हो। यो एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो। अनौपचारिक शिक्षा त्यस्तो सांस्कृतिक केन्द्र हो जहाँ सहभागीहरु आफ्नो जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूको बारेमा छलफल र समाधानका उपायहरु खोजी निर्णय कार्यान्वयन गर्छन्। अनौपचारिक शिक्षा भन्नाले औपचारिक विद्यालय प्रणालीभन्दा बाहिर सञ्चालन हुने साक्षरता सिपमूलक तालिम वैकल्पिक शिक्षा तथा जीवन उपयोगी सिकाई कार्यक्रमलाई बुझिन्छ भने आजीवन सिकाईले व्यक्तिले जीवनभर निरन्तर ज्ञान, सिप र अनुभव प्राप्त गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँछ। ग्रामीण समाजको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ।

	विहादी गाउँपालिकाभित्र पनि अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाई अन्तर्गत विभिन्न सिपमूलक तथा आयआर्जनका कार्यक्रमहरू समावेश भएका छन्। यहाँ विशेषगरी वयस्क साक्षरता, महिला सशक्तिकरण, सिपमूलक तालिम तथा समुदायमा आधारित शिक्षाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन भएका छन्। विहादी गाउँपालिकामा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत पनि सिकाइका कामहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। विहादी गाउँपालिकामा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सङ्ख्या २ रहेको छ। विगतमा विद्यालय जान नपाएका वा बिचमै विद्यालय छोडेका व्यक्तिहरुलाई लक्षित गरी सामुदायिक सिकाई केन्द्र सञ्चालन भएका छन् यसले विशेष गरी महिलाहरु तथा आर्थिक रुपमा कमजोर समुदायमा आधारभूत लेख्न, पढ्न सक्ने क्षमताको विकास गराएको छ। विभिन्न तालिम तथा सचेतनामूलक कार्यक्रम मार्फत स्वास्थ्य सरसफाई पोषण बालअधिकार लैङ्गिक समानता तथा आर्थिक व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्दै आएको छ। सिपमूलक तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रमा पनि केही सकारात्मक प्रयासहरू भएका छन्। विहादी गाउँपालिकाले युवाहरू तथा महिलाहरूलाई लक्षित गरी सिलाई कटाई तालिम, कृषि, पशुपालन, मौरी, तरकारी खेती तालिम, कम्प्युटर तथा साना उद्यम तथा स्वरोजगार सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ। यस्ता कार्यक्रमले स्वरोजगार सिर्जना गर्न तथा यहाँका मानिसहरुलाई आयआर्जनमा सहयोग पुर्याउने सम्भावना बढाएको छ। विहादी गाउँपालिकामा अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएपनि यो कार्यक्रम अझै पूर्ण रुपमा प्रभावकारी हुन सकेको छैन। गाउँपालिकाका सबै क्षेत्र तथा समुदायमा यस कार्यक्रमको पहुँच छैन। भौगोलिक विकटता, आर्थिक अभाव तथा जनचेतनाको कमका कारण कतिपय नागरिक अझै यस्ता कार्यक्रमहरुबाट वञ्चित हुनु परेको छ। विशेषगरी वृद्धवृद्धा तथा अन्य विपन्न समुदायमा यस्ता साक्षरता कार्यक्रमहरूको सीमित प्रभाव देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकाका समुदायमा शिक्षाप्रतिको चेतना विस्तार हुँदै गएको पाइन्छ। जीवनोपयोगी शिक्षा, कृषि आधुनिकीकरण उद्यमशीलता तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी सिकाईप्रति नागरिकहरूको बढ्दो चासो देखिन्छ स्थानीय सरकार, विद्यालय, सरकारी संस्था तथा गैर सरकारी संस्था बिचको सहकार्यले आजीवन सिकाईका अवसरहरू प्रदान गरेको छ।

च) समग्र शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण

विहादी गाउँपालिकाको समग्र शिक्षाको अवस्था विश्लेषण गर्दा यहाँ शिक्षा क्षेत्रमा क्रमिक सुधार र विकासका प्रयासहरू देखिए पनि गुणस्तरीय तथा प्रविधिमैत्री शिक्षाको क्षेत्रमा अझै विभिन्न चुनौतीहरु रहेको पाइन्छ। बिहादी गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई स्थानीय विकासको प्रमुख आधारका रूपमा लिँदै प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षासम्म विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। विहादी गाउँपालिकामा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र, आधारभूत विद्यालय तथा माध्यमिक विद्यालयहरू र उच्च शिक्षाको लागि सामुदायिक क्याम्पास रहेका छन्। अधिकांश वडाहरूमा विद्यालय स्थापना भएकोले बालबालिकाहरूलाई स्थानीय स्तरमा अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त भएको छ। यसले विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या घटाउन तथा विद्यालय भर्नादर वृद्धि गर्न साथै विद्यार्थीहरूको विद्यालयमा टिकाउ दरमा पनि सहयोग पुर्याएको छ। प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको क्षेत्रमा बालबालिकाको विद्यालय पूर्व तयारी, सामाजिक व्यवहार तथा आधारभूत सिकाई सिप विकासका लागि ECD केन्द्रहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। विहादी गाउँपालिकाभित्र आधारभूत शिक्षाको अवस्था हेर्दा विद्यार्थी भर्ना तथा विद्यालय उपस्थितिमा सुधार आएको छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र रहेका बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क पाठ्यपुस्तक,बालकक्षादेखि कक्षा १० सम्म(आ. व.२०८३/८४ देखि) दिवाखाजा कार्यक्रम, छात्रवृत्ति तथा विभिन्न सहयोग कार्यक्रमले विद्यार्थीहरुलाई विद्यालयमा टिकाई राख्न ठूलो मद्दत गरेको छ। तर गाउँपालिकाभित्रका केही विद्यालयहरूमा पर्याप्त कक्षा कोठा, पुस्तकालय, सूचना तथा प्रविधि कक्ष आदिको कमी देखिन्छ। छात्रवृत्ति तथा विभिन्न सहयोगका कार्यक्रमहरूले यस क्षेत्रमा रहेका विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूलाई राहत पुगेको छ। अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाईको क्षेत्रमा साक्षरता कार्यक्रम सिपमूलक तालिम तथा समुदाय आधारित शिक्षाले सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। विद्यालय पूर्वाधार बिकासमा प्रदेश सरकारबाट पनि सहयोग भैराखेको छ। यहाँ तालिमका कार्यक्रम संचालन भए पनि पर्याप्त नभएको पाइन्छ। यस विहादी गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच र समावेशिता विस्तार भएतापनि प्रबिधिमैत्री गुणस्तरीय सिकाई मुख्य चुनौती रहेका छन्।

१. सबल पक्षहरु

विहादी गाउँपालिका भित्रको शिक्षाको सबल पक्षहरूलाई हेर्दा यस गाउँपालिकाले विद्यालय शिक्षा विस्तार, पहुँच वृद्धि, सामुदायिक सहभागिता तथा शैक्षिक सुधारका क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति गरेको देखिन्छ। यहाँका मुख्य सबल पक्षहरु निम्नानुसार छन्-

- विद्यालय समुदाय सम्बन्ध सुधार
- सरकारी र गैरसरकारी संघ संस्थाको सहयोग
- साक्षरता दरमा सुधार
- विद्यालय पहुँचको विस्तार

- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको विस्तार
- स्थानीय सरकारको शिक्षा प्राथमिकता
- शिक्षकहरूको अनुभव र प्रतिबद्धता
- विद्यालय पूर्वाधारमा सुधार
- स्थानीय भाषा संस्कृति र मूल्यको संरक्षण
- सहज शैक्षिक गतिविधिको अभ्यास
- महिला तथा दलित समुदायको सहभागिता

२. शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू

विहादी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा प्रमुख समस्या हरू यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ-

- दक्ष र तालिम प्राप्त शिक्षक अभाव
- प्रविधिमैत्री र गुणस्तरीय शिक्षाको कमी
- डिजिटल प्रविधिको कमी
- पूर्वाधारको अपर्याप्तता
- बालबालिकाहरुमा पढाई प्रति रुचि घट्दै जानु
- अनुगमन र व्यवस्थापन चुनौती
- बालबालिकालाई विद्यालय पुग्न भौगोलिक कठिनाइ
- शिक्षण सामग्रीको अभाव
- अभिभावकको विद्यालय प्रतिको दृष्टि कमजोर हुदै जानु
- व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाको कमी
- विद्यार्थी अनुपस्थित र ड्रपआउट समस्या

३. अवसरहरू

विहादी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा विभिन्न अवसरहरू देखिन्छन्-

- प्रारम्भिक बाल शिक्षा विस्तार
- प्रविधिमैत्री शिक्षा
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा
- अनौपचारिक तथा आजिवन सिकाई
- शिक्षक क्षमता विकास
- पुस्तकालय तथा सिकाई केन्द्र विकास
- छात्रवृत्ति तथा समावेशी शिक्षा
- युवा जनशक्ति विकास
- उच्च शिक्षातर्फ पहुँच
- सरकारी तथा गैरसरकारी सहकार्य
- सामुदायिक सहभागिता

४. चुनौतीहरू

विहादी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा देखिने प्रमुख चुनौतीहरू निम्न छन्-

- आर्थिक समस्या
- बसाईसराई
- तालिम तथा प्रशिक्षण
- प्रोत्साहन तथा पृष्ठपोषण
- अनुगमन तथा मूल्यांकन
- पूर्वाधारको समान वितरण
- भौतिक पूर्वाधार कमजोर
- भौगोलिक दुर्गमता
- प्रविधिमा सीमित पहुँच
- अभिभावक सचेतना कमी
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कमी
- शैक्षिक गुणस्तर चुनौती
- युवा वैदेशिक रोजगार आकर्षण
- प्राकृतिक विपद प्रभाव
- समावेशी शिक्षामा चुनौती

१.२ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण

क) समस्या वृक्ष (Problem Tree) र विश्लेषण

विहादी गाउँपालिका को शिक्षा क्षेत्रलाई हेर्दा यहाँका विद्यालय, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित विविध समस्याहरू एक-अर्कासँग गाँसिएका देखिन्छन्। यी समस्याहरूलाई "समस्या वृक्ष" (Problem Tree) का आधारमा विश्लेषण गर्दा मूल समस्या, त्यसका कारण र परिणाम स्पष्ट रूपमा बुझ्न सकिन्छ। कुनै पनि समस्याको विश्लेषण गर्ने क्रममा विश्लेषणका विधिमध्ये वृक्ष विश्लेषण विधि समस्या समाधान गर्ने एउटा विधि हो। मुख्य समस्याको चिरफार र विश्लेषण गर्दा वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणबाट पहिचान गरेका मुख्य कमी कमजोरी तथा अभावहरुलाई समस्या वृक्षमा प्रस्तुत गरी मुख्य समस्याका प्राथमिकता कारण र समस्याले पारेको असर गरी तीनै किसिमबाट विश्लेषण गरिन्छ। कुनै पनि समस्याको वृक्ष विश्लेषण गर्दा रूखको फेदले मूल समस्यालाई जराले यसभित्र रहेका कारण र पात हागाँले मुख्य समस्याको असर वा परिणाम प्रतिनिधित्व गर्दछन्।

शिक्षा क्षेत्रको मूल समस्या प्रविधिमैत्री, गुणस्तरीय तथा समावेशी शिक्षाको अभाव हो। यसले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुने, विद्यालय छोड्ने दर बढ्ने, दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा कमी आउने हुन्छ। यस समस्या वृक्षको जरा अर्थात् मूल कारणहरू बहुआयामिक छन्। पहिलो कारण भौतिक पूर्वाधारको कमजोरी हो। गाउँपालिकाका कतिपय

विद्यालयमा पर्याप्त कक्षाकोठा, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, सुरक्षित खानेपानी, शौचालय तथा सूचना-प्रविधि सामग्रीको अभाव देखिन्छ। विशेषगरी दुर्गम बस्तीका विद्यालयमा सडक र यातायातको पहुँच कमजोर हुँदा शैक्षिक सामग्री तथा शिक्षक व्यवस्थापनमा कठिनाइ हुन्छ। यसले विद्यालय वातावरण आकर्षक बन्न नसकी विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिमा असर पुऱ्याउँछ।

दोस्रो महत्वपूर्ण कारण दक्ष तथा प्रेरित शिक्षकको कमी हो। कतिपय विद्यालयमा विषयगत शिक्षकको अभाव छ भने कतिपय शिक्षकमा आधुनिक शिक्षण विधि प्रयोग गर्ने क्षमता सीमित देखिन्छ। नियमित तालिम, प्रविधिमैत्री शिक्षण र कार्यसम्पादन मूल्यांकन प्रभावकारी नभएकाले सिकाइ प्रक्रिया अपेक्षित रूपमा उपलब्धिमूलक बन्न सकेको छैन। शिक्षकको अस्थिरता, राजनीतिक प्रभाव तथा जिम्मेवारीबोधको कमीले पनि शिक्षाको गुणस्तर घटाएको छ।

तेस्रो कारण आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था हो। धेरै अभिभावकको आयस्रोत कमजोर भएकाले बालबालिकालाई नियमित विद्यालय पठाउन कठिन हुन्छ। केही परिवारमा वैदेशिक रोजगार, घरेलु कामकाज तथा कृषि श्रममा बालबालिकाको संलग्नता बढी हुने भएकाले पढाइप्रति निरन्तरता कमजोर हुन्छ। साथै, शिक्षाप्रति चेतनाको कमी, बालविवाह, लैङ्गिक विभेद तथा अभिभावकीय निगरानी कमजोर हुनु पनि समस्याका कारक हुन्। विशेष गरी विपन्न तथा दलित समुदायका विद्यार्थीहरू शैक्षिक अवसरबाट समान रूपमा लाभान्वित हुन सकेका छैनन्।

चौथो कारण शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नीति कार्यान्वयनको कमजोरी हो। स्थानीय तहमा शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन पर्याप्त सशक्त छैन। विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा समुदायबिच समन्वय कमजोर हुँदा विद्यालय सुधार कार्यक्रम प्रभावकारी बन्न सकेको छैन। बजेट सीमित हुनु, दीर्घकालीन योजना अभाव तथा तथ्यमा आधारित निर्णय प्रक्रिया कमजोर हुनुका कारण शिक्षा क्षेत्रमा अपेक्षित सुधार हुन कठिन भएको छ।

यी कारणहरूले विभिन्न नकारात्मक परिणाम उत्पन्न गरेका छन् विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुनु, आधारभूत तहमा नै पढाइ छोड्ने दर बढ्नु तथा उच्च शिक्षातर्फ आकर्षण कम हुनु प्रमुख परिणाम हुन्। गुणस्तरीय शिक्षा नपाउँदा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर बन्छ र बेरोजगारी तथा वैदेशिक श्रममा निर्भरता बढ्छ। यसले गाउँपालिकाको मानव विकास सूचकांकमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ। दीर्घकालमा अशिक्षा, गरिबी र सामाजिक असमानताको चक्र निरन्तर रहने खतरा बढ्छ।

यस समस्याको समाधानका लागि बहुआयामिक प्रयास आवश्यक छ। विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार सुधार, डिजिटल शिक्षाको विस्तार, शिक्षक तालिम तथा विषयगत शिक्षक व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ। स्थानीय सरकारले विद्यालय अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउँदै तथ्यमा आधारित शिक्षा नीति कार्यान्वयन गर्नुपर्छ। अभिभावक तथा समुदायको सहभागिता बढाई शिक्षाप्रति सकारात्मक चेतना विकास गर्नु आवश्यक छ। विपन्न तथा

सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति, पोषण तथा विशेष सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सके शिक्षा क्षेत्रमा समावेशिता बढ्न सक्छ। साथै, प्रविधिमैत्री र सिपमूलक शिक्षालाई जोड दिँदा विद्यार्थीलाई व्यवहारिक तथा रोजगारमुखी बनाउन मद्दत पुग्छ। यसरी समस्या वृक्षको विश्लेषणले यो देखाउँछ कि विहादी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रका समस्या केवल विद्यालयभित्र सीमित छैनन्; ती आर्थिक, सामाजिक, प्रशासनिक तथा भौगोलिक अवस्थासँग गहिरो रूपमा सम्बन्धित छन्। त्यसैले दिर्घकालिन योजना, प्रभावकारी कार्यान्वयन र समुदायको सक्रिय सहभागितामार्फत मात्र शिक्षा क्षेत्रलाई गुणस्तरीय, समावेशी र दिगो बनाउन सकिन्छ।

ख) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण

कुनै पनि विषय क्षेत्र तथा कार्यको सबल पक्ष र समस्या जहिले पनि सम्बन्धित संस्थाको आन्तरिक पक्षसँग (नीति,कार्यक्रम,व्यवस्थापन,स्रोतसाधन आदि) सम्बन्धित हुन्छ भने अवसर र चुनौती बाह्य पक्ष (नीति र कार्यक्रमको कार्यान्वयनका तौर तरिका,समन्वय,सरोकारवाला आदि)सँग सम्बन्धित हुन्छन्। विद्यालय शिक्षामा चुनौतीको प्रभाव जहिले पनि शैक्षिक संस्था र हाम्रा कार्यका परिवेश तथा संगठनभन्दा बाह्य रुपबाट पर्ने भएकाले यिनले विश्लेषणलाई त्यसै अनुरूप हेर्नुपर्छ। शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको विश्लेषण गर्ने विभिन्न विधिहरूमध्ये योजना निर्माण र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा SWOT(Strength, Weakness, Opportunities र Threats) सबल पक्ष,दुर्बल पक्ष,अवसर र चुनौती)विश्लेषण गर्नु एउटा उपयुक्त विधि मानिन्छ। यो विधि हामीले काम गरिरहेका क्षेत्र, हामीसँग सम्बन्धित संस्था र हामी व्यक्तिको आन्तरिक र बाह्य व्यवस्थापकीय क्षमता, दक्षता, कार्यकौशलता, निपूर्णता, अवसर/ परिणाम, उपलब्धि र प्रभाव जस्ता पक्षको सबल र कमजोर अवस्थालाई मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी तिनका कारक तत्वहरूको पहिचानसहित आगामी दिनका के के सुधार गर्न सकिन्छ साथै त्यस क्रममा के के सम्भावित चुनौतीको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ भने पहिचान गर्न प्रयोग गरिन्छ। विहादी गाउँपालिका को शिक्षा क्षेत्रलाई स्थानीय भौगोलिक अवस्था, आर्थिक–सामाजिक संरचना, जनशक्ति, पूर्वाधार, र नीति कार्यान्वयनको दृष्टिले SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) विश्लेषण गर्दा निम्न पक्षहरू देखिन्छन्।

SWOT विश्लेषणः शिक्षा

१. Strengths (सबल पक्ष)

• स्थानीय सरकारको नजिकको पहुँच

संघीय संरचनापछि गाउँपालिकाले विद्यालय व्यवस्थापन, पूर्वाधार विकास, शिक्षक समन्वय, अनुगमन, तथा स्थानीय आवश्यकता अनुसार योजना बनाउन सहज भएको छ।

• सामुदायिक विद्यालयको व्यापक सञ्जाल

वडास्तरमै आधारभूत विद्यालयहरूको पहुँच भएकाले अधिकांश बालबालिका विद्यालय पहुँचभित्र छन्।

• **सामाजिक एकता र समुदायको सहभागिता**

अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, तथा स्थानीय अगुवाहरूको विद्यालयप्रतिको अपनत्व तुलनात्मक रूपमा राम्रो हुन सक्छ।

• **मातृभाषा र स्थानीय संस्कृति संरक्षणको सम्भावना**

स्थानीय ज्ञान, संस्कार, कृषि, र परम्परालाई पाठ्यसामग्रीसँग जोडेर व्यवहारिक शिक्षा दिन सकिने अवसर छ।

• **छात्रवृत्ति तथा सरकारी कार्यक्रम**

दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, तथा बालमैत्री अभियानले विद्यालय भर्ना दर बढाउन सहयोग गरेको छ।

• **सरकारी र गैह्रसरकारी संस्थाको सहयोग**

२. **Weaknesses (कमजोर पक्ष)**

• **दक्ष शिक्षक अभाव**

विशेषगरी विज्ञान, गणित, अंग्रेजी, र सूचना प्रविधि विषयका दक्ष शिक्षकको कमी हुन सक्छ।

• **भौतिक पूर्वाधार कमजोर**

केही विद्यालयमा भवन, प्रयोगशाला, पुस्तकालय, शौचालय, खानेपानी, तथा ICT सुविधा अपर्याप्त हुन सक्छ।

• **विद्यार्थी संख्या घट्दो**

वैदेशिक रोजगार, बसाइँसराइ, तथा निजी विद्यालयतर्फ आकर्षणका कारण सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्या घट्ने समस्या देखिन सक्छ।

• **डिजिटल शिक्षाको सीमित पहुँच**

इन्टरनेट, कम्प्युटर, स्मार्ट कक्षा, तथा डिजिटल सामग्रीको अभावले आधुनिक शिक्षामा बाधा पुऱ्याउँछ।

• **नियमित मूल्यांकन (आन्तरिक मूल्यांकन कमजोर)**

कक्षा अनुसार अपेक्षित सिकाइ स्तर हासिल नगर्नु, नियमित मूल्याङ्कन कमजोर हुनु, तथा पढाइभन्दा परीक्षा केन्द्रित प्रवृत्ति रहनु।

• **शिक्षक प्रेरणा र उत्तरदायित्व चुनौती**

कतिपय अवस्थामा नियमित अनुगमन र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रभावकारी नहुन सक्छ।

३. **Opportunities (अवसर)**

• **प्रविधिमैत्री शिक्षा विस्तार**

ICT, डिजिटल कक्षा, अनलाइन सामग्री, तथा स्मार्ट शिक्षण विधि लागू गर्ने अवसर छ।

• **स्थानीय पाठ्यक्रम विकास**

कृषि, पर्यटन, उद्यमशीलता, वातावरण, तथा स्थानीय इतिहासलाई समेटेर व्यवहारिक पाठ्यक्रम विकास गर्न सकिन्छ।

• प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षा

कृषि, पशुपालन, होटल व्यवस्थापन, हस्तकला, तथा उद्यम विकास सम्बन्धी तालिम विद्यालयस्तरमै जोड्न सकिने सम्भावना छ।

• सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारबाट अनुदान

विद्यालय सुधार, ICT, शिक्षक तालिम, तथा पूर्वाधार विकासका लागि विभिन्न तहबाट सहयोग प्राप्त हुन सक्छ।

• गैरसरकारी संस्था र साझेदारी

शिक्षा क्षेत्रमा काम गर्ने संघसंस्था, दातृ निकाय, तथा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्न सकिने अवसर छ।

• युवा जनशक्तिको परिचालन

उच्च शिक्षा प्राप्त स्थानीय युवालाई स्वयंसेवा, करियर परामर्श, वा डिजिटल प्रशिक्षणमा परिचालन गर्न सकिन्छ।

४. **Threats (खतरा)**

• तीव्र बसाइँसराइ

युवा परिवार शहर वा विदेश पलायन हुँदा विद्यालयमा विद्यार्थी संख्या निरन्तर घट्न सक्छ।

• निजी विद्यालयसँग प्रतिस्पर्धा

सामुदायिक विद्यालयप्रति विश्वास घट्दै जाँदा गुणस्तरीय विद्यार्थी निजी विद्यालयतर्फ जान सक्छन्।

• आर्थिक असमानता

गरिबीका कारण केही विद्यार्थी नियमित विद्यालय उपस्थित हुन नसक्ने वा पढाइ छोड्ने जोखिम रहन्छ।

• प्राकृतिक विपद्

पहाडी भूगोलका कारण पहिरो, बाढी, तथा सडक अवरोधले विद्यालय सञ्चालन प्रभावित हुन सक्छ।

• प्रविधिगत विभाजन

शहरी क्षेत्रसँग तुलना गर्दा ग्रामीण विद्यार्थी डिजिटल पहुँचमा पछाडि पर्न सक्छन्।

• राजनीतिक हस्तक्षेप

विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक सरुवा, वा निर्णय प्रक्रियामा अत्यधिक राजनीतिक प्रभावले गुणस्तरमा असर पर्न सक्छ।

निष्कर्ष

विहादी गाउँपालिका को शिक्षा क्षेत्र सुधारका लागि निम्न रणनीतिहरू उपयोगी हुन सक्छन्ः

- ICT र डिजिटल शिक्षामा लगानी

- शिक्षक क्षमता विकास र नियमित तालिम
- स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम
- प्राविधिक तथा सिपमूलक शिक्षा विस्तार
- समुदाय-विद्यालय साझेदारी सुदृढीकरण
- विद्यार्थी टिकाइ (retention) कार्यक्रम
- विपद् व्यवस्थापनसहित सुरक्षित विद्यालय अभियान

परिच्छेद २

दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

२.१ **दूरदृष्टिः** "प्रविधिमैत्री, गुणस्तरीय, सिपमूलक,समावेशी र जीवनोपयोगी शिक्षा"

२.२ **लक्ष्यः** प्रविधिमैत्री, गुणस्तरीय,सिपमूलक,समावेशी र जीवनोपयोगी शिक्षामा आधारित प्रतिस्पर्धी तथा जिम्मेवार जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।

२.३ उद्देश्यः

विहादी गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा लिइएका उद्देश्यहरूः

- प्रविधि मैत्री शिक्षा प्रणाली विकास गर्नु
- शिक्षामा सबैको पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि गरी योग्य दक्ष नवप्रवर्तनात्मक नागरिक तयार गर्नु
- गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु
- विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर सुधार गर्नु
- बालमैत्री तथा सुरक्षित विद्यालय वातावरण निर्माण गर्नु
- प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई सुदृढ बनाउनु
- शिक्षक व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्नु
- सामुदायिक सहभागिता बढाउनु
- समावेशी तथा समान शिक्षा सुनिश्चित गर्नु
- शिक्षा प्रशासन तथा व्यवस्थापन सुदृढ गर्नु
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्दै बालबालिकाहरूमा जीवनोपयोगी सिपको विकास गर्नु
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु

२.४ रणनीतिहरूः

१.प्रविधिमैत्री शिक्षा प्रणाली विकास गर्ने

रणनीतिहरूः

क. विद्यालयमा कम्प्युटर तथा इन्टरनेट सुविधा विस्तार गर्ने

ख. विहादी गाउँपालिका भित्र रहेका हरेक शिक्षकहरुलाइ प्रविधि सँग जोड्न एक शिक्षक एक ल्यापटप कार्यक्रम लागु गर्ने

ग. डिजिटल सामग्री प्रयोग गरी पढाइ सञ्चालन गर्ने

घ. शिक्षकलाई निरन्तर रुपमा ICT तालिम दिने

ङ. विद्यार्थीलाई आधारभूत कम्प्युटर शिक्षा अनिवार्य गर्ने

च. शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई इन्टरनेटको माध्यमबाट अध्ययन खोज तथा क्षमता विकासका लागि सुशिक्षित तथा अभ्यस्त बनाइने

छ. विद्यालयहरूमा सुविधा सम्पन्न सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग आइसिटी ल्याब तथा विद्युतीय पुस्तकालय स्थापना गर्ने

२.शिक्षामा सबैको पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि गरी योग्य, दक्ष र नवप्रवर्तनात्मक नागरिक तयार गर्नु

रणनीतिहरूः

क. शिक्षामा सबैको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने

ख.सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना गराउने एवंम् भर्ना भएका सबैलाई अध्ययनमा निरन्तरता दिने र गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि उत्प्रेरणामूलक उपायहरु अवलम्बन गर्ने

ग. सबै विद्यालयहरूमा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने

घ. सबै विद्यालयहरूमा प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने

ङ. शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि सबै विद्यालयहरूमा प्रभावकारी अनुगमन, निरीक्षण तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था गर्ने

च. उत्कृष्ट शिक्षक तथा विद्यालयलाई पुरस्कृत गर्ने।

३. गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

रणनीतिहरूः

क. शिक्षकको नियमित तालिम सञ्चालन गर्ने

ख. आधुनिक शिक्षण विधि प्रयोगमा ल्याउने

ग. मासिक सिकाइ उपलब्धि मूल्यांकन गर्ने

घ. विद्यालय अनुगमन प्रणाली प्रभावकारी बनाउने

ङ. उत्कृष्ट शिक्षक तथा विद्यालयलाई पुरस्कृत गर्ने

४. बालमैत्री तथा सुरक्षित विद्यालय वातावरण निर्माण गर्ने

रणनीतिहरूः

क. विद्यालयमा सुरक्षित खानेपानी र शौचालय व्यवस्था गर्ने

ख. बाल हिंसा तथा दुर्व्यवहारविरुद्ध नीति लागू गर्ने

ग. विद्यालय परिसर सरसफाइ अभियान सञ्चालन गर्ने

घ. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तालिम सञ्चालन गर्ने

ङ. छात्रा मैत्री वातावरण निर्माण गर्ने

५. प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षालाई सुदृढ बनाउने

रणनीतिहरूः

क. प्रत्येक वडामा बाल विकास केन्द्र स्थापना गर्ने

ख. बालमैत्री शिक्षण सामग्री उपलब्ध गराउने

ग. सहजकर्तालाई नियमित तालिम दिने

घ. पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमसँग समन्वय गर्ने

ङ. अभिभावक सहभागिता बढाउने

६. शिक्षक व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्ने

रणनीतिहरूः

क. विषयगत शिक्षकको उचित व्यवस्थापन गर्ने
ख. शिक्षक कार्यसम्पादन मूल्यांकन प्रणाली लागू गर्ने
ग. नियमित पेसागत विकास तालिम सञ्चालन गर्ने
घ. शिक्षकलाई प्रेरणामूलक सुविधा उपलब्ध गराउने
ङ. विद्यालयमा शिक्षक उपस्थितिको अनुगमन गर्ने

७. सामुदायिक सहभागिता बढाउने

रणनीतिहरूः

क. विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई सक्रिय बनाउने
ख. अभिभावक—शिक्षक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
ग. स्थानीय सङ्घसंस्थासँग सहकार्य गर्ने
घ. शिक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभियान सञ्चालन गर्ने
ङ. विद्यालय विकास योजनामा समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने

८. समावेशी तथा समान शिक्षा सुनिश्चित गर्ने

रणनीतिहरूः

क. दलित, जनजाति तथा विपन्न वर्गलाई विशेष सहयोग गर्ने
ख. छात्रा शिक्षालाई प्राथमिकता दिने
ग. अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने
घ. मातृभाषामा प्रारम्भिक शिक्षा प्रवर्द्धन गर्ने
ङ. सबैका लागि समान अवसरको नीति लागू गर्ने

९. शिक्षा प्रशासन तथा व्यवस्थापन सुदृढ गर्ने

रणनीतिहरूः

क. शिक्षा सम्बन्धी तथ्यांक प्रणाली व्यवस्थित गर्ने
ख. विद्यालयको नियमित अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने
ग. शिक्षा नीति तथा कार्ययोजना तयार गर्ने
घ. बजेटको पारदर्शी व्यवस्थापन गर्ने
ङ. शिक्षा शाखाको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने

११ . अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्दै बालबालिकाहरूमा जीवनोपयोगी सिपको विकास गर्नु

रणनीतिहरूः

क. सिकाइलाई पेशा एवं व्यवसाय, सामाजिक जीवन र सहभागितासँग आबद्ध गर्ने

ख. अभिभावक र समुदायको सहभागिता बढाउने

ग. बालबालिकाहरूमा समस्या समाधानमुखी गतिविधि सञ्चालन गर्ने

घ. बालबालिकाहरूलाई सहभागितामूलक शिक्षण विधिमा सक्रिय गराउने

ङ. बालबालिकाहरूलाई बोल्ने लेख्ने सुन्ने तथा आफ्ना विचारहरू प्रष्ट रुपमा व्यक्त गर्ने बनाउने

१२.स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु

रणनीतिहरूः

क. समुदाय र शिक्षकको सहभागितासहित स्थानीय पाठ्यक्रम विकास गर्ने

ख. स्थानीय सन्दर्भ अनुकूल सिकाई सामग्री उपलब्ध गर्ने

ग. शिक्षकलाई स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तालिम प्रदान गर्ने

घ. पाठ्यक्रम कार्यान्वयन अनुगमन र सुधार गर्ने

ङ. विद्यार्थीको सन्दर्भअनुकूल प्रणाली लागू गर्ने

२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजाः

- प्रविधि मैत्री शिक्षा प्रणाली विकास हुने छ
- शिक्षामा सबैको पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि गरी योग्य दक्ष नवप्रवर्तनात्मक नागरिक तयार हुने छन्
- गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुने छ
- विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर सुधार हुने छ
- बालमैत्री तथा सुरक्षित विद्यालय वातावरण निर्माण हुने छ
- प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई सुदृढ बन्ने छ
- शिक्षक व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास हुने छ
- सामुदायिक सहभागिता बढ्ने छ
- समावेशी तथा समान शिक्षा सुनिश्चित हुने छ
- शिक्षा प्रशासन तथा व्यवस्थापन सुदृढ हुने छ
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्दै बालबालिकाहरूमा जीवनोपयोगी सिपको विकास हुने छ
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने छ

२.६ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

क्र.स.	सूचक		आधार वर्ष २०८२/८३	२०८४/८५	२०८७/८८	२०९३/९४	कार्यसम्पादन सम्वन्धी सूचनाको श्रोत
	१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा						
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर (%)	स्थानीय					
		प्रदेश					
		राष्ट्रिय	८६.४	८९.५	९४	९९	फ्ल्यास रिपोर्ट
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका (%)	स्थानीय	९०	९३	९७	१००	
		प्रदेश					
		राष्ट्रिय	६८.७	७३.	८५.	९५.	फ्ल्यास रिपोर्ट
	२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)						
२.१	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुद प्रवेश दर (%)	स्थानीय					
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	९६.८	९७.५	९९.	१००	फ्ल्यास रिपोर्ट
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)	स्थानीय					
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	१२१.९	११५.	१०७.	१०५.	फ्ल्यास रिपोर्ट
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय					
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	९७.१	९९.	९९.५	१००	फ्ल्यास रिपोर्ट

							दि.वि.ल. (रा.समीक्षा)
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	११५	११०	१०५	१००	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	११८.	११५.			फ्ल्यास रिपोर्ट
२.५	आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुदप्रवेश दर* (%)	स्थानीय					
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	९८.३				फ्ल्यास रिपोर्ट
२.६	आधारभूत तहको कक्षा ५ को कूलप्रवेश दर* (%)	स्थानीय	११५	११३	११०	१०५	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	११३.	११०.	१०७.	१०५.	फ्ल्यास रिपोर्ट
२.७	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)	स्थानीय	९५	९६.२	९७	९९	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	९३.				
२.८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर* (%)	स्थानीय					
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५.५	९९.५	फ्ल्यास रिपोर्ट
२.९	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५)मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका(%)	स्थानीय	१६	१५	१४.२	१०	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	२२.२	२०.	१५.	१०.	फ्ल्यास रिपोर्ट
२.१	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कूल भर्ना	स्थानीय	१.०१				
		प्रदेश	NA				

	दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क	राष्ट्रिय	१.०२			१.०१	
२.११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर (%)	स्थानीय	९४.८	९५	९७	९९	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	९३.८	९९.		१००	
२.१२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)	स्थानीय					
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	११०.४				**फ्ल्यास रिपोर्ट**
२.१३	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर(%)	स्थानीय	८०	८५.२	८७	९२	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	७९.३				**फ्ल्यास रिपोर्ट**
२.१४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर(%)	स्थानीय	७५	७७.२	८१	८५	
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय		७२.७			**दि.वि.ल. ४ (ने.रा.का.)**
२.१५	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक	स्थानीय	१.०२				
		प्रदेश	NA				
		राष्ट्रिय	१.०१	१.०१			**फ्ल्यास रिपोर्टवि.क्षे.वि.यो.**
२.१९	विद्यालय वाहिर रहेका बालबालिका (%)		स्थानीय				
			प्रदेश	NA			
			राष्ट्रिय		२.९	१.	**दि.वि.ल. ४ (ने.रा.का.)**
२.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कूल		स्थानीय				
			प्रदेश	NA			
			राष्ट्रिय	४३.७	४५.	५०.	**फ्ल्यास रिपोर्ट**

	शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या(%)					पन्ध्रौं योजना
						दि.वि.ल. ४ (ने.रा.का.)
३. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)						
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (%)	स्थानीय	४८	५०	५२	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	४७.६		६५.	फ्ल्यास रिपोर्ट
						पन्ध्रौं योजना
३.२	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर (%)	स्थानीय	७५.४	७७	८०	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	७१.४			फ्ल्यास रिपोर्ट
						दि.वि.ल. (रा.समीक्षा)
३.३	माध्यमिक तहमा कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	स्थानीय	१.०४			
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	१.०२	१.	१.	पन्ध्रौं योजना
						वि.क्षे.वि.यो.
						दि.वि.ल. (रा.समीक्षा)
३.४	आधारभूत तहवाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	स्थानीय	९८		९९	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	९७.५			फ्ल्यास रिपोर्ट
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय	६४.८		७५	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	६०.३			फ्ल्यास रिपोर्ट
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय	४०		६५	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	२४.			फ्ल्यास रिपोर्ट
३.७	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या(%)	स्थानीय	२०.९३	२२	३३	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	२०.६	२२.	२७.	फ्ल्यास रिपोर्ट

						दि.वि.ल. ४ (ने.रा.का.)
४.	**जिवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा**					
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय	८९.७	९०.३	९५	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	**५८.**		**९५.**	**पन्ध्रौं योजना**
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय	७९.६८	८०.१२	९५	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	**८२.**	**८९.**	**९५.**	दि.वि.ल. ४ (ने.रा.का.)
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)	स्थानीय	९५.१२	९६.१३	९९	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	**९२.**		**९९.**	**पन्ध्रौं योजना**
४.४	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (१५ वर्ष भन्दा माथि)	स्थानीय	०.६८			
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	**०.६५**			दि.वि.ल. (रा.समीक्षा)
६.	**सुशासन तथा व्यवस्थापन**					
६.१	आधारभूत तह (कक्षा१-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	६:१		१०:१	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	२४:०१:००		३०:०१:००	**फ्ल्यास रिपोर्ट पन्ध्रौं योजना**
६.२	आधारभूत तह (कक्षा६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	१०:१		१५:१	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	३०:०१:००		३०:०१:००	**फ्ल्यास रिपोर्ट पन्ध्रौं योजना**
६.३	आधारभूत तह (कक्षा१-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	८:१		१०:१	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	३३:०१:००	३१:०१:००	३०:०१:००	**पन्ध्रौं योजना**
६.४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक	स्थानीय	८:१		१५:१	
		प्रदेश	NA			

	अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	राष्ट्रिय	४०:०१:००		३०:०१:००	**फ्ल्यास रिपोर्टपन्ध्रौं योजना**
६.५	माध्यमिक तह (कक्षा९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	स्थानीय	११:१		१५:१	
		प्रदेश	NA			
		राष्ट्रिय	४१:०१:००	३५:०१:००	३०:०१:००	**पन्ध्रौं योजना**

परिच्छेद ३

विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१ परिचय

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा विद्यालय जाने उमेर पूर्वका बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गरी आधारभूत शिक्षाका लागि तयार गराउने कार्यक्रम हो। बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास अन्तर्गत बालबालिकाहरूको शारीरिक,मानसिक तथा बौद्धिक,सामाजिक र संवेगात्मक विकास पर्छन्। कुनै एक पक्षको विकास कमजोर हुँदा व्यक्तिको व्यक्तित्व विकासमा बाधा पर्न सक्ने भएकाले बालबालिकामा उल्लेखित सबै पक्षको विकासमा ध्यान दिनु आवश्यक छ। त्यसैले प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा कार्यक्रमले बालबालिकालाई लेखपढ गराउने वा अक्षर तथा अङ्क चिनाउने कार्यमा जोड दिने भन्दा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गर्नका साथै आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउन सहयोग गर्नुपर्दछ। प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका कार्यक्रमहरु विभिन्न समयावधिमा सुरु गर्ने भएतापनि चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने कुरा शिक्षा ऐन २०२८ मा उल्लेख गरिएको छ। अतःयस शिक्षालाई विशेष प्राथमिकता दिन आवश्यक भएकोले विहादी गाउँपालिकाको १० वर्षीय योजना मुख्य अङ्गको रूपमा गाउँ शिक्षा योजनाको रणनैतिक आधारका रूपमा सञ्चालन गर्न यस सम्बन्धी योजना तयार गरिएको छ।

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाले बालबालिकाहरू लाई खेल,गीत,कथा,चित्र आदि माध्यमबाट सिकाई गराई उनीहरुलाई सर्वाङ्गीण विकास गर्न मद्दत गर्दछ।साथै यस शिक्षाले बालबालिकाहरूलाई विद्यालय वातावरणमा घुलमिल हुन सजिलो पार्दछ।

प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षाका विशेषताहरू निम्न रहेका छन् ।

- राम्रो बानी,अनुशासन,सामाजिक व्यवहार सिक्न
- शारीरिक, मानसिक बौद्धिक विकास गर्ने
- भविष्यको आधारशिला
- बोल्न र बुझ्ने क्षमताको विकास

३.१.२ वर्तमान अवस्थाः

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा भनेको बालबालिकालाई विद्यालय प्रवेशपूर्व दिइने आधारभूत शिक्षा हो।यसले बालबालिकामा भाषा विकास, व्यवहारिक सिप, सामाजिक समायोजन,

सिर्जनशीलता तथा सिकाइप्रतिको रुचि विकास गर्न मद्दत गर्दछ। विहादी गाउँपालिकामा अधिकांश विद्यालयहरूसँग प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। गाउँपालिकाले विद्यालय शिक्षाको पहुँच विस्तार गर्ने उद्देश्यले विभिन्न वडामा बालविकास केन्द्र स्थापना गरेको छ। यसले विद्यालय भर्ना दर बढाउन तथा बालबालिकालाई विद्यालय वातावरणसँग परिचित गराउन सहयोग पुऱ्याएको छ। हाल गाउँपालिकाभित्रका धेरै अभिभावकहरू प्रारम्भिक बालशिक्षाको महत्त्वप्रति सचेत बन्दै गएका छन्। पहिले बालबालिकालाई सिधै कक्षा १ मा भर्ना गर्ने प्रचलन बढी भए पनि अहिले बालविकास केन्द्रमा पठाउने चलन बढेको छ। यसले बालबालिकामा अनुशासन, सहकार्य, भाषा प्रयोग तथा आत्मविश्वास विकास गर्न मद्दत गरेको छ। विद्यालयमा प्रारम्भिक शिक्षाबाट आएका बालबालिकाले कक्षा १ मा सहज रूपमा सिकाइ गतिविधिमा सहभागी हुन सक्ने अवस्था देखिएको छ।

यद्यपि प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको वर्तमान अवस्था पूर्ण रूपमा सन्तोषजनक भने छैन। गाउँपालिकाका केही विद्यालयमा पर्याप्त भौतिक पूर्वाधारको अभाव रहेको छ। कतिपय केन्द्रहरू साँघुरा कोठामा सञ्चालन भइरहेका छन् भने खेल मैदान, बालमैत्री फर्निचर, खेल सामग्री तथा सिकाइ सामग्री पर्याप्त छैनन्। बालबालिकालाई आकर्षक वातावरणमा सिकाउने उद्देश्य भए पनि स्रोत-साधनको सीमितताले प्रभावकारी शिक्षण सिकाइमा बाधा पुगेको देखिन्छ। शिक्षक तथा सहजकर्ताको अवस्था पनि अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। धेरै सहजकर्ताहरूले आधारभूत तालिम प्राप्त गरेका भए पनि सबैमा आवश्यक दक्षता र अनुभव पर्याप्त छैन। बालमनोविज्ञानअनुसार सिकाइ गराउने, खेलको माध्यमबाट शिक्षा दिने तथा समावेशी शिक्षाको अभ्यास गराउने सीपमा अझ सुधार आवश्यक देखिन्छ। त्यसमाथि न्यून पारिश्रमिकका कारण दक्ष जनशक्ति टिकाइराख्न कठिन हुने समस्या पनि रहेको छ।

विहादी गाउँपालिकामा भौगोलिक विकटता पनि प्रारम्भिक शिक्षाको विकासमा चुनौती बनेको छ। केही दुर्गम बस्तीका बालबालिकाले नियमित रूपमा केन्द्रमा उपस्थित हुन कठिनाइ भोगिरहेका छन्। आर्थिक रूपमा कमजोर परिवारका बालबालिकामा पोषण, स्वास्थ्य तथा सरसफाइसम्बन्धी समस्या देखिने भएकाले सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव परेको पाइन्छ। विशेष आवश्यकता भएका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि आवश्यक समावेशी वातावरण अझ पर्याप्त रूपमा विकास हुन सकेको छैन। अभिभावक तथा समुदायको सहभागिता भने क्रमशः सकारात्मक बन्दै गएको छ। विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ, विभिन्न क्लब, **सङ्घ** संस्थाले बालविकास केन्द्रहरूको सुधारमा सहयोग गर्न थालेका छन्। विभिन्न सचेतनामूलक कार्यक्रमले पनि प्रारम्भिक शिक्षाप्रतिको दृष्टिकोण परिवर्तन गर्न मद्दत गरेको छ। तथापि कतिपय अभिभावकमा अझै प्रारम्भिक शिक्षा आवश्यक छैन भन्ने सोच रहेको पाइन्छ, जसले सबै बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गर्न कठिन बनाएको छ। हाल गाउँपालिकाले शिक्षा सुधारका लागि विभिन्न योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। बालमैत्री शिक्षण पद्धति, शिक्षक तालिम, पोषण कार्यक्रम तथा विद्यालय सुधार योजनालाई प्राथमिकतामा राखिएको

छ। यदि यस्ता कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकियो भने प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार आउन सक्छ।

अन्त्यमा, प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा बालबालिकाको भविष्य निर्माण गर्ने महत्वपूर्ण आधार हो। विहादी गाउँपालिकामा यस क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तन देखिए पनि गुणस्तरीय शिक्षा, प्रशिक्षित जनशक्ति, पर्याप्त पूर्वाधार तथा समावेशी पहुँच सुनिश्चित गर्न अझ धेरै प्रयास आवश्यक छ। स्थानीय सरकार, विद्यालय, अभिभावक तथा समुदायबिचको सहकार्यबाट मात्र प्रारम्भिक बालशिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ। त्यसैले बालबालिकाको समग्र विकासका लागि प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई उच्च प्राथमिकतामा राखी योजनाबद्ध ढङ्गले अगाडि बढाउन आवश्यक छ।

३.१.३ उद्देश्यः

- चार वर्ष उमेर पुगेका सबै बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास गर्नु
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको सहभागितामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु
- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु

३.१.४ रणनीतिहरू

- सबै बालबालिकाको पहुँचका लागि सङ्घीय सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने
- कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र आवश्यकता अनुसार नयाँ केन्द्र स्थापना गर्ने
- जटिल भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने, लोपोन्मुख तथा सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि विभिन्न नमूनाहरू विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने
- पाठ्यक्रमको परिमार्जन तथा अनुकूलन गर्ने
- सङ्घीय सरकारले दिदै आएको बालबिकास शिक्षक अनुदानमा पालिकाबाट थप गरी उचित पारिश्रमिक दिने
- बालविकास केन्द्रलाइ बालमैत्री बनाउने
- उत्कृष्ट बालविकास केन्द्रलाइ पुरस्कृत गर्ने
- लागत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने
- कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैर सरकारी सङ्घ संस्था, निजि क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने
- ऐन र कार्यविधिमा उल्लेख भए बमोजिमको मापदण्ड पूरा गर्ने
- कार्यरत जनशक्तिको वृत्ति विकास तथा क्षमता विकास गर्ने
- स्थानीय तहको आवश्यकतामा आधारित हुने गरी प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाका लागि सुपरिवेक्षण र सहजीकरणका लागि थप छुट्टै अधिकार सम्पन्न संयन्त्र बनाउने
- पाठ्यक्रम र मापदण्ड तथा ढाँचाहरूलाइ समयानुकूल स्थानीयकरणकालागि समायोजन तथा परिमार्जन गर्ने

- भौगोलिक विकटता र अपाङ्गता भएका तोकिएका उमेर समूहलाई सम्बोधन गर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गर्ने

३.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- चार वर्ष उमेर पुगेका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास हुने छ
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको सहभागितामूलक पहुँच हुने छ
- प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि हुने छ

प्रमुख नतिजाः

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकारूलाई एक बर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सहज पहुँच हुने
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ भा प्रवेश गर्ने अवसर हुने
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा न्यूनतम योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक तथा बालबालिकाको हेरचाह तथा सहयोगकालागि सहायक कर्मचारी सहित केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुने
- बालबालिकाहरूको विकासात्मक तथा सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन हुने पाठ्यक्रम समायोजन तथा अनुकूलन भएको हुने
- भौगोलिक जटिलता रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समेट्न आवश्यकतामा आधारित जस्तै घरमा आधारित, समुदायमा आधारित, कार्यक्षेत्र तथा घुम्ती बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमका नमूना विकास हुने
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी सङ्घसंस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएको हुने
- बालविकास केन्द्रहरु पूर्वाधार सम्पन्न हुने

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका	पटक	१	१	१	१	१	५	

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	
	न्यूनतम मापदण्ड प्रबोधिकरण गर्ने								
२	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरूको नक्साङ्कन तथा पुनर्वितरण	पटक	१	१	१	१	१	५	
३	परिवार, समुदाय, गैर सरकारी सङ्घसंस्था, निजीक्षेत्रसँगको सहकार्य गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
४	अनाथ असहाय र अपाङ्गता पहिचान गरी थप सेवा उपलब्ध गराउने	पटक	१	१	१	१	१	५	
५	बाल विकास केन्द्रमा छुट्टै सुरक्षित तथा अपाङ्गमैत्री शौचालयको व्यवस्था गर्ने	वटा	२	२	२	२	२	१०	

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	
६	बालबालिकाको अभिलेखीकरण गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
७	सुपरिवेक्षणको लागि अधिकार सम्पन्न संयन्त्रको विकास गर्ने	पटक	२	२	२	२	२	१०	
८	अनाथ असहाय र अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि आवासीय योजना	वटा	१	१	१	१	१	५	
९	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
१०	पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
११	पूर्वाधार, सिकाई क्षेत्र, केन्द्रको भित्री तथा बाहिरी सिकाई तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन गरी न्यूनतम	वटा	२	२	२	२	२	१०	

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	
	मापदण्डमा सुधार गर्ने								
१२	शिक्षकको योग्यता क्षमता र पेसागत विकास गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१३	बालबालिकाको स्वास्थ्य जाँच, खोप तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अभिलेख व्यवस्थापन, वृद्धि अनुगमन गर्ने र कुपोषण भएका बालबालिकाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	पटक	३	३	३	३	३	१५	
१४	स्थानीय भाषालाई प्राथमिकता दिई आवश्यकताअनुसार स्थानीय भाषाको प्रयोग	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार	आवश्यकताअनुसार		
१५	अभिभावक शिक्षा	पटक	१	१	१	१	१	५	
१६	अभिभावक तथा समुदायका	पटक	१	१	१	१	१	५	

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	
	सदस्य मार्फत स्थानीय ज्ञान तथा सिपहरू बालबालिकालाई सिकाउने व्यवस्था								
१७	बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, मानसिक तथा भावनात्मक सुरक्षा तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार		
१८	परिवार, समुदाय, निजीक्षेत्र तथा गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूको सहभागिता, संलग्नता र जिम्मेवारी वृद्धि	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
१९	शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	
२०	सहयोगी (आया) को व्यवस्था	जना	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार		
२१	प्रारम्भिक वालविकास तथा शिक्षकको सेवा तथा सुविधामा वृद्धी गर्ने	संख्या	२७	२७	२७	२७	२७	सङ्घको निर्णय अनुसार	
२२	नमुना प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्तालाई पुरस्कारको व्यवस्था	जना	३	३	३	३	३	१५	
२३	प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताको थप कोटाको व्यवस्थापन	जना	१०	१०	१०	१०	१०	५०	

३.२ आधारभत शिक्षा

३.२.१ परिचय

मानव जीवनयापनको लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान,सिप आर्जन गर्ने गरी घरपरिवार तथा समुदायमा आफ्ना विचारहरू अभिव्यक्त गर्न र समाजमा घुलमिल तथा आफूलाई सामाजिक परिवेशमा समायोजन गरी सामाजिकीकरणमा सहज बनाउने प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा ८ सम्मको शिक्षा लाई आधारभूत शिक्षा भनिन्छ। नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३१ र शिक्षा ऐन २०२८ ले समेत आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुने छ भन्ने व्यवस्था मौलिक हक

अन्तर्गत राखेको छ। 'अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन तथा नियमावली' ले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुनुपर्ने कुरालाई प्राथमिकतामा राखेको छ। कक्षा १ देखि ८ सम्म निःशुल्क तथा अनिवार्य हुने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ। विद्यालय शिक्षाको संरचनामा कक्षा १ देखि ८ सम्मको आठ वर्षको अवधिको शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा मानिएको छ जसमा बालबालिकाहरूको विद्यालय उमेर पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म रहेको छ। आधारभुत शिक्षा कक्षा १ देखि ८ सम्म प्रदान गरिने निःशुल्क र अनिवार्य शिक्षा हो। यसले बालबालिकालाई पढ्न, लेख्न, गणना गर्न, नैतिक शिक्षा, सामाजिक व्यवहार, सिर्जनात्मक सोच तथा जीवन उपयोगी सिप सिक्न सहयोग पुर्याउँछ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकामा आधारभूत शिक्षाको अवस्था पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः सुधारोन्मुख देखिए पनि अझै विभिन्न चुनौती र सम्भावनाहरू एकसाथ विद्यमान छन्। नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहसम्म निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षाको अधिकार सुनिश्चित गरेसँगै गाउँपालिकाले पनि विद्यालय शिक्षा सुधारलाई प्राथमिकतामा राख्दै विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। ग्रामीण भौगोलिक बनोट, आर्थिक अवस्था, जनशक्तिको अभाव तथा पूर्वाधारका सीमितताका बाबजुद यहाँको शैक्षिक क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तन देखा पर्न थालेको छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी भर्नादर पहिलेको तुलनामा बढेको पाइन्छ। विशेषगरी बालबालिकालाई विद्यालयसम्म पहुँच पुऱ्याउन अभिभावक सचेतना कार्यक्रम, दिवा खाजा कार्यक्रम, छात्रवृत्ति तथा निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरणजस्ता योजनाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। बालबालिकामा विद्यालयप्रतिको आकर्षण बढ्दै गएको छ भने बालिकाको सहभागिता पनि उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको देखिन्छ। यसले लैङ्गिक समानताको दृष्टिले पनि सकारात्मक सङ्केत गरेको छ।

यद्यपि शिक्षाको गुणस्तर भने अझै चुनौतीपूर्ण विषयका रूपमा रहेको छ। धेरै विद्यालयमा पर्याप्त विषयगत शिक्षकको अभाव देखिन्छ। विशेष गरी गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयका दक्ष शिक्षकको कमीले सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पारिरहेको छ। कतिपय विद्यालयमा एकै शिक्षकले धेरै कक्षाको जिम्मेवारी सम्हाल्नुपर्ने अवस्था छ। यसले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइमा बाधा पुऱ्याएको देखिन्छ। आधुनिक प्रविधिमैत्री शिक्षण प्रणालीको अभाव, प्रयोगशाला तथा पुस्तकालयको न्यून सुविधा, तथा सूचना प्रविधिको सीमित पहुँचले पनि शिक्षाको गुणस्तरमा असर पारेको छ। भौतिक पूर्वाधारतर्फ हेर्दा केही विद्यालयमा नयाँ भवन निर्माण, शौचालय, खानेपानी तथा खेलमैदानको व्यवस्था गरिएको भए पनि सबै विद्यालयमा समान स्तरको सुविधा उपलब्ध छैन। दुर्गम बस्तीका विद्यालयहरूमा अझै कक्षाकोठा अभाव, पुराना भवन तथा शिक्षण सामग्रीको कमी देखिन्छ। वर्षायाममा यातायात कठिन हुने भएकाले विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिमा पनि समस्या उत्पन्न हुने गरेको छ।

कोभिड-१९ महामारीपछि डिजिटल शिक्षाको आवश्यकता महसुस गरिए पनि गाउँपालिकाका अधिकांश विद्यालयमा प्रविधिको पर्याप्त पहुँच हुन सकेको छैन। केही विद्यालयले वैकल्पिक

सिकाइका उपाय अपनाए तापनि सबै विद्यार्थी समान रूपमा लाभान्वित हुन सकेनन्। यसले ग्रामीण क्षेत्रमा डिजिटल विभाजनको समस्या स्पष्ट रूपमा देखाएको छ। यसका साथै, वैदेशिक रोजगारी र बसाइँसराइका कारण विद्यार्थी सङ्ख्या घट्ने प्रवृत्तिले पनि विद्यालय व्यवस्थापनमा असर पारेको छ। कतिपय अभिभावक आर्थिक समस्याका कारण बालबालिकालाई नियमित रूपमा विद्यालय पठाउन कठिनाइ अनुभव गर्छन्। तथापि गाउँपालिकाले विद्यालय समायोजन, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शैक्षिक सुधार योजनामार्फत शिक्षाको अवस्था सुधार गर्ने प्रयास गरिरहेको छ। समग्रमा हेर्दा विहादी गाउँपालिकाको आधारभूत शिक्षा क्षेत्र विकासको क्रममा रहेको देखिन्छ। पहुँचको विस्तार, विद्यार्थी सहभागिता र स्थानीय तहको सक्रियताले सकारात्मक आधार तयार पारेको भए पनि गुणस्तरीय शिक्षा, दक्ष शिक्षक, प्रविधिमैत्री शिक्षण र पर्याप्त पूर्वाधारको आवश्यकता अझै कायम छ। स्थानीय सरकार, विद्यालय, अभिभावक तथा समुदायबीच सहकार्य बढाउन सकेमा विहादी गाउँपालिकाको आधारभूत शिक्षा अझ प्रभावकारी, समावेशी र गुणस्तरीय बन्न सक्ने सम्भावना प्रबल रहेको छ।

३.२.३ उद्देश्य

- सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु
- पढाइ, लेखाइ तथा गणितीय सिपको विकास गर्नु
- नैतिकता अनुशासन र सामाजिक मूल्य सिकाउनु

३.२.४ रणनीतिहरू

- विद्यालय नक्साङ्कन गर्ने
- विद्यालयहरूको पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने
- अनिवार्य तथा निः शुल्क आधारभूत शिक्षाका लागि कानून तर्जुमा गर्ने
- अनिवार्य तथा निः शुल्क आधारभूत शिक्षाका लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने
- विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण संकलन गरी पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने
- न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गर्ने
- शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक तथा प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तह प्रति जवाफदेही बनाउने
- विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाइको उचित प्रबन्ध सहित न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्ने
- विद्यालयमा बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गर्ने
- सबै विद्यालयहरूमा प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता पूरा गराउने
- शिक्षण सिकाइ विधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्ने
- कक्षा ३ सम्म कक्षा शिक्षणलाई कार्यान्वयन गर्ने
- आवश्यक शिक्षक तालिम, तयारी तथा प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अंगको रूपमा प्रयोगमा ल्याउने

- विद्यार्थीलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई सिकाइमा सुधार ल्याउने
- कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्षमता विकास गर्ने
- शिक्षामा काम गर्ने सबै जनशक्तिको क्षमता विकास र उत्प्रेरणा व्यवस्थापन गर्ने
- विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चाल गर्ने
- विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने
- स्थानीय उत्पादनमा आधारित पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवाखाजाको प्रबन्धलाई थप व्यवस्थित गर्ने
- विद्यालय शिक्षालाई विविधता अनकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउन स्थानीय परिवेश अनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन, भाषिक विविधता अनकूलको माध्यम भाषाको उपयोग तथा सामाजिक सांस्कृतिक विविधताको सम्मान र समावेश हुने गरी सिकाइ सामग्री, विधि तथा प्रक्रिया प्रयोग गर्ने
- विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थिति प्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने
- विद्यालय शिक्षालाई सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी सहज र उपयोगी बनाउने कार्यलाई विस्तार गर्ने
- दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहार कुशल सिपहरूलाई सिकाइ क्रियाकलापमा एकीकृत गर्ने
- अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सिकाइ सामग्री, विधि तथा क्रियाकलापमा परिमार्जन र सुधार गर्ने
- शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने
- नतिजा प्रति जवाफदेहिता सुनिश्चित हुने गरी विद्यालय तथा शैक्षिक निकायको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय पद्धतिमा सुधार गर्ने
- विद्यालयको कार्यसम्पादन र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी परीक्षण गरी जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने
- शिक्षक विकास र सहायता प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने

३.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि:

- सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित हुने छ
- पढाइ, लेखाइ तथा गणितीय सिपको विकास हुने छ
- आधारभूत तहका बालबालिकाहरूले नैतिकता अनुशासन र सामाजिक मूल्य सिकेका हुने छन्

प्रमुख नतिजा:

- सबै बालबालिका आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा भई सहभागि हुने
- न्यूनतम भौतिक पुर्वाधार तथा सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता भएको हुने

- आधारभूत बिद्यालयहरु प्रबिधिमैत्री हुने
- आवश्यक संख्यामा योग्य, सक्रिय तथा उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्था हुने
- बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ हुने
- विद्यालयमा पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन हुने
- विद्यालयमा पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवाखाजाको प्रबन्ध हुने
- बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धी हासिल गरेको हुने
- आधारभूत शिक्षाको भर्ना, सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक समता सूचकमा सुधार हुने
- विद्यालय शिक्षा प्रणाली प्रकोप, संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थिति प्रति उत्थानशील हुने
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग हुने
- जनशक्तिको क्षमता विकास भई गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने

३.२.६ समस्या र चुनौतीः

- तालिम प्राप्त शिक्षक अभाव र गुणस्तरमा कमी
- बालबालिकाहरूको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि
- विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधारको अभाव
- बालबालिकाहरूको डिजिटल शिक्षामा सिमित पहुँच

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यः

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८			
१	विद्यालय नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक	१	१	१	१	१	५		
२	मापदण्ड अनुसार शिक्षक व्यवस्था	जना	२०	२०	२०	२०	२०	१००		मा.वि./ आधारभूत तह
३	सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना	जना	९०		९०			१८०		

४	प्रारम्भिक कक्षाका बालबालिकाहरूका लागि पठन सामग्री व्यवस्था	विद्यालय	९	५	३	५	६	२८		
५	प्रारम्भिक कक्षा शिक्षण सम्बन्धि शिक्षक तालिम	जना	१५	३	२	२	५	२७		
६	विद्यालयको न्यूनतम भौतिक पुर्वाधार विकास	दुई कोठे भवन	२	२	२	२	२	१०		
७	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	१	१	१	१	१	१	५		
८	शिक्षक क्षमता विकास	जना	१००	५०	५०	३०	३९	२६९		
९	विद्यालय उत्थानशील योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन	विद्यालय	२	२	२	२	२	१०		
१०	सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास	विद्यालय	८	६	७		७	२८		
११	शिक्षक विकास तथा सहायता प्रणालीको पुनर्संरचना	पटक	१	१	१	१	१	५		
१२	विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम र दिवाखाजाको प्रबन्ध	जना	११६७	११६७	११६७	११६७	११६७	११६७		
१३	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	जना	१०	१०	१०	१०	१०	५०		
सबै	पाठ्यपुस्तक व्यवस्था	जना	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
१५	सन्दर्भ सामग्रीको व्यवस्था	विद्यालय	१०	५	५	४	४	२८		
१६	विपन्नकालागि ड्रेस, स्टेशनरी छात्रबृत्ति	जना	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
१७	विद्यालय व्यवस्थापन तथा व्यवस्थित परीक्षा प्रणाली	पटक	३	३	३	३	३	१५		

१८	कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
१९	शैक्षिक मानव संशाधन सूचना प्रणाली स्थापना	पटक	१	१	१	१	१	५		
२०	विव्यस, शिअसं का पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास	जना	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
२१	अभिभावक अभिमुखिकरण र सहभागिता	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
२२	अतिरिक्त क्रियाकलाप संचालन गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५		
२३	उत्कृष्ट शिक्षकलाई पुरस्कारको व्यवस्था	जना	८	८	८	८	८	४०		

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

कक्षा ९ देखि कक्षा १२ सम्मको चार वर्षको शिक्षालाई माध्यमिक शिक्षा भनिन्छ जसमा एकलपथीय पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यक्रम तयार भएको छ। कक्षा ९ देखि १० सम्म ३२ पाठ्यघण्टा र कक्षा ११ र १२ मा २७ देखि ३२ घण्टा तोकिएको छ। कक्षा १० को अन्तिम परीक्षा प्रदेश स्तरबाट र कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षा सङ्घीय सरकारबाट हुने संविधानले व्यवस्था गरेको छ। श्रम प्रति सकारात्मक भावना भएका सिपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्नु नै माध्यमिक शिक्षाको मुख्य उद्देश्य हो। नेपालको संविधान २०७२ले पनि माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क प्राप्त हुने हक स्थापित गरेको छ। माध्यमिक शिक्षा विद्यार्थीहरुलाई सिपमूलक शिक्षा दिई कामको संसारमा सम्बन्धित हुनु सान्दर्भिक हुन्छ। आज विद्यालयमा सिकेको सिप भोलि कामको संसारसँग बिक्ने खालको हुनुपर्दछ। विशेषत माध्यमिक शिक्षा जनशक्ति उत्पादनमा केन्द्रित हुनुपर्दछ । नेपालको संविधान २०७२ले माध्यमिक विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र रहने व्यवस्था गरेको छ। माध्यमिक तहको शिक्षाको काम कामको संसारमा प्रवेश गर्न सक्ने सीपसहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार हो। राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले विद्यालय शिक्षालाई आधारभूत र माध्यमिक तह गरी दुई भागमा विभाजन गरेको छ। यसले कक्षा १ देखि ८ लाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा ९ देखि कक्षा १२ सम्मलाई माध्यमिक शिक्षा हुने गरी पाठ्यक्रम तयार गरेको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैका लागि पहुँच निःशुल्क हुने व्यवस्था उल्लेख गरेको छ। विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्तन नीति २०७६ ले विद्यालय तहदेखि नै परम्परागत मौलिक ज्ञान प्रविधि तथा सीपका बारेमा अध्ययन गरी वैज्ञानिक चिन्तन तथा

सिर्जनशील अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिएको छ। वर्तमान व्यवस्था अनुसार माध्यमिक तहमा साधारण र प्राविधिक गरी दुई धारमा शिक्षालाई व्यवस्थापन गरिएको छ ।संविधानले प्रदत्त गरेका शिक्षाका अधिकारहरुलाई सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहले शैक्षिक नीति तथा योजना निर्माण गर्न अपरिहार्य भएको छ। श्रमप्रति सकारात्मक भावना भएका सिपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्ने माध्यमिक तहको शिक्षालाई साधारण, व्यवसायिक र संस्कृत गरी तीन धारमा बाँडिएको छ। विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन सँगै कक्षा (९-१२) मा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको सुरुवातगरिएको छ। यो तहको शिक्षा कामको संसारमा प्रवेश गर्न सक्ने सिप सहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार पनि हो ।नेपालको शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ अनुसारको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन वि.स. २०७७ वाट प्रारम्भ भएको छ। नेपालको वर्तमान संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक स्थापित गरेको छ भने अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ ले पनि प्रत्येक नागरिकालाइ माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व राज्यको हुने उल्लेख गरेको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गुणस्तरिय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै यसवाट सिर्जनशिलता रचनात्मकता,अध्ययनशिलता,सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी सिपयुक्त एवम् उत्पादनशिल जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ। विज्ञान, प्रविधि तथा नवप्रवर्तन नीति २०७६ ले विद्यालय तहदेखिनै परम्परागत मौलिक ज्ञान, प्रविधि तथा सिपका वारेमा अध्ययन अध्यापन गरी वैज्ञानिक चिन्तन तथा सिर्जनसिलता अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिएको छ।

माध्यमिक शिक्षा अन्तर्गत कक्षा ९ देखि १२ सम्मको शिक्षालाई कायम गरिएको छ। माध्यमिक शिक्षालाई साधारण प्राविधिक तथा व्यावसायिक र परम्परागत गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ बिहार ,गोन्पा, मदरसा, मुन्धुम लगायतका परम्परागत शिक्षा प्रणालीलाई माध्यमिक शिक्षामा समेटिएको छ। माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रमको संरचना एकलपथको रहेको छ। कक्षा ९ र १० को साधारणतर्फ प्रत्येक कक्षामा नेपाली, अंग्रेजी, गणित, विज्ञान तथा प्रविधि र सामाजिक अध्ययन गरी पाँच ओटा विषय र दुईवटा ऐच्छिक विषय रहेका छन् भने कक्षा ११ १२ को साधारण शिक्षा तर्फ अनिवार्य विषयको रुपमा अङ्ग्रेजी र नेपाली दुवै कक्षामा सामाजिक अध्ययनलाई कक्षा ११ मा र जीवनोपयोगी शिक्षालाई कक्षा १२मा समावेश गरिएको छ भने कक्षा ११ र १२ प्रत्येकमा ऐच्छिक विषय तीन वटा समावेश गरिएको छ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकाभित्र जम्मा ८ वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। विहादी गाउँपालिका भित्र स्वीकृत शिक्षक दरबन्दी सङ्ख्या २५ रहेको छ राहत शिक्षक दरबन्दी संख्या ७ रहेको छ र शिक्षण सहयोग अनुदान शिक्षक सङ्ख्या ३ रहेको छ भने माध्यमिक तह कक्षा ११ १२ (साविक उच्च मा. बि.) मा राहत अनुदान शिक्षक सङ्ख्या ८ रहेको छ। गाउँपालिकाभित्र माध्यमिक विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री

समावेशी सुरक्षित बनाउन आवश्यक देखिन्छ विहादी गाउँपालिका भित्र माध्यमिक तहमा विद्यार्थीहरूले विद्यालय छाड्ने र कक्षा दोहोराउने क्रम कम गर्नुपर्ने पनि आवश्यक देखिन्छ। गाउँपालिकाभित्र माध्यमिक विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री समावेशी सुरक्षित बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयनको लागि शिक्षकहरूको क्षमता वृद्धि गर्न पनि आवश्यक छ। विहादी गाउँपालिका भित्र रहेका माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा शिक्षण विधि सुधारका लागि सम्पूर्ण शिक्षकहरुलाई प्रविधिसँग जोड्नु आवश्यक छ।

सबै वडाहरुमा आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालय स्थापना भएका छन्। स्थानीय सरकारले विद्यालय भवन निर्माण, छात्रवृत्ति वितरण, पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउने तथा शिक्षक व्यवस्थापनमा ध्यान दिन थालेकको छ। यसले ग्रामीण क्षेत्रमा शिक्षाप्रति चेतना विस्तार गर्न सहयोग पुगेको छ। तर माध्यमिक शिक्षाको गुणस्तर सन्तोषजनक भने छैन। धेरै विद्यालयमा दक्ष र विषयगत शिक्षकको अभाव छ। विज्ञान, गणित, र अंग्रेजी जस्ता विषय पढाउन योग्य शिक्षक नहुँदा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि कमजोर देखिन्छ। कतिपय विद्यालयमा प्रयोगशाला, पुस्तकालय, कम्प्युटर, इन्टरनेट तथा खेलकुद सामग्रीको अभाव छ। कतिपय विद्यालयहरुमा कक्षाकोठा पर्याप्त नहुनु, खानेपानी र शौचालयको राम्रो व्यवस्था नहुनु जस्ता समस्या अझै विद्यमान छन्।

ग्रामीण क्षेत्रका धेरै विद्यार्थी आर्थिक रूपमा कमजोर परिवारबाट आउने भएकाले उनीहरूलाई अध्ययन निरन्तर गर्न कठिन हुन्छ। कतिपय विद्यार्थी घरायसी काम, खेतीपाती वा रोजगारीमा संलग्न हुन बाध्य हुन्छन्। विशेषगरी छोरीहरूमा बालविवाह, घरेलु जिम्मेवारी तथा सामाजिक सोचका कारण विद्यालय छोड्ने समस्या अझै देखिन्छ। यसले माध्यमिक तहको शिक्षामा निरन्तरता कायम गर्न चुनौती उत्पन्न गरेको छ। यद्यपि पछिल्ला वर्षहरूमा स्थानीय सरकार, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा विभिन्न सङ्घ संस्थाको सहकार्यले सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने प्रयास भइरहेको छ। शिक्षक तालिम, प्रविधिमैत्री शिक्षण, छात्रवृत्ति कार्यक्रम, र सामुदायिक सहभागिताले शिक्षाको स्तर उकास्न मद्दत पुऱ्याइरहेका छन। यदि गाउँपालिकामा शिक्षामा पर्याप्त लगानी, दक्ष जनशक्ति, आधुनिक प्रविधि र प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्था गर्न सकियो भने माध्यमिक शिक्षाको अवस्था अझ सुधार हुन सक्छ। सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा टिकाई राख्नु चुनौतीको रुपमा पनि रहेको छ ।

गाउँपालिकामा माध्यमिक शिक्षा विकासको आधार हो। शिक्षित नागरिकले मात्र समाजलाई सभ्य, सक्षम र आत्मनिर्भर बनाउन सक्छन्। त्यसैले गाउँपालिकामा गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षाको विस्तार आजको प्रमुख आवश्यकता हो। माध्यमिक विद्यालयहरुका बिद्यार्थीहरुको क्षमता विकास गर्न पालिका स्तरीय शारीरिक तथा बौद्धिक प्रतियोगिता संचालन भइरहेका छन् ।

३.३.३ उद्देश्य

- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच विस्तार गरी प्रविधिमैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु
- माध्यमिक शिक्षामा खुद भर्नादर तथा टिकाउदर बढाउनु

- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयन गर्नु
- विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री,समावेशी साथै प्रविधिमैत्री बनाउनु

३.३.४ रणनीतिहरू

- विद्यालयहरूको नक्साङ्कन गर्ने
- सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूको पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गर्ने
- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने
- माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर र टिकाउदर बढाउने
- विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- वैकल्पिक माध्यमका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने
- माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने
- शिक्षक पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने
- शिक्षकहरूका लागि अभिप्रेरणाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने
- शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा सुधार गर्ने
- हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विस्तार गर्ने
- विद्यालयहरूलाई प्रकोप,सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने,
- विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गर्ने ,
- सक्षम र उत्प्रेरित प्रअको व्यवस्था गर्ने,
- आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइमा जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गर्ने।

३.३.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच विस्तार भइ प्रविधिमैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान हुने छ
- माध्यमिक शिक्षामा खुद भर्नादर तथा टिकाउ दर बढ्ने छ
- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयन हुने छ
- विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री,समावेशी तथा प्रविधिमैत्री हुने छ

प्रमुख नतिजाः

- सबै बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चत भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने
- सबै माध्यमिक विद्यालयहरुमा प्रबिधिमैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान हुने
- सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको उपलब्धता, उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्थापन, प्रविधिको समुचित प्रयोग, र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने
- माध्यमिक शिक्षा पुरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने
- माध्यमिक शिक्षाको भर्ना, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक लगायतका समता सूचकमा सुधार हुने
- माध्यमिक विद्यालयहरू प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील हुने
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग भई विद्यार्थीको सिकाइमा सहयोग पुगेको हुने
- माध्यमिक तहको शिक्षामा सुशासन कायम हुने
- माध्यमिक तहमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह हुने

माध्यमिक तहका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा		
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानुन, कार्यविधि, निर्देशिकाहरू तयारी	पटक	१	१	१	१	१	५		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह

२	बविद्यालय सेवा क्षेत्रको सिमांकन गरी हरेक माध्यमिक विद्यालयको सेवा क्षेत्र एकीन गर्ने र सिमाङ्कन भित्रका बालबालिकाहरू भर्नाको सुनिश्चितताको लागि विद्यालयमा नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन र स्थापना	पटक	१	१	१	१	१	५		स्थानीय तह
३	माध्यमिक शिक्षामा विज्ञान प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित शिक्षा (STEAM) जस्ता विषायको सिकाइलाइ अन्तर सम्वन्धित गर्ने र विज्ञान, गणित तथा कम्प्युटर विज्ञान विषय अध्ययनका लागि अवसर बढाउने	निरन्तर	१	१	१	१	१	५		सङ्घ र स्थानीय तह
४	माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सनिश्चित गर्न आवश्यकतानुसार बसको व्यवस्था तथा खुला तथा दुर शिक्षा लगायतका बैकल्पिक प्रबन्ध गर्ने	माध्यमिक विद्यालय	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार			

५	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, खानेपानी, खेलमैदान, घेरावार, शौचालय)	माध्यमिक विद्यालय	१	२	२	१	१	७		सङ्घ र स्थानीय तह
६	प्रविधि तथा व्यवहार कुशल सिपहरूको एकीकरण तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्वन्धी शिक्षक क्षमता विकास	जना	५	५	५	५	५	२५		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
७	विव्यस, पिटिए पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास र अभिमुखीकरण	जना	१०	१०	१०	१०	१०	५०		प्रदेश तथा स्थानीय तह
८	विद्यालय शिक्षालाइ प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने, आकस्मिक व्यवस्थापन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन	स्थानीय तह	१	१	१	१	१	५		स्थानीय तह
९	सिकाइका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि गर्न आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास	विद्यालय	१	१	२	२	१	७		सङ्घ र स्थानीय तह

१०	विभिन्न किसिममा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाइ सहयोग	विद्यार्थी सङ्ख्या	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			सङ्घ तथा स्थानीय तह
११	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताको लागि पाठ्यपुस्तक	कक्षा	९ र १२	९ र १२	९ र १२	९ र १२	९ र १२			
१२	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस तथा स्टेशनरी सहयोग	विद्यार्थी सङ्ख्या	५०	५०	५०	५०	५०	२५०		
१३	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन तथा सञ्चालन अनुदान	माध्यमिक विद्यालय	७	७	७	७	७			
१४	कक्षाकोठामा आधारित मूल्यांकनलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा एकीकृत गर्ने गरी सुधार तथा प्रयोग	विद्यालय	१	१	२	३	१	८		
१५	उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार व्यवस्था	जना	८	८	८	८	८	४०		

३.४ उच्च शिक्षा

३.४.१ परिचय

उच्च शिक्षा भनेको माध्यमिक तहको शिक्षा पूरा गरेपछि प्राप्त हुने औपचारिक शिक्षा हो। यसको उद्देश्य कुनै विशेष विषयमा गहिरो ज्ञान, व्यावसायिक सीप, अनुसन्धान क्षमता प्रदान गरी आत्मनिर्भर र दक्ष बनाउनु हो। विद्यालय तहको शिक्षा पूरा गरेर त्यसभन्दा माथिल्लो तहको शिक्षा वा सिकाइ प्रदान गर्ने शैक्षिक प्रणालीलाई उच्च शिक्षा भनिन्छ। उच्च शिक्षालाई कुनै पनि देशको सबै क्षेत्रको सन्तुलित विकासको मुख्य आधारशिलाको रुपमा लिने गरिन्छ। महाविद्यालय, विश्वविद्यालय र अन्य प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाहरू उच्च शिक्षा अन्तर्गत पर्दछन। यो राज्यको औपचारिक शिक्षाको विशिष्ट र उच्चतम तह हो। प्रत्येक देशले उच्च शिक्षाको विकास र विस्तारको लागि आवश्यक नीतिगत, कानुनी संस्थागत र अन्य व्यवस्थाहरू गरेको पाइन्छ। नेपालको वर्तमान सन्दर्भमा राज्यको तीन तहको संरचना र बदलिदो विश्व परिवेश अनुरुप उच्च शिक्षाको व्यवस्थापन गर्ने प्रयासहरू भइरहेको पाइन्छ। राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासमा उच्च शिक्षाले अहम् भूमिका निर्वाह गर्दछ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकामा आधारभूत तथा माध्यमिक तहका विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहे पनि उच्च शिक्षाको अवसर सीमित छ। विहादी गाउँपालिकाभित्र उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने एक मात्र वहाकी सामुदायिक क्याम्पस जुन विहादी-४, वहाकीमा रहेको छ। बि. सं. २०६७/०३/२८ मा स्थापना भएको यस क्षेत्रको एक मात्र सामुदायिक क्याम्पसले आफ्नो स्थापना कालदेखि स्थानीय स्तरमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्दै आइरहेको छ। छ। यस क्याम्पसले विशेषगरी आर्थिक रुपमा विपन्न, ग्रामिण तथा सिमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरुलाई उच्च शिक्षाको अवसर प्रदान गर्दै आइरहेको छ। यस क्याम्पसको शैक्षिक विकासमा स्थानीय जनसमुदायको ठूलो योगदान रहेको छ। स्थानीय जनसमुदायले यस क्याम्पसलाई आवश्यक जग्गा साथै अक्षयकोष र चन्दा उपलब्ध गराइ यस क्याम्पसको शैक्षिक तथा भैतिक विकासमा महत्वपुर्ण भूमिका खेलेका छन्। यहाँबाट उत्पादित जनशक्ति आफ्नो ज्ञान, सिप र दक्षता प्राप्त गरी आफुलाई आत्मनिर्भर र दक्ष बनाउन सफल भएका छन्। बढ्दो बसाईं सराइ र बैदेशिक रोजगारी जस्ता कारणले पनि यस क्याम्पसलाइ प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ। आफ्नो सिमित स्रोतका बाबजुत गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु यस क्याम्पसको मुख्य चुनौती रहेको छ। यहाँ मुख्य गरेर शिक्षाशास्त्र र मानविकी संकायमा अध्ययन अध्यापन हुँदै आइरहेको छ। विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट वार्षिक अनुदान प्राप्त गरी यस सामुदायिक क्याम्पसले आफ्नो कार्य संचालन गर्दै आइरहेको छ जुन क्याम्पसको भौतिक पूर्वाधार, छात्रवृति वितरण, प्रशासन संचालन, शिक्षकहरुको पेसागत विकास गर्न अपर्याप्त देखिन्छ। यस क्याम्पसको दिगोपना सुनिश्चित गर्न स्थानीय र प्रदेश र सङ्घीय सरकारको आवश्यक समन्वय र सहयोग अपरिहार्य देखिन्छ। आ. व. २०८२/८३ मा विश्वविद्यालय अनुदान

आयोगबाट यस क्याम्पसलाई प्राप्त अनुदान ११,६२,५००/- रहेको छ ।यहाँ अध्यापन गराउने आंशिक शिक्षकको सङ्ख्या १४ रहेको छ। यहाँ हाल अध्ययन गर्ने विद्यार्थी संख्यालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पहिलो वर्ष	दोश्रो बर्ष	तेश्रो वर्ष	चौथो वर्ष
१८ जना	१६ जना	३९ जना	२२ जना
		जम्मा	९५जना

३.४.३ उद्देश्य

- उच्च शिक्षालाई प्रविधिमैत्री र अनुसन्धानमुखी बनाउने
- उच्च शिक्षामा पहूँच सुनिश्चित गर्ने
- उच्च शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्ने

३.४.४ रणनीतिहरु

- **उच्च** शिक्षामा सूचना तथा संचार प्रविधिको विस्तार गरी प्रविधिमैत्रि वातावरणको विकास गर्ने
- उच्च शिक्षामा प्रोत्साहनमुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने
- उच्च शिक्षा अध्ययनरत विद्यार्थीहरुलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने
- शिक्षकको पेसागत विकासमा जोड दिने
- **उच्च** शिक्षामा विपद र आपतकालीन अवस्थामा प्रभावित हुने शिक्षण सिकाइलाइ सहजीकरण गर्ने
- **उच्च** शिक्षामा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा

- उच्च शिक्षा प्रविधिमैत्री र अनुसन्धानमुखी हुने छ
- उच्च शिक्षामा पहूँच सुनिश्चित हुने छ
- उच्च शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि हुने छ

प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५र्ष)				
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८
१	शिक्षक पेसागत सहयोग	सङ्ख्या	३	३	३	३	३
२	विद्यार्थी छात्रवृत्ति	सङ्ख्या	२०	२०	२०	२०	२०
३	उच्च शिक्षामा पुर्वाधार विकास	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर
४	उच्च शिक्षा सुचना प्रविधिमैत्री कक्ष स्थापना	पटक		१			

३.५ अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ

३.५.१ परिचय

सामान्यतया विद्यालय वा महाविद्यालयका औपचारिक शिक्षा बाहिरको शिक्षालाई अनौपचारिक शिक्षा भन्ने गरिन्छ अर्थात् औपचारिक शिक्षा प्रणालीभन्दा बाहिर वा अन्य तरिकाबाट प्राप्त हुने शिक्षा अनौपचारिक शिक्षा हो। अनौपचारिक शिक्षा औपचारिक शिक्षालाई पछार्ने वा विस्थापित गर्ने ढङ्गबाट नआई औपचारिक शिक्षाको पूरक भएर जन्मन पुगेको हो। त्यसैले कतिपयले अनौपचारिक शिक्षालाई मानवको आदिम इतिहासअघि जन्मेको पनि ठान्छन्। धेरैजसोले यस शिक्षालाई सन् १९१९ मा एलएल स्मितद्वारा प्रौढ शिक्षाको सुरुवात भएपछि यसको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुगेको ढङ्गले व्याख्या गर्दछन्। सन् १९४९ मा डेनमार्कको सल्सिनोर भन्ने ठाउँमा सर्वप्रथम प्रौढ शिक्षाको बारेमा एक सम्मेलन भयो। उक्त सम्मेलनपछि प्रौढ साक्षरताले विशेष महत्त्व पायो।

औपचारिक शिक्षाको स्थापित संयन्त्रभन्दा बाहिर संगठित गरिएका कुनै पनि शैक्षिक क्रियाकलापहरूलाई अनौपचारिक शिक्षा भनिन्छ। यस्ता कार्यक्रमहरू छुट्टै वा एउटा विस्तृत कार्यक्रमको अङ्ग भएर चलेका हुन्छन्। अनौपचारिक शिक्षा आवश्यकतामुखी उपयोगितावादी उत्पादनशील तर कम खर्चिलो स्वभावको हुन्छ। विशेषगरी लक्षित समूहलाई विशेष सिकाई सिकाउन विद्यालय बाहिर गरिएको शैक्षिक कार्यक्रम नै अनौपचारिक शिक्षा हो। वास्तवमा भन्नुपर्दा अनौपचारिक शिक्षा आवश्यकतामुखी, उपयोगितावादी, उत्पादनशील तर कम खर्चिलो

स्वभावको हुन्छ। विशेषगरी लक्षित समूहलाई विशेष सिकाई सिकाउन विद्यालय बाहिर गरिएको शैक्षिक कार्यक्रम नै अनौपचारिक शिक्षा हो। वास्तवमा भन्नुपर्दा औपचारिक शिक्षाको ठिक उल्टो अनौपचारिक शिक्षा हो।

यसरी सामान्यतया विद्यालय वा महाविद्यालयको औपचारिक शिक्षा प्रणालीभन्दा बाहिर वा अन्य विविध तरिकाबाट प्राप्त हुने शिक्षालाई अनौपचारिक शिक्षा भनिन्छ।यो शिक्षा प्रौढ शिक्षा,कार्यमूलक प्रौढ शिक्षा,मौलिक शिक्षा,स्कुल बाहिरको शिक्षा अनौपचारिक शिक्षा आदि विविध नामका रूपमा अगाडि बढ्दै आएको छ।अनौपचारिक शिक्षाका उद्देश्य भनेको ज्ञानको अभिवृद्धि गर्ने,सीप सिकाउने र मूल्य मान्यताको विकास गर्ने नै हो।अनौपचारिक शिक्षाबाट व्यक्तिको आयस्तर वृद्धि,सहरी क्षेत्रमा रोजगारीको बढी सम्भावना, ग्रामीण क्षेत्रमा उत्पादकत्वमा, वृद्धि जन्मदरमा कटौती, स्वास्थ्य र पोषणको क्षेत्रमा सुधार शिक्षाप्रतिको रुढीवादी भावनामा परिवर्तन जस्ता कार्यमा सघाउ पुग्दछ।

औपचारिक पद्धति भन्दा बाहिर फरक समयमा विभिन्न उमेर समूहमा दिइने शिक्षा नै अनौपचारिक शिक्षा हो । यो एउटा निरन्तर प्रक्रिया जस्तो पनि हो । औपचारिक शिक्षा प्रणालीको संरचना भन्दा बाहिर मानवजीवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सिप र प्रक्रियाका प्रशोधन गर्न जीवनपर्यन्त अर्थात आजीवन सिकाई प्रणाली अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक शिक्षा त्यस्तो सांस्कृतिक केन्द्र हो जहाँ सहभागीहरू आफ्ना जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूको बारेमा छलफल र समाधानका उपायहरू खोजी निर्णय कार्यान्वयन गर्छन। आफ्नो जीवनको इतिहास आफै लेख्छन । तसर्थ सिकाइ जीवन पद्धतिसँग जोडिएको हुने छ । अनौपचारिक एवंम् आजीवन शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समुहका लागि आफ्ना लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता साक्षरका लागि साक्षरोत्तर सिकाई अवसरका लागि स्तरबृद्धि शिक्षासँग सिप र आम्दानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवंम् आजीवन शिक्षाले काम गर्दछ ।

संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षा पाउने हक, राष्ट्रिय शिक्षा नीतिका सिद्धान्त, दिगो विकासको लक्ष्यमा समेत नागरिकले शिक्षा पाउने हकको कार्यान्वयन गर्न औपचारिक शिक्षासँग अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले समेत योगदान गर्दछ । विभिन्न सिकाइ अवस्थाको आधारमा थप सिकाई अवसरको निर्माण गरी आजीवन सिकाई संस्कृतिको विकास गर्न आवश्यक छ ।यसका लागि अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइको पहुँचको विस्तार, गुणस्तर वृद्धि र संस्थागत क्षमताको विकास गर्नुपर्दछ ।स्थानीय तहको अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको वर्तमान अवस्था विश्लेषण धारमा समस्या एव चुनौतीहरूको पहिचान गर्दै चुनौतीहरूको सामना गर्न यसका उद्देश्य र नीतिहरू कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने प्रमुख नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू यस खण्डमा समावेश गरिएको छ ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था

आजीवन सिकाइ भन्नाले मानिसले जन्मदेखि मृत्युसम्म विभिन्न माध्यमबाट प्राप्त गर्ने ज्ञान, सीप र अनुभवलाई जनाउँछ र विहादी गाउँपालिकाको सामाजिक संरचनामा यसको स्पष्ट प्रभाव देख्न सकिन्छ। विहादी गाउँपालिकाको मुख्य पेसा कृषि भएकाले यहाँका अधिकांश मानिसहरू खेतीपाती, पशुपालन र घरेलु उद्योगबाट जीवनयापन गर्छन्। किसानहरूले पुस्तौंदेखि सिँचाइ, बाली संरक्षण, बीउ छनोट, मल प्रयोग तथा मौसमअनुसार खेती गर्ने ज्ञान व्यवहारिक रूपमा सिक्दै आएका छन्। यस्ता ज्ञानहरू विद्यालयमा पढाइने पाठ्यक्रमभन्दा फरक भए पनि जीवन उपयोगी र व्यावहारिक छन्। गाउँका ज्येष्ठ नागरिकहरू अनुभवका स्रोतका रूपमा रहेका छन्, जसबाट नयाँ पुस्ताले खेती, संस्कार, सामाजिक मूल्य र परम्परागत सिप सिक्ने अवसर पाउँछन्। यहाँ महिलाहरूको समूह, आमा समूह, सहकारी संस्था तथा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले सञ्चालन गर्ने तालिम तथा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूले पनि अनौपचारिक शिक्षालाई प्रोत्साहन दिएका छन्। सिलाइ-कटाइ, तरकारी खेती, उद्यमशीलता, स्वास्थ्य तथा सरसफाइसम्बन्धी कार्यक्रमहरूले स्थानीय महिलाहरूलाई आत्मनिर्भर बन्न सहयोग पुऱ्याएका छन। यसले केवल आर्थिक अवस्था सुधार नगरी सामाजिक चेतना र आत्मविश्वास पनि बढाएको छ।

सूचना प्रविधिको विस्तारसँगै विहादी गाउँपालिकामा आजीवन सिकाइका नयाँ माध्यमहरू पनि विकसित हुँदै गएका छन्। मोबाइल फोन, इन्टरनेट, रेडियो तथा टेलिभिजनमार्फत मानिसहरूले कृषि, स्वास्थ्य, रोजगार तथा समसामयिक विषयबारे जानकारी प्राप्त गर्न थालेका छन्। विशेष गरी युवापुस्ताले युट्युब, सामाजिक सञ्जाल तथा अनलाइन माध्यमबाट विभिन्न सिप सिक्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ। बैदेशिक रोजगारीमा गएका युवाहरूले पनि नयाँ अनुभव र प्रविधि गाउँमा ल्याएर स्थानीय सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभाव पारेका छन्। तर, यस क्षेत्रमा अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइका केही चुनौतीहरू पनि रहेका छन्। दुर्गम भौगोलिक अवस्था, पर्याप्त स्रोत-साधनको अभाव, प्राविधिक तालिमको कमी तथा सबै समुदायमा समान पहुँच नहुनु प्रमुख समस्या हुन्। धेरै वृद्धवृद्धा तथा आर्थिक रूपमा कमजोर वर्ग अझै पनि आधुनिक सूचना र तालिमबाट पूर्ण रूपमा लाभान्वित हुन सकेका छैनन्। साथै, शिक्षित युवाहरूको बसाइँसराइले स्थानीय ज्ञान हस्तान्तरण प्रक्रियामा पनि असर परेको छ।

विहादी गाउँपालिकामा अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ, ग्रामीण जीवनशैली, सामाजिक सम्बन्ध, कृषि प्रणाली र आधुनिक सूचना प्रविधिसँग जोडिएर विकसित भइरहेको छ। यहाँका मानिसहरूले दैनिक जीवनका अनुभव, सामुदायिक सहभागिता तथा व्यवहारिक अभ्यासबाट निरन्तर सिकाइ गरिरहेका छन्। यदि स्थानीय तह, विद्यालय, समुदाय तथा विभिन्न संस्थाहरूले मिलेर सिपमूलक र समावेशी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सके भने आजीवन सिकाइलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ। विहादी गाउँपालिका भित्र २ सामुदायिक सिकाई केन्द्र रहेका छन् र युबाहरु विभिन्न स्व-रोजगारका तालिम लिइ स्व-रोजगार बन्न अभिप्रेरित बनेका छन् ।

३.५.३ उद्देश्य

यस योजनाले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ सम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छ

- सामुदायिक केन्द्रमार्फत विभिन्न सिप विकास तथा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु
- विद्यालय जान नसक्ने नागरिकलाई आजीवन सिकाइको अवसर प्रदान गरी शिक्षामा समतामूलक पहुँच विस्तार गर्नु
- अनौपचारिक तथा निरन्तर एवं जीवन पर्यन्त शिक्षाको विकास र विस्तार गरी डिजिटल साक्षरता र आयआर्जनमा सहयोग गर्नु

३.५.४ रणनीतिहरू

१. गाउँपालिका भित्र पर्ने घरधुरी सर्वेक्षण गरी साक्षर र निरक्षरको अवस्था पहिचान गरी अभिलेखीकरण गरिने छ

२. सामुदायिक सिकाई केन्द्रलाइ सुदृढीकरण गरी अनौपचारीक शिक्षाको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गरिने छ

३. साक्षरता तथा निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विभिन्न सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र अन्य संघ संस्थासंग सहकार्य र साझेदारीमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ

४. नवसाक्षर प्रौढ महिला तथा पुरुषहरूलाई आय आर्जनका कार्यक्रमसंग जोडी आत्मनिर्भर र व्यावसायीक बनाउन सहयोग गरिने छ

५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरु मार्फत मत र अभिमत सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्धनमा जोड दिइने छ

६. थप सामूदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने

७. साममुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी संघ संस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने

८. सिकारुका आवश्यकताअनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू र भाषिक विविधता अनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गर्ने

९. सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक,

खुला तथा

परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गर्ने , विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ.एम.

सञ्चालन र सेवा प्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित

आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गर्ने

१०. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत विभिन्न आयआर्जन तथा सिपमूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने

३.५.५ उपलब्धि, नतिजा ,प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

<u>उपलब्धि</u>

- सबै नागरिकहरूलाई साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त हुने छ
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत विभिन्न सिप विकास तथा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ
- विद्यालय जान नसक्ने नागरिकलाई आजीवन सिकाइको अवसर प्रदान गरी शिक्षामा समतामूलक पहुँचको विस्तार हुने छ

ख) प्रमुख नतिजा

१. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्राप्त हुने
२. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई सञ्चालन हुने
३. सिकारूको आवश्यकताअनुसार जीवनपर्यन्त सिकाइका सामग्रीहरू कार्यान्वयन हुने
४. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र आजीवन सिकाइको केन्द्रका रूपमा विकास हुने
५. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइबाट आर्जित ज्ञान तथा सिपको पहिचान एवम् प्रमाणीकरण गरी समकक्षता प्रदान हुने

६. अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ सम्बन्धी तथ्याङ्क अध्यावधिक हुने

ग) **प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य**

क्रियाकलाप	इकाई	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						जम्मा	भैतिक लक्ष्य (१० बर्ष) जम्मा	भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
		१	२	३	४	५		५			
घरधुरी सर्वेक्षण र अनौपचारिक शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन	पटक	१	१	१	१	१		५	१०	५	
सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरूको क्षमता अभिवृद्धि	पटक	१	१	१	१	१		५	१०	५	
सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरूको व्यवस्थापन अनुदान	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				१५	
आजीवन सिकाइका कार्यक्रमहरू सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१		५	१०	५	
सीप विकास र आयआर्जनका कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१		५	१०	५	
सामुदायिक सिकाई केन्द्र थप	वटा	२	२	१	०	०		५	५	०	
तह १ र २ को औपचारिक सिकाइको माध्यमबाट सिकेका ज्ञान सीपलाई प्रमाणीकरण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	

अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइको तथ्याङ्क व्यवस्थापन	पटक	१	१	१	१	१		५	१०		

३.६ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम

३.६.१ परिचय

कुनै पनि राष्ट्रको समृद्धि र विकासको मूल पूर्वधार प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा हो। मानव जीवनलाई सफल र सरल बनाउन प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको ठूलो महत्व छ। रोजगारी,सिप,जीवनपर्यन्त शिक्षा,जीवन उपयोगी शिक्षाको मेरुदण्ड भनेर प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षालाई लिइन्छ।

"शिक्षा विकासको ढोका हो भने प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम विकासको मूल ढोका हो। "-युनेस्को

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा भनेको विशेष वा विशिष्ट ज्ञान सिप प्राप्त हुने शिक्षा हो। सामान्य शिक्षामा धेरै कुराको सामान्य जानकारी वा ज्ञान हुन्छ तर व्यावसायिक शिक्षामा निश्चित विषयमा विशिष्ट प्रकारको ज्ञान सीप प्राप्त हुन्छ। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम आफूले प्राप्त गरेको ज्ञान सिपका आधारमा कुनै पेशा व्यवसाय गर्न सक्ने क्षमता आर्जन गर्ने शिक्षा हो। भावी जीवनसँग सम्बद्ध भई कामका लागि सिकाइ (Learning to do) प्राप्त हुने शिक्षा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा हो। व्यावसायिक कार्यकुशलता अभिवृद्धि गर्दै शैक्षिक उत्पादनलाई व्यावसायिक जीवन उपयोगी र श्रम बजारसँग सम्बन्धित शिक्षा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम हो। जस्तैःविद्युत,कृषि,चिकित्सा,वन,निर्माण आदि विषयसँग सम्बद्ध शिक्षालाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा भनिन्छ।

<u>ऐतिहासिक पृष्ठभूमि</u>

नेपालमा व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा परम्परागत रूपमा प्राचीन समयदेखि नै चलिआएको हो। त्यसबेला निर्माण गरिएका मूर्तिहरू,दरबारहरू र अन्य शिल्प कला व्यवसायमूलक शिक्षाकै उपयोग हुन्। २००४ सालदेखि नै वास्तुकला एवंम् हस्तकलामा आधारित आधार शिक्षाको प्रारम्भ भएको थियो। २०१३ सालतिर बहुउद्देशीय व्यावसायिक शिक्षाको माध्यमबाट र कृषि, उद्योग गृह विज्ञानका क्षेत्रमा माध्यमिक स्तरसम्मको शिक्षा दिने व्यवस्था भएको थियो। प्रजातन्त्र प्राप्तिपछिका दुई दशकहरूमा निम्न स्तर र मध्यम स्तरको जनशक्ति उत्पादन कार्यको थालनी भएको पाइन्छ। यी जनशक्तिमध्ये जे.टि.ए.,अ.न.मि.,ओभरसेयर,सर्भेयरर रेन्जर प्रमुख छन्। यस्ता तालिम दिने संस्था २०१३ पूर्व नै स्थापना भइसकेका थिए। तर व्यवस्थित यस्ता तालिम दिने संस्था २०१३ पूर्व नै स्थापना भइसकेका थिए। तर व्यवस्थित रूपमा व्यावसायिक शिक्षाको अवसर दिने र दक्ष जनशक्तिको उत्पादन स्वदेशमा नै गर्ने कार्यको थालनी भएको ।तर व्यवस्थित रूपमा व्यावसायिक शिक्षाको अवसर दिने र दक्ष जनशक्तिको उत्पादन स्वदेशमा नै

गर्ने कार्यको थालनी भने रा.शि.प.यो.२०२८ बाट मात्रै प्रारम्भ भएको देखिन्छ। रा.शि.प.यो.२०२८ले देशभरमा निम्न माध्यमिक विद्यालयहरूमा पूर्व व्यावसायिक विषय र माध्यमिक कक्षाहरूमा अनिवार्य रूपले व्यावसायिक विषयको व्यवस्था गरी उच्च शिक्षामा जान नसक्नेलाई आफ्नो व्यवसाय चलाउनका निम्ति वैज्ञानिक ज्ञान र सिप दुवै प्रदान गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको थियो।

३.६.२ वर्तमान अवस्था

आधुनिक समयको आवश्यकता अनुसार केवल सैद्धान्तिक शिक्षाले मात्र रोजगारीको सुनिश्चितता गर्न नसक्ने भएकाले सिपमूलक र व्यवहारिक शिक्षाप्रति युवापुस्ताको आकर्षण बढ्दो अवस्थामा छ। ग्रामीण क्षेत्रको विकास, बेरोजगारी न्यूनीकरण तथा स्वरोजगार प्रवर्द्धनका लागि प्राविधिक शिक्षा प्रभावकारी माध्यमका रूपमा स्थापित हुँदै गएको छ। विहादी गाउँपालिका मुख्यतः कृषि, पशुपालन र वैदेशिक रोजगारीमा आधारित ग्रामीण क्षेत्र हो। यहाँका धेरै युवाहरू उच्च शिक्षाका लागि शहरतर्फ जानुपर्ने अवस्था रहे पनि पछिल्लो समय स्थानीय तहले प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायिक तालिमलाई प्राथमिकतामा राख्न थालेको पाइन्छ। गाउँपालिकाले विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थासँग सहकार्य गरी सिलाइ-कटाइ, कम्प्युटर तालिम, कृषि प्रविधि, पशुपालन, इलेक्ट्रिसियन, प्लम्बिङ, होटल व्यवस्थापन लगायतका छोटो अवधिका तालिम सञ्चालन गर्दै आएको छ। यस्ता तालिमहरूले युवाहरूलाई आत्मनिर्भर बन्न प्रेरित गरेको छ।

विशेष गरी महिलाहरूको सहभागिता व्यवसायिक तालिममा उल्लेखनीय रूपमा बढेको देखिन्छ। घरेलु उद्योग, साबुन उत्पादन, धुप उत्पादन, हस्तकला, बेकरी, होजियारी तथा सिलाइसम्बन्धी तालिमले महिलाहरूलाई आर्थिक रूपमा सक्षम बनाउने वातावरण सिर्जना गरेको छ। यसले गाउँपालिकामा महिला सशक्तीकरणको आधार पनि तयार गरेको छ। त्यसैगरी कृषिमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी तालिमले कृषकहरूलाई व्यावसायिक खेतीतर्फ आकर्षित गरेको छ। तर, अझै पनि प्राविधिक शिक्षाको क्षेत्रमा केही चुनौतीहरू विद्यमान छन्। दक्ष प्रशिक्षकको अभाव, पर्याप्त बजेटको कमी, आधुनिक उपकरण तथा प्रयोगशालाको अभाव,उत्पादित सामग्रीको बजार अभाव तालिमपश्चात रोजगारीसँगको कमजोर समन्वय जस्ता समस्याले अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न कठिनाइ उत्पन्न गरेको छ। कतिपय युवाहरूले तालिम पाए पनि स्थानीय स्तरमा रोजगारीको अवसर सीमित भएकाले विदेशिन बाध्य हुने अवस्था अझै कायम छ। यद्यपि, गाउँपालिकाले प्राविधिक शिक्षालाई विद्यालय तहदेखि नै विस्तार गर्ने, स्थानीय स्रोत र सम्भावनामा आधारित तालिम सञ्चालन गर्ने तथा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य बढाउने प्रयास गरिरहेको देखिन्छ। यदि यस्ता कार्यक्रमहरूलाई अझ व्यवस्थित, व्यवहारिक र रोजगारमुखी बनाउन सकियो भने विहादी गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा प्राविधिक शिक्षा महत्वपूर्ण आधार बन्न सक्छ। विहादी गाउँपालिकामा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद् CTEVT बाट वडा नम्बर ३ रानीपानीमा रहेको श्री नेपाल तारा माध्यमिक विद्यालयमा १८ महिने कृषि जेटिए तालिम

सञ्चालन भएको भए तापनि हाल विविध समस्याका कारण उक्त विद्यालयमा कुनै पनि विद्यार्थी र प्राविधिक शिक्षक रहेका छैनन् ।

विहादी गाउँपालिकाभित्र CTEVT बाट आंगिक संस्थाको रुपमा कुनै पनि विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छैनन्। विहादी गाउँपालिकाभित्र आर्थिक अवस्था कमजोर भएका बालबालिकाहरू प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमबाट वञ्चित छन् र उनीहरु उक्त कार्यक्रमको पहुँच भन्दा बाहिर रहेका छन्।

३.६.३ उद्देश्य

- सबै नागरिकका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिमका अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु
- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रमा उत्पादन हुने जनशक्तिका लागि स्थानीय स्तरमा रोजगारी तथा स्वरोजगारीका अवसरहरु उपलब्ध गराउनु
- बेरोजगारीको समस्या न्यूनीकरण गर्नु
- वैदेशिक रोजगारीका लागि प्रतिस्पर्धी दक्ष जनशक्ति तयार गर्नु

३.६.४ रणनीति

- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको महत्त्वबारे अभिभावक, विद्यार्थी र जनसमुदायमा सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- विहादी गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा प्राविधिक धार विस्तार गरी कृषि, सिविल, कम्प्युटर, इलेक्ट्रिकल लगायतका प्राविधिक विषय समावेश गर्ने
- सिपमूलक छोटो अवधिका तालिम सञ्चालन गरी युवा, महिला र बेरोजगार व्यक्तिहरूलाई स्वरोजगार बनाउने
- प्रशिक्षकको क्षमता विकास गर्ने
- रोजगार तथा स्वरोजगारसँग जोड्ने तालिमपछि ऋण, अनुदान र उद्यमशीलता कार्यक्रमसँग जोडेर स्वरोजगार सिर्जना गर्ने
- विहादी गाउँपालिकाभित्र कृषि, पशुपालन, पर्यटन निर्माण सिलाई कटाई, कम्प्युटर जस्ता क्षेत्रहरूको आवश्यकता पहिचान गरी सोही अनुरुप तालिम सञ्चालन गर्ने
- विहादी गाउँपालिका भित्र रहेको स्थानीय सिपलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारसँग जोड्ने
- विद्यालयहरूमा सिक्दै कमाउँदै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- सहकारी संस्था मार्फत उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- महिला लक्षित आयआर्जनमूलक तालिम विस्तार गर्ने
- विहादी गाउँपालिकाभित्र सिपयुक्त, आत्मनिर्भर र उत्पादनशील दक्ष जनशक्ति विकास गर्ने

३.६.५ प्रमुख उपलब्धि र नतिजा उपलब्धि

- सबै नागरिकका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिमका अवसरहरू सुनिश्चित हुने छ
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमको क्षेत्रमा उत्पादन हुने जनशक्तिका लागि स्थानीय स्तरमा रोजगारी तथा स्वरोजगारीका अवसरहरु उपलब्ध हुने छन्
- बेरोजगारीको समस्या न्यूनीकरण हुने छ
- वैदेशिक रोजगारीका लागि प्रतिस्पर्धी दक्ष जनशक्ति तयार हुने छन्

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. सं.	सूचक	आधार वर्ष २०८२	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८
१.	सचेतनामूलक कार्यक्रम		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर
२.	सिपमूलक छोटो अवधिका तालिम		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर
३.	प्रशिक्षकको क्षमता विकास		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर

परिच्छेद ४
अन्तरसम्बन्धित विषय क्षेत्रहरु

४.१ पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन
४.१.१ परिचय
पाठ्यक्रम

पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइको मूल आधार हो।पाठ्यक्रममा समावेश हुने विषयवस्तु र तिनको अभ्यासको स्तरले शिक्षाको समग्र गुणस्तरलाई प्रभाव पार्ने गर्दछ।पाठ्यक्रमले प्रत्येक व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा प्रस्फुटन गराई व्यक्तित्व विकास गर्न सक्नुपर्दछ।यसैगरी माध्यमिक तहको पाठ्यक्रमले राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति निष्ठावान, स्वाभिमानी,नैतिकवान,जिम्मेवार,श्रमलाई सम्मान गर्ने,उद्धमशील र सिपयुक्त नागरिक विकासमा पाठ्यक्रमले सहयोग गर्न सक्नुपर्दछ।पाठ्यक्रम कार्यान्वयनपछि उत्पादित जनशक्तिले सामाजिकीकरणमा सहयोग पुर्याउनुको साथै राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्दै राष्ट्रिय सम्पदा र पर्यावरणको संरक्षण गर्न सक्नुपर्दछ।यसै दृष्टिकोण राखी माध्यमिक तहको पाठ्यक्रमबाट विद्यार्थीमा शान्ति,समानता तथा सामाजिक न्यायप्रति प्रतिबद्ध भई सहिष्णुता तथा सदाचार जस्ता आचरण विकासमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।यसबाट सूचना प्रविधिको प्रयोग,वैज्ञानिक अवधारणाको आत्मसाथ,खोज तथा अनुसन्धान क्षमताको विकास र जीवन उपयोगी सिप प्राप्तिका माध्यमले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतायुक्त जनशक्ति तयार गर्नुका साथै आफ्नो भाषा,संस्कृति,कलाप्रतिको अनुराग सहितको पहिचानमा गौरवको अनुभूति गर्ने नागरिक विकासमा योगदान हुने अपेक्षा गरिएको पाइन्छ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप,२०७६ ले निर्देश गरेका पाठ्यक्रम विकासका मार्गदर्शक सिद्धान्त,ज्ञानको विस्तार तथा सिर्जना,सेवा क्षेत्रमा बढेको प्रतिस्पर्धा तथा राजनीतिक,सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा आएको परिवर्तनलाई दृष्टिगत गरी पाठ्यक्रमको विकास र परिमार्जन गरिएको छ।पाठ्यक्रमले विद्यालय शिक्षालाई सामाजिक न्यायमा आधारित समृद्ध राष्ट्र निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्ने माध्यमका रूपमा विकास गर्ने दृष्टिकोण राखेको पाइन्छ।

शिक्षाले विद्यार्थीहरूमा ज्ञानको खोजी गरी सिकाइ र वास्तविक जीवनबिच सम्बन्ध स्थापित गर्ने,सिद्धान्त र व्यवहारको समन्वय गर्ने तथा सो परावर्तित हुँदै ज्ञान,सिप र क्षमतालाई अध्यावधिक गर्ने सक्षमता विकास गराउन सक्नुपर्दछ।यस कुरालाई ध्यान दिँदै शिक्षाले अधिकार,स्वतन्त्रता र समानताको प्रवर्धन गर्ने ,आफ्नो कर्तव्यप्रति सचेत हुने,स्वस्थ जीवनशैलीको अभ्यास गर्ने,तार्किक विश्लेषण गरी निर्णय गर्ने,वैज्ञानिक विश्लेषणका आधारमा व्यक्ति,समाज र राष्ट्रको दिगो विकासमा सरिक हुने नागरिक तयार गर्ने अपेक्षा गरिएको छ।त्यस्तै विद्यार्थीहरूमा नैतिक आचरण प्रदर्शन गर्ने, सामाजिक सद्भावप्रति संवेदनशील हुने, पर्यावरणीय सन्तुलनप्रति संवेदनशील हुने, द्वन्द व्यवस्थापन गर्दै दिगो शान्तिका लागि प्रतिबद्ध रहने,आधुनिक ज्ञान,सिप,सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने,स्वावलम्बी र व्यवसायमुखी सिपको अभ्यास

गर्ने सक्षमताको विकास हुने अपेक्षा यस पाठ्यक्रमले राखेको देखिन्छ। त्यसैगरी राष्ट्र, राष्ट्रियता र राष्ट्रिय आदर्शको सम्मान गर्ने,समाज स्वीकार्य आचरण र कार्य संस्कृतिको अवलम्बन गर्ने,सहिष्णुभाव राख्ने, सिर्जनशील,कल्पनाशील,उद्धमशील एवंम् उच्च सोच र आदर्शमा आधारित व्यवहार गर्ने,समसामयिक चुनौतीहरूको सफल व्यवस्थापन गर्ने लगायतका विशेषताले युक्त स्वावलम्बी,देशभक्त,परिवर्तनमुखी,चिन्तनशील एवंम् समावेशी समाज निर्माणमा योगदान गर्न सक्ने सक्षम नागरिक तयार गर्नु यस तहको पाठ्यक्रमको कार्यदिशा रहेको पाइन्छ।

मूल्याङ्कन

शैक्षिक मूल्याङ्कन एक आधुनिक वैज्ञानिक धारणा हो। हाम्रो शैक्षिक परम्परामा मूल्याङ्कनलाई जाँच,परीक्षा,मापन आदिका रूपमा प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ। अर्थात् मूल्याङ्कन भनेको जाँच लिनु,परीक्षा लिनु वा मापन गर्नु हो भन्ने परम्परागत सङ्कुचित धारणा हाम्रो शैक्षिक जगतमा प्रचलित छ। त्यसैले हाम्रा शैक्षिक संस्थाहरूमा मूल्याङ्कनका नाममा जाँच र परीक्षाहरू लिने प्रचलनको बाहुल्यता रहेको छ। तर जाँच परीक्षाहरू सामयिक कार्यक्रम हुन् र यी मूलतः मूल्याङ्कनका साधन मात्र हुन्। मूल्याङ्कन त निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो। मूल्याङ्कन प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले सधैं भइरहन्छ।

सामान्य अर्थमा मूल्याङ्कन भनेको कुनै वस्तु वा घटना र कार्यको गुणात्मक लेखाजोखा गर्ने प्रक्रिया हो। तर शैक्षिक मूल्याङ्कन शिक्षण सिकाइ प्रक्रियासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुन्छ। अन्य प्रकारका मूल्याङ्कन भन्दा शैक्षिक मूल्याङ्कनको प्रकृति र स्वरूप भिन्न हुन्छ। शैक्षिक मूल्याङ्कनको केन्द्रबिन्दु भनेको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हो। सामान्य मूल्याङ्कनले कुनै पनि कार्यक्रमको सम्पूर्ण पक्षको प्रभावकारिता र उपयुक्तता परीक्षण गर्दछ भने शैक्षिक मूल्याङ्कनले मूलतःशिक्षण सिकाई क्रियाकलापबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल भए भएनन् भन्ने कुरालाई केन्द्रबिन्दु बनाएर सारा शैक्षिक कार्यक्रमको नै लेखाजोखा गर्ने काम गर्दछ।

कुनै पनि शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया वा क्रियाकलापबाट बालबालिकाहरूमा देखापरेका व्यवहार वा व्यवहारिक परिवर्तनमा लेखाजोखा गर्नु,व्यवहारिक परिवर्तन थाहा पाउनु,शैक्षिक प्रगति,अवन्नति आदि थाहा पाउनुलाई शैक्षिक मूल्याङ्कनका रुपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। विद्यार्थीको आन्तरिक एवंम् बाह्य प्रगति थाहा पाउन गरिने मापन प्रक्रियालाई मूल्यांकनका रुपमा लिन सकिन्छ। विद्यार्थीहरुमा उपलब्ध भएका ज्ञान,सिप र अभिवृद्धिको लेखाजोखा गर्दै सुधारका उपाय समेत अवलम्बनका लागि गरिने निरन्तर प्रक्रियाका रूपमा मूल्याङ्कनलाई लिइनुपर्दछ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकामा विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर निर्धारण गर्ने मुख्य आधारहरू पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन प्रणाली हुन्। यी चारवटै पक्षले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि, शिक्षकको शिक्षण शैली तथा विद्यालयको समग्र शैक्षिक वातावरणलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारिरहेका छन्। वर्तमान समयमा गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा सुधारका प्रयासहरू अघि बढाए पनि भौगोलिक विकटता, स्रोत-साधनको अभाव तथा प्रविधिको सीमित पहुँचका कारण अपेक्षित

उपलब्धि पूर्ण रूपमा हासिल हुन सकेको अवस्था छैन। सबैभन्दा पहिले पाठ्यक्रमको अवस्थालाई हेर्दा, नेपाल सरकार तथा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारण गरिएको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम नै गाउँपालिकाका अधिकांश विद्यालयमा लागू गरिएको छ साथै विहादी गाउँपालिका भित्र कक्षा १-८ सम्म "**हाम्रो विहादी**" नामको स्थानीय पाठ्यक्रम पनि लागु गरिएको छ।

पाठ्यपुस्तकको वर्तमान अवस्था हेर्दा, सरकारी विद्यालयहरूमा जनक शिक्षा सामग्री केन्द्रबाट प्रकाशित पाठ्यपुस्तकहरू प्रयोग गरिन्छन्। अधिकांश विद्यालयमा शैक्षिक सत्र सुरु भए लगत्तै समयमै पुस्तक उपलब्ध हुने अवस्था बनेको छ, जुन सकारात्मक पक्ष हो। केही विद्यालयहरूले स्थानीय स्रोतसाधन प्रयोग गरेर शिक्षण सामग्री निर्माण गर्ने प्रयास गरेका छन्, जसले विद्यार्थीको सहभागिता बढाउन मद्दत पुऱ्याएको छ। तथापि शिक्षक तालिमको कमी तथा बजेट अभावका कारण आधुनिक सिकाइ सामग्रीको प्रभावकारी उपयोग हुन सकेको छैन।

मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था पनि परिवर्तनको चरणमा रहेको देखिन्छ। परम्परागत रूपमा लिखित परीक्षामा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली प्रचलित भए पनि हाल आन्तरिक मूल्याङ्कन तथा परियोजना कार्यलाई जोड दिने नीति अपनाइएको छ। विद्यार्थीको सिर्जनशीलता, व्यवहारिक सिप तथा जीवनोपयोगी ज्ञानको मूल्याङ्कन अपेक्षाअनुसार हुन सकेको छैन। शिक्षकहरूमा वैकल्पिक मूल्याङ्कन विधिको पर्याप्त तालिम नहुनु तथा अभिभावकहरूमा "अङ्क नै सफलता" भन्ने सोच कायम रहनु पनि चुनौतीका रूपमा देखिन्छ।

विहादी गाउँपालिकामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन प्रणाली सुधारउन्मुख अवस्थामा रहेका छन्। सरकारी नीतिहरू, स्थानीय तहको लगानी तथा शिक्षकहरूको प्रयासले केही सकारात्मक परिवर्तन देखिए पनि गुणस्तरीय तथा व्यवहारिक शिक्षाका लागि अझै धेरै सुधार आवश्यक छ। स्थानीय आवश्यकताअनुसारको पाठ्यक्रम विकास, समयमै गुणस्तरीय पाठ्यपुस्तक वितरण, प्रविधिमैत्री सिकाइ सामग्रीको व्यवस्थापन तथा व्यवहारिक मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकेमा गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्था अझ सुदृढ बन्न सक्छ। कक्षा १-३ सम्म १००% आन्तरिक मुल्यांकन, कक्षा ४-८ सम्म ५०% आन्तरिक मुल्यांकन र कक्षा ९-१२ सम्म २५% आन्तरिक मूल्याङ्कन भएको हाम्रो विद्यालयको मुल्यांकन प्रणालीमा सुधार ल्याउन विहादी गाउँपालिका भित्रका शिक्षकहरुलाई समय समयमा पुनर्ताजगी तालिम आवश्यक देखिन्छ ।एकीकृत पाठ्यक्रमको विषयमा पालिकाबाट हुने गरेका तालिमहरु अपूर्ण भएको हुदा यसलाई अझै सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ

४.१.३ उद्देश्य

- विद्यालय तहको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु
- पाठ्यक्रमले तोके बमोजिम विद्यार्थीको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नु

४.१.४ रणनीतिहरू

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ र तदनुसारका पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गर्ने
- विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालाहरूलाई प्रबोधिकरण गर्ने
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि अत्यावश्यक संरचनागत तथा पेसागत सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने
- स्थानीय पाठ्यक्रमलाइ समयानुकूल परिमार्जन गर्ने
- विपद्, महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने
- शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका तथा स्रोत सामग्री तथा विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, स्वाध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको व्यवस्था गर्ने
- शिक्षकको पेसागत सक्षमता विकास गर्ने
- सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक एवम् समस्या समाधान केन्द्रित शिक्षण विधिको प्रयोगलाई संस्थागत गर्ने
- विद्यालयमा आधारित सहयोग पद्धति विकास गर्ने
- सहपाठी सिकाइ समूह गठन गरी कमजोर सिकाइ क्षमता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने
- शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग बढाउने
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको विकास एवम् कार्यान्वयन गर्ने
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको लागि शिक्षकको क्षमता विकास गर्ने

.४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- विद्यालय तहको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने छ
- स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन हुने छ
- पाठ्यक्रमले तोके बमोजिम विद्यार्थीको सिकाइको मूल्याङ्कन हुने छ

प्रमुख नतिजाः

- पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा भएको हुने
- पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण उपलब्ध हुने
- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित हुने
- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्वपरिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण भएको हुने
- सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधानउन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्यङ्कन हुने

- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन हुने

पाठ्यक्रम र पाठ्यसामाग्रीका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५र्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा		
१	पाठ्यक्रम अभिमुखीकरण	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	५		स्थानीय तह,शिविसइ
२	शिक्षक तालिम र पुनर्ताजगि तालिम	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	५		स्थानीय तह,मानव संसाधन केन्द्र
३	शिक्षक पेसागत सहयोग		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			स्थानीय तह,मानव संसाधन केन्द्र
४	कक्षाकोठामा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			विद्यालय
५	आवधिक मूल्याङ्कन	पटक	३	३	३	३	३	१५		विद्यालय

६	डिजिटल सामग्रीको प्रयोग	वटा	२	४	३	४	५	१८		विद्यालय,सरकार
७	सूचना प्रविधिको प्रयोग		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			विद्यालय
८	निःशुल्क पाठ्यपुस्तक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			विद्यालय
९	स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			स्थानीय तह, विद्यालय
१०	माध्यम भाषाको रुपमा मातृभाषको प्रयोग		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			स्थानीय तह, विद्यालय
११	सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			स्थानीय तह, विद्यालय
१२	पढाइ मैत्री शैक्षणिक सामग्री खरिद, सङ्कलन, निर्माण तथा प्रयोग जस्तैः विसङ्केतन किताब, ठूलो किताब, बाह्रखरी चार्ट, वर्ण तथा झ्याले पत्ती, शब्द चित्र पत्ती र अन्य सामग्रीको ब्यवस्था	सबै विद्यालयका कक्षा १ देखि ३	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			

१३	सबै बालबालिकालाई पाठ्यपुस्तक तथा अभ्यास/कार्य पुस्तिकाको उपलब्धता	विद्यार्थी	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
१४	स्थानीय पढाइ सामग्री र अन्य शैक्षणिक सामग्री निर्माण तथा प्रयोग	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
१५	शिक्षण कार्यमा उपयोगी सामग्री जस्तै : पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका लगायत सन्दर्भ सामाग्रीको उपलब्धता	पटक	१			१		२		

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र पेसागत विकास

४.२.१ परिचय

शिक्षकको पदको आवश्यकता महसुस गरी शिक्षकको पूर्व तयारी, पद स्वीकृतिदेखि अवकाशसम्मका शिक्षकका,भर्ना,छनौट,सरुवा,वृत्ति विकास,बढुवा र अवकाश लगायत शिक्षकको सेवा सर्त सम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्थापकीय कार्यको समष्टि शिक्षक व्यवस्थापन हो। नयाँ विद्यालय स्थापना हुँदा,नयाँ दरबन्दी थपिदा,शिक्षकको मृत्यु हुँदा,बढुवा हुँदा आदि कारणले पद रिक्त हुन जान्छ। त्यस्ता रिक्त पदहरूमा उपयुक्त शिक्षकको भर्ना,छनौट,नियुक्ति र पदस्थापना गर्ने,शिक्षकको क्षमता विकास गर्ने,वृत्ति विकासका अवसर दिने,सरुवा बढुवा गर्ने र अवकाश तथा अवकाश पश्चातको व्यवस्थापकीय कार्यलाई एकीकृत रुपमा शिक्षक व्यवस्थापन भनिन्छ। शिक्षण एक पेसा हो। यो पेसाको वाहक शिक्षक हो। शिक्षक हुनका लागि विशेष प्रकारको योग्यता,क्षमता र तालिमको आवश्यकता पर्दछ भने सक्षम र दक्ष शिक्षकका लागि क्षमता वा पेसागत विकास अनिवार्य मानिन्छ। पेसागत विकासका लागि शिक्षण सिप तथा शिक्षक पेसाप्रति

सकारात्मक मनोवृत्तिको आवश्यकता पर्दछ। एउटा शिक्षक व्यवसायिक रूपमा दक्ष हुन वा उसमा पेसागत दक्षता हुन शिक्षण सीप,प्रक्रियाको ज्ञान शैक्षिक प्रक्रियाको ज्ञान,शैक्षिक सामग्री र विधिहरूको ज्ञान,विद्यार्थी मूल्याङ्कन सीप,शिक्षण योजना निर्माण र प्रयोग सम्बन्धी सीपका साथै कक्षा कोठामा समाहित शिक्षण गर्ने र शिक्षण पेसाप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण हुन आवश्यक हुन्छ। शिक्षकको पेसागत कार्यकुशलता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक ज्ञान सिप तथा अभिवृद्धिको निरन्तर विकास गर्ने र निर्दिष्ट लक्ष्य पूरा गर्ने गरी सक्षम शिक्षण सिकाइ कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक दक्षता विकास गर्ने कार्य शिक्षकको पेशागत विकास हो। शिक्षकले शिक्षण सिकाइको क्षेत्रमा विकास भएका नयाँ नयाँ प्रविधि विधि र तरिकाहरू बारे अध्यावधिक गराउने तरिका पनि शिक्षकको पेसागत विकास हो।

शिक्षकलाई पेसागत विकासको आवश्यकताः

जबसम्म शिक्षकहरूको पेसागत विकास गरेर सकिन्न तबसम्म गुणात्मक शिक्षा प्रदान गर्ने कार्य अधुरो र अपुरो हुन्छ। शिक्षक पेसागतरूपमा दक्ष र सक्षम हुन सकेमा मात्र गुणात्मक शिक्षा प्रदान गर्न सक्दछ। अहिलेको वैज्ञानिक युगमा हरेक दिन नयाँ नयाँ कुराको आविष्कार भइरहेको छ र एकपटक आर्जन गरेका कुनै पनि विषयवस्तुको ज्ञान स्थायी रुपमा रहिरहन सक्दैन। विभिन्न विधाहरूमा नयाँ नयाँ आविष्कारहरूको नयाँ नयाँ ज्ञान र सिपहरूको वृद्धि भइरहेको छ। त्यसैले हरेक व्यक्तिले आफ्नो विषय र पेसासम्बन्धी ज्ञान र सिपमा सबैले नवीनतम जानकारी राख्न जरुरी हुन्छ। शिक्षण पेसामा पनि विविध नयाँ नयाँ ज्ञान र सीप आइरहेका हुन्छन्। त्यस्तै पाठ्यक्रम,पाठ्यपुस्तकहरु पनि परिवर्तन भइरहेका हुन्छन्। नयाँ विषयवस्तुका बारेमा ज्ञान, सिप आर्जन गर्न शिक्षकलाई पेसागत विकास गर्न आवश्यक हुन्छ। तसर्थ पेसागत विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन आवश्यक हुन्छन्।

पेसागत दक्षताका लागि शिक्षक स्वयम आफू नै आफ्ना आवश्यकता पूरा गर्ने क्रममा क्रियाशील रहनुपर्दछ। ऊ आफै सक्रिय नभएर अरुद्वारा थोपरिएको ज्ञान,सिप ,दिगो र उपयोगी हुँदैन। यसरी शिक्षकको कक्षा सम्बन्धित दक्षता,विद्यालय सम्बन्धी दक्षता,विद्यार्थी सम्बन्धी दक्षता र समुदायसम्बन्धी दक्षता बढाउन उसलाई विभिन्न प्रकारका तालिम आदिको आवश्यकता पर्दछ। सक्षम,दक्ष र कुशल शिक्षक भई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नका लागि शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकास अनिवार्य मानिन्छ। वर्तमान सूचना प्रविधिको युगमा त दिनहुँ नयाँनयाँ कुराहरू आइरहने र पुराना कुरा बासी हुँदै जाने परिवेशले पनि शिक्षकको पेसागत विकास निरन्तर आवश्यक देखिएको छ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षा कुनै पनि राष्ट्रको समग्र विकासको मेरुदण्ड हो। शिक्षाको गुणस्तर प्रत्यक्ष रूपमा शिक्षकको दक्षता, समर्पण र व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित हुन्छ। शिक्षकहरू सक्षम, प्रेरित र व्यवस्थित भए मात्र विद्यार्थीमा सही ज्ञान, सीप र संस्कार विकास गर्न सकिन्छ। यस सन्दर्भमा विहादी गाउँपालिका, पर्वतमा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासलाई स्थानीय सरकारको प्रमुख प्राथमिकताका रूपमा अघि बढाइएको छ।

विहादी गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा ग्रामीण क्षेत्र भएकोले यहाँका विद्यालयहरूमा विभिन्न चुनौतीहरू छन्।शिक्षकको अभाव, विषयगत असन्तुलन, तालिमको कमी, प्रविधिको सीमित प्रयोग र शैक्षिक सामग्रीको न्यूनताजस्ता समस्याले शिक्षाको गुणस्तरमा असर पारेका छन्।यस्ता समस्याको समाधानका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास अत्यन्त आवश्यक बनेको छ।

सबैभन्दा पहिले शिक्षक व्यवस्थापनतर्फ ध्यान दिइएको छ। विद्यालयमा आवश्यक शिक्षक दरबन्दी पहिचान गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूको समन्वयमा पदपूर्ति गरिन्छ ।विद्यार्थी सङ्ख्या र विषयगत आवश्यकताको आधारमा शिक्षकको सरुवा तथा पदस्थापन गरिँदै आएको छ। यसले केही विद्यालयमा शिक्षक अभाव र केहीमा बढी हुने समस्या कम गर्न मद्दत गरेको छ।

त्यसैगरी शिक्षकको उपस्थिति अनुशासन र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई पनि प्राथमिकता दिइएको छ। प्रधानाध्यापक मार्फत दैनिक हाजिरी,मासिक प्रतिवेदन र कक्षा अवलोकन प्रणाली सञ्चालन गरिएको छ। विद्यार्थीको शैक्षिक प्रगति,कक्षा व्यवस्थापन र सहकर्मीको प्रतिक्रिया आधारमा शिक्षकको मूल्याङ्कन गरिन्छ जसले शिक्षकलाई जिम्मेवार र सक्रिय बनाएको छ।

शिक्षक विकासको पक्ष पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ। विहादी गाउँपालिकाले शिक्षकहरूका लागि विभिन्न तालिम,गोष्ठी र कार्यशालाहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। नयाँ पाठ्यक्रम आधुनिक शिक्षण प्रणाली,विधि, बालमैत्री शिक्षण,आइसिटी प्रयोग र सक्रिय सिकाइ जस्ता विषयमा तालिम दिइन्छ। यसले शिक्षकको ज्ञान र सीप अध्यावधिक गर्न सहयोग पुर्याएको छ। यसका साथै शिक्षकहरुबीच सहकार्य र अनुभव आदानप्रदान लाई पनि प्रोत्साहन गरिएको छ। विद्यालयहरूबिच शिक्षक सञ्जाल गठन गरी उत्कृष्ट अभ्यासहरू साझा गर्ने परम्परा विकास हुँदै गएको छ।नवप्रवर्तन गर्ने शिक्षकलाई सम्मान तथा प्रोत्साहन दिइँदा उनीहरू थप उत्साहित भएका छन्।

यद्यपि केही चुनौतीहरू अझै बाँकी छन्।स्रोत साधनको सिमितता,सबै शिक्षकसम्म तालिम पुग्न नसक्नु, प्रविधिको अभाव र ग्रामीण क्षेत्रमा शिक्षक टिकाइ राख्ने समस्या प्रमुख चुनौतीका रुपमा देखिएका छन्।यी समस्याको समाधानका लागि स्थानीय सरकार विद्यालय शिक्षक र समुदायबिच अझ बलियो सहकार्य आवश्यक छ।

विहादी गाउँपालिकामा शिक्षक व्यवस्थापन र विकास शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने प्रमुख आधार बनेको छ।यदि यसलाई अझ व्यवस्थित,निरन्तर र प्रभावकारी रुपमा अघि बढाइयो भने यहाँका विद्यालयहरूमा शैक्षिक उपलब्धि उल्लेखनीय रुपमा वृद्धि हुने निश्चित छ।

४.२.३ उद्देश्य

- विहादी गाउँपालिकाभित्र विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा आवश्यक शिक्षक व्यवस्थापन गर्नु
- शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेसागत विकासका तालिम तथा अन्य अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्नु
- शिक्षकहरूलाई थप प्रविधिमैत्री बनाई गाउँपालिकाभित्रको शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउनु

४.२.४ रणनीतिहरू

- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण तथा थप गर्ने
- रिक्त शिक्षक दरबन्दीको प्रक्षेपणका आधारमा शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनामा शिक्षक नियुक्ति गर्ने
- प्रत्येक ५ वर्षमा शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि शिक्षण सिप विकाससम्बन्धी सेवाकालीन तालिम अनिवार्य बनाउने
- गाउँपालिका भित्र उत्कृस्ट नतिजा ल्याउन शिक्षण गर्ने शिक्षकलाइ पुरस्कृत र सम्मान गर्ने
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराइने । यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ्ग तथा मेन्टरिङ्ग पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने
- शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गर्ने
- शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गर्ने
- शिक्षक नियुक्ति, सरूवा तथा तालिम र पेसागत विकासमा सहभागिता गराउँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गर्ने
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत र विषयगत रुपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण तथा व्यवस्थापन गर्ने
- रिक्त शिक्षक दरबन्दीमा स्थानीय तहद्वारा शिक्षकहरुको व्यवस्थापन गर्ने
- शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि संघ तथा प्रदेश सँगको समन्वयमा शिक्षण सिप विकाससम्बन्धी सेवाकालीन तालिम सञ्चालन गर्ने
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराउने । यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह,

स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ्ग तथा मेन्टरिङ्ग पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने

- शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गर्ने
- शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गर्ने
- रिक्त शिक्षक दरबन्दीमा तत्काल पदपूर्ति हुने व्यवस्थाका लागि स्थानीय स्तरमा कानुनी व्यवस्था गर्ने
- नवप्रवेशी शिक्षकहरूका लागि अभिमुखीकरण मार्फत जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने
- शिक्षकले कक्षा कोठामा बिताउने समय सुनिश्चित गर्न प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी बनाउने
- कार्य योजना शैक्षिक योग्यता,अनुभव लगायतको आधारमा विद्यालयमा प्रधानध्यापकको छनोट गर्ने

४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- विहादी गाउँपालिकाभित्र विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा आवश्यक शिक्षक व्यवस्थापन हुने छ
- शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेशागत विकासका तालिम तथा अन्य अवसरहरूको सुनिश्चितता हुने छ
- शिक्षकहरूलाई थप प्रविधिमैत्री बनाई गाउँपालिकाभित्रको शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बन्ने छ

प्रमुख नतिजाः

- राष्ट्रिय शिक्षक सक्षमता कार्यढाँचाको आधारमा शिक्षक तयारी, छनौट र पेसागत विकास हुने
- शिक्षक तयारीका कोर्सहरूमा पर्याप्त विषयगत तथा शिक्षण सिकाइसम्बन्धी सक्षमता विकास हुने
- शिक्षण पेसा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुने
- पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण हुने
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त हुने
- शिक्षकको उपस्थिति, शिक्षण विधितथा तौरतरिका र कार्यसम्पादनमा सुधार हुने
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण हुने
- शिक्षकको आपूर्ति नियमित रूपमा हुने

- शिक्षकको वृत्ति विकासका लागि परादर्शी, र बस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित हुने

शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	आधार वर्ष	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
				१	२	३	४	५	जम्मा		
१	शिक्षक नियुक्ति र सरूवा	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
२	अस्थायी तथा विद्यालय स्रोतबाट नियुक्त शिक्षकहरूको व्यवस्थापनका लागि मापदण्ड तथा निर्देशिका तयारी	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
३	अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, सीमान्तकृत वर्गका व्यक्तिहरूलाई शिक्षण पेसामा सहभागि गराउन क्षमता अभिवृद्धि	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
४	नियमित शिक्षण सिकाइ सुनिश्चित गर्न मापदण्डको विकास गर्ने	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
५	कमजोर विद्यार्थीका लागि विशेष सहयोगी कक्षा सञ्चालन गर्ने	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
६	उपचारात्मक शिक्षण पद्धति लागु गर्ने	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
७	अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि विशेष व्यवस्था	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
८	पुस्तकालय र पुस्तक कुना	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
९	सूचना प्रविधि प्रयोगशाला	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
१०	विज्ञान प्रयोशाला	पटक		१	१	१	१	१	५	५	

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	आधार वर्ष	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
				१	२	३	४	५	जम्मा		
११	प्राविधिक व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयमा प्रयोगशालाको प्रबन्ध	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
१२	शिक्षण तथा सिकाइ सामग्री विकास	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
१३	इन्टरनेट सेवाको व्यवस्था	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
१४	शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
१५	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
१६	परीक्षाको नतिजा विश्लेषण	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
१७	शिक्षकले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा बिताउने समय वृद्धि	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
१८	विद्यालयमा आधारित सुपरीवेक्षण तथा सहयोगका लागि क्षमता विकास	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
१९	शिक्षक पेसागत सहयोग	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
२०	असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण										
२१	सिकाइ आदानप्रदान, क्षमता विकास, प्रविधि हस्तान्तरण र ज्ञानको सञ्जालिकीकरण	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
२२	विज्ञ समूहको गठन	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
२३	सहपाठी कक्षा अवलोकन	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
२४	छोटो अवधिको शिक्षक तालिम	पटक		१	१	१	१	१	५	५	
२५	विद्यालय तहमा शिक्षकको पेसागत विकास	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
२६	कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन	पटक		१	१	१	१	१	५	५	

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	आधार वर्ष	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
				१	२	३	४	५	जम्मा		
२७	प्रधानाध्यापकको व्यवस्था	पटक		१							
२८	शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	पटक		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	

४.३ समता र समावेशीकरण

४.३.१ परिचय

समतालाई नेपालीमा समन्यायिकता पनि भनिने र अङ्ग्रेजीमा equity भनिन्छ। यो समानताभन्दा फरक कुरा हो। लैङ्गिक समताले महिला र पुरुषको सामाजिक संरचना,अवस्था र प्रवृत्ति अनुसार गरिने न्यायोचित एवंम् विवेकशील व्यवहारलाई जनाउँछ। अर्थात् लैङ्गिक समताले सामाजिक न्यायमा जोड दिन्छ। महिला र पुरुषबिच नैसर्गिक न्याय कायम गर्नु नै लैङ्गिक समता हो। लैङ्गिक समानता प्राप्त गर्ने एउटा मुख्य माध्यम लैङ्गिक समता हो। महिला र पुरुषबिचको विद्यमान सामाजिक, सांस्कृतिक र अन्य पक्षका भिन्नताका आधारमा अवसर, पहुँच र नियन्त्रणमा रहेको असमानतालाई निराकरण गरी पूर्ण समानताको स्थितिमा ल्याउनका लागिअवलम्बन गरिने विशेष उपायलाई लैङ्गिक समता भनिन्छ। अहिले रहेको असमानतालाई हटाउन बराबरीको हैसियतमा पुऱ्याउन गरिने उपाय समता हो। हाम्रो परिवेशमा महिला र पुरुषको समान अवस्था सिर्जना गर्न महिलाहरूलाई केही फरक उपायले उपचार वा अवसर प्रदान गर्नुपर्दछ भन्ने धारणा लैङ्गिक समताले राख्दछ। यसका लागि सकारात्मक विभेद, सकारात्मक कार्यहरू,आरक्षण, महिला सशक्तिकरण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ। यसरी लैङ्गिक समता भनेको समानतामा पुग्ने मार्ग वा बाटो वा माध्यम हो।

विभिन्न रुचि, आवश्यकता, क्षमता, प्रवृत्ति एवंम् भाषिक, सांस्कृतिक, जातीय, वर्गीय, शारीरिक, भौगोलिक परिवेश पारिवारिक पृष्ठभूमि,आर्थिक क्षमता आदिको विविधताको ख्याल गरी सबै वर्गको आवश्यकता अनुसार शिक्षाको न्यायोचित समतामूलक पहुँच र अवसर उपलब्ध गराउने पद्धति र प्रक्रियालाई समावेशी शिक्षा भन्न सकिन्छ। समावेशी शिक्षा सबै बालबालिकाका लागि विभेद रहित वातावरणमा सांस्कृतिक,वर्गीय,जातीय एवं भौगोलिक विविधतालाई सम्मान गर्दै आफ्नै समुदायमा जीवन उपयोगी शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने शैक्षिक पद्धतिको विकास प्रक्रिया भएकाले यसले समुदायको स्वामित्वलाई महत्व दिँदै विद्यालयमा बालबालिकाको आवश्यकताअनुकूल उपयुक्त वातावरण र सहयोग पाएमा सबैले सिक्न सक्दछन् भन्ने मान्यतामा विश्वास गर्दछ। समावेशी शिक्षा पद्धतिले कुनै पनि परिस्थितिजन्य कारणले शैक्षिक अवसरबाट वञ्चित एवंम् विद्यालयमा रहेर पनि अनुकूल र पहुँचयुक्त वातावरण तथा सहयोगको अभावमा विद्यालय छाड्ने जोखिममा रहेका बालबालिकाहरूको सिकाइको अवसर निर्माणमा सहयोग

गर्दछ।यी आधारमा समावेशी शिक्षाले अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहिचान गरी सामाजिक, सांस्कृतिक र शैक्षिक आवश्यकता पूरा गर्न बालकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया अवलम्बन गर्न प्रोत्साहन गर्दछ।

<u>शिक्षामा समावेशिता</u>

शिक्षाका क्षेत्रमा पनि शिक्षाको मूलधारबाट बाहिर रहेका वा शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित बालबालिका तथा प्रौढहरुलाई शिक्षाको मूलधारमा समाहित गर्ने प्रक्रिया समावेशी शिक्षा हो।नेपालमा औपचारिक, अनौपचारिक र धार्मिक संस्थाहरूबाट शिक्षा दिने चलन धेरै समयअघिदेखि भएपनि देशमा अझै पनि करिब २० प्रतिशत जति जनसङ्ख्या निरक्षर छन्।करिब ५ प्रतिशत प्राथमिक तह उमेर समूह वा बालबालिका विद्यालय शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित छन्।त्यस्तैगरी कक्षा र तह बढ्दै जाँदा क्रमशःविद्यार्थी सङ्ख्या घट्दै जान्छ।भौगोलिक,आर्थिक,सामाजिक,सांस्कृतिक,भाषिक र धार्मिक आदि कारणले विद्यालय नआउनेका सङ्ख्या पनि बढी पाइन्छ।तसर्थ यसरी शिक्षा जस्तो मौलिक अधिकार र जीवनका आधारभूत आवश्यकताहरूका रूपमा रहेको शिक्षामा पछाडि परेका वर्ग,सम्प्रदाय,क्षेत्र,जातजाति,लिङ्ग,आदिको समतामूलक सहभागिता गराउने प्रक्रिया समावेशी शिक्षा हो।

समावेशी शिक्षाको प्रमुख उद्देश्यको विभिन्न कारणबाट शिक्षाको अधिकारबाट वञ्चित भएकाहरूलाई शिक्षा प्रणालीको मूल धारमा समावेश गर्नु हो। गरिब, पिछडिएका, दलित, जनजाति, महिला, अशक्त, अपाङ्गता भए ,अति कठिन अवस्थामा जीवन बिताउन बाध्य बालश्रमिक, घरेलु श्रमिक, सडक बालबालिका, युद्ध तथा द्वन्दबाट पीडित बालबालिकाहरूको आवश्यकतालाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गरी उनीहरूको रुचि र आवश्यकता अनुसार दिइने शिक्षा नै समावेशी शिक्षा हो।त्यस्तै विभिन्न कारणले शिक्षाको अवसर गर्न नसकेका प्रौढहरुलाइ उनीहरूको आवश्यकता अनुसार शिक्षा दिने उपाय पनि समावेशी शिक्षा हो।यसरी सबै सक्षम र असक्षमहरूलाई शिक्षामा समान अवसर उपलब्ध गराउन समतामूलक उपाय अपनाइ शिक्षाको मूल धारमा प्रवाहीकरण गर्नु नै समावेशी शिक्षा हो।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकामा शिक्षामा समता र समावेशीकरणको वर्तमान अवस्थालाई बुझ्दा यो क्षेत्रले पछिल्ला वर्षहरूमा केही उल्लेखनीय प्रगति गरे पनि संरचनागत चुनौतीहरू अझै गहिरो रूपमा विद्यमान छन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ। विशेषगरी ग्रामीण पहाडी भूगोल, सामाजिक-आर्थिक विविधता, तथा स्रोत-साधनको असमान वितरणले यहाँको शिक्षण प्रणालीलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित गरेको देखिन्छ।यस गाउँपालिकामा विद्यालय शिक्षामा पहुँच पहिलेको तुलनामा विस्तार भएको छ। अधिकांश बालबालिकाहरू विद्यालय भर्ना हुने दर बढेको देखिए पनि केवल भर्ना हुनु मात्र समता र समावेशीकरणको पूर्ण सूचक होइन। वास्तविक चुनौती भनेको सबै समूहका विद्यार्थीले समान रूपमा सिकाइको अवसर पाउनु हो। भौगोलिक विकटताका कारण टाढा बस्तीका बालबालिकाले

विद्यालय पुग्न लामो दूरी तय गर्नुपर्ने अवस्था अझै कायम छ, जसले नियमित उपस्थिति र सिकाइ निरन्तरतामा प्रतिकूल प्रभाव पारिरहेको छ।

समावेशीकरणको दृष्टिले हेर्दा दलित, सिमान्तकृत आर्थिक रूपमा कमजोर तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरू अझै पनि केही अवरोधहरूको सामना गरिरहेका छन्। विद्यालयमा भर्ना भए पनि उनीहरूको सिकाइ उपलब्धि, निरन्तरता र उच्च तहसम्मको पहुँच अपेक्षाकृत कमजोर देखिन्छ। यसका पछाडि घरायसी गरिबी, श्रममा संलग्नता, र सामाजिक पूर्वाग्रहजस्ता कारणहरू प्रमुख छन्। यस्ता कारणहरूले शिक्षा प्रणालीलाई सबैका लागि समान रूपमा उपयोगी बन्नबाट रोकिरहेका छन्। लैङ्गिक समताको पक्षमा केही सकारात्मक परिवर्तन देखिए पनि चुनौतीहरू पूर्ण रूपमा समाधान भएका छैनन्। प्राथमिक तहमा बालिकाको सहभागिता बढेको भए तापनि माध्यमिक तहमा पुग्दा उनीहरूको संलग्नता घट्ने प्रवृत्ति अझै देखिन्छ। सामाजिक मान्यता, बालविवाहको जोखिम, घरेलु जिम्मेवारी तथा सुरक्षित शिक्षण वातावरणको अभावजस्ता कारणहरूले बालिकाको शैक्षिक यात्रामा अवरोध सिर्जना गरिरहेका छन्। यसले समतामूलक शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न अझै ठोस प्रयास आवश्यक रहेको संकेत गर्दछ।

अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समावेशीकरण पनि अझै प्रारम्भिक चरणमै रहेको देखिन्छ। केही विद्यालयमा भौतिक संरचना सुधार भए तापनि सबै विद्यालयहरू अपाङ्गमैत्री बन्न सकेका छैनन्। विशेष शिक्षण सामग्री, प्रशिक्षित शिक्षक, तथा सहायक सेवाहरूको अभावले यस्ता विद्यार्थीहरूलाई पूर्ण रूपमा शिक्षण प्रणालीमा समेट्न कठिनाइ भइरहेको छ। यद्यपि, सकारात्मक पक्षहरूलाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन। विद्यालय भर्ना दरमा सुधार, दिवा खाजा कार्यक्रमको प्रभाव, र सरकारी समावेशी शिक्षा नीतिहरूको विस्तारले शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ। साथै, समुदायको चेतना विस्तार हुँदै जाँदा शिक्षाप्रतिको दृष्टिकोण पनि क्रमशः सकारात्मक बन्दै गएको देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकामा शिक्षामा समता र समावेशीकरणको अवस्था “सुधारोन्मुख तर अपूर्ण” अवस्थामै रहेको छ। पहुँच विस्तार र भर्ना वृद्धिमा प्रगति भए पनि गुणस्तरीय सिकाइ, समान अवसर, र सबै समुदायको पूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न अझै दीर्घकालीन, संरचनागत र समुदाय केन्द्रित प्रयास आवश्यक देखिन्छ।

४.३.३ उद्देश्य

- समुदाय तथा विद्यालयमा हुने सबैप्रकारका विभेद दुर्व्यवहार र हेपाइ आदिलाई न्यूनीकरण गर्दै बालबालिकाहरूको विद्यालयमा उपस्थिति,सहभागिता र सिकाई सहजीकरण हुने वातावरण सिर्जना गर्नु
- लक्षित समूहका व्यक्तिहरूको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाई सहभागितामा वृद्धि तथा सिकाई उपलब्धि सुधार गर्नु

४.३.४ रणनीतिहरू

१. घरधुरी सर्वेक्षण गरी बालबालिकाहरूको सबै प्रकारको विवरण सङ्कलन गरी अध्यावधिक गर्ने
२. सबै तह र प्रकारका विद्यालयहरूमा लैङ्गिकमैत्री, बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचनाहरूको निर्माण गर्न सहयोग गर्ने
३. साधारण विद्यालयमा भर्ना भई अध्ययन गर्न नसक्ने विशेष प्रकृतिका बालबालिकाहरूको लागि स्रोतकक्षाको व्यवस्था गर्ने
४. विद्यालयमा हुने सबैप्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्न सबै शिक्षक विद्यार्थी लगायतका सरोकारवालाहरूलाई अभिमुखीकरण गर्ने
५. समावेशी तथा समतामूलक पहुँचको सुनिश्चितताका लागि यथोचित छात्रवृत्तिको रकम उपलब्ध गराउने
६. विद्यार्थीहरूलाई खासगरी किशोरीहरूलाई हुने विभेद र हेपाइ आदिलाई न्यून गर्न सचेतनामूलक कार्यक्रमका साथै अनुगमन तथा निरीक्षण अनुसन्धान र विकास गर्ने
७. विद्यालयमा हुने सबै गतिविधिहरूमा बालबालिकाहरूको समावेशी सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने
८. विद्यालयहरूमा बिशेषतः छात्राहरूलाई हुने विभेद कम गर्न र गुनासो सुन्नका लागि जेन्डर फोकल पर्सन र 'गुनासो सुन्ने अधिकारीको व्यवस्था गर्ने
९. प्रत्येक बिद्यालयहरुमा गुनासो पेटिका बनाई राख्न लगाउने

४.३.५ उपलब्धि, प्रमुख नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क)उपलब्धि

- समुदाय तथा विद्यालयमा हुने सबैप्रकारका विभेद दुर्व्यवहार र हेपाइ आदिलाई न्यूनीकरण गर्दै बालबालिकाहरूको विद्यालयमा उपस्थिति,सहभागिता र सिकाई सहजीकरण हुने वातावरण सिर्जना हुने छ
- लक्षित समूहका व्यक्तिहरूको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित हुने छ
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाई सहभागितामा वृद्धि तथा सिकाई उपलब्धि सुधार हुने छ

ख) प्रमुख नतिजा

१. अपाङ्गता, गरिव, विपन्न, अभिभावकविहिन, सडकमा हिड्ने बेसहारा बालबालिकाहरू आदिको अभिलेख अद्यावधिक हुने
२. विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समाबेशी सहभागिता सहित सबैकालागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुने
३. लक्षित समूहले तोकिए बमोजिम छात्रबृत्ति एव प्रोत्साहन प्राप्त गरेको हुने
४. विद्यालयहरूमा लैङ्गिक जातीय सामाजिक एवं सबै प्रकारका विभेदको अन्त भएको हुने

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र स	प्रमुख क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ बर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१०बर्ष)	कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा		
१	शिक्षाको मूल प्रबाह बाहिर रहेका र नरहेका सवै बालबालिकाहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	५	५	
२	अपाङ्गमैत्री संरचना निर्माण	विद्यालय	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार			
३	लक्षित बर्गको लागि छात्रवृत्ति वितरण	सङ्ख्या	५	५	५	५	५	२५	२५	
४	सबै प्रकारका विभेदको अन्तकालागि सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	५	५	आवश्यकतानुसार
५	जेन्डर फोकल शिक्षक र गुनासो सुन्ने अधिकारीको व्यबस्था	विद्यालय	२८	२८	२८	२८	२८			

क्रियाकलाप	**इकाई**	**भौतिक लक्ष्य (१०वर्ष)**					**जम्मा**	**भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)**	**कैफियत**
		१	३	५	८	१०			

गाउँपालिका स्तरका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको तथ्याङ्क सङ्कलन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षा मा पहुँच सुनिश्चितता	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
लक्षित वर्गमा छात्रवृत्तिको व्यवस्था	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
सिकाइ सामग्रीको व्यवस्था	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
विभेद अन्त्यका लागि सचेत कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
विद्यालयमा हुने विभेद, दुर्व्यवहार, हिंसा आदि रोकथामको लागि संयन्त्र निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	

४.४ विद्यालय दिवाखाजा, स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ कार्यक्रम

४.४.१ परिचय

स्वस्थ शरीर र भोक रहित वातावरण तथा पोषण बालबालिकाको सिकाइका निम्ति आधारभूत सर्त हो। यस विषयलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले विश्व खाद्य कार्यक्रमको सहयोगमा नेपालमा विद्यमान दिवा खाजा कार्यक्रमको प्रारम्भ गरेको पाइन्छ। विद्यालयमा दिवा खाजा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आएपछि बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण र सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा र सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा केही महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएका छन्। विद्यालय उमेरका बालबालिकालाई पोषण अत्यावश्यक छ। एक अध्ययनले हाल अभ्यासमा रहेको विद्यालय दिवा खाजामा भएको प्रत्येक १ डलरको लगानीले ५ डलरभन्दा बढी प्रतिफल प्राप्त भएको देखिएको छ। दिवा खाजाले बालबालिकाहरूको विद्यालयमा पहुँच बढाउनुको साथै उनीहरूको सिकाइको स्तर बढाउन सहयोग गर्छ र दिवा खाजाले बालबालिकाहरूको विद्यालयमा पहुँच बढाउनुको साथै उनीहरूको सिकाइको स्तर बढाउन सहयोग गर्छ यसले बलियो जनशक्ति र स्वस्थ मानव पुँजी तयार गरी राष्ट्रको अर्थतन्त्र विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदछ। साथै स्थानीय कृषि उत्पादनमा आधारित विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमले सामाजिक समावेशिता,सांस्कृतिक र पारिस्थितिक पक्षमा उल्लेख्य रूपमा योगदान पुऱ्याएको हुन्छ।

विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमले बालबालिकाको अधिकारको रूपमा हुने गरी कानुनी संरचना तथा शासकीय प्रबन्ध सुदृढीकरण गर्ने उद्देश्य राखेको छ। दिवा खाजा कार्यक्रमले खाद्य आपूर्ति श्रृङ्खलालाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा लिएको छ। यसलाई कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तह, विद्यालयका शिक्षक, कर्मचारी र अन्य सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्न आवश्यक छ। यसका लागि कृषि उत्पादन र वितरणका लागि क्षेत्रगत तालिम केन्द्र र उपभोक्ताको रूपमा रहेका विद्यालय र अन्य संस्थालाई सक्षम बनाउने कार्यढाँचा आवश्यक रहेको छ। यस प्रारूपले स्थानीय कृषकको उत्पादन क्षमतामा वृद्धि, स्थानीय विद्यालयमा नै उचित मूल्यमा यसको खपतका साथै खाद्य प्रशोधन र ढुवानी लगायतका विषयमा कृषक समूह,आमा समूह तथा सहकारी र निजी क्षेत्रको संलग्नता अभिवृद्धि गर्न मार्गदर्शन गर्छ। स्थानीय उत्पादनको स्थानीय स्तरमै खपत भएमा महिला र युवाका लागि रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने कार्यमा पनि यसले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छ।

स्थानीय कृषि उत्पादनमा आधारित विद्यालयमा पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्थापनले बालबालिकाको शिक्षा र स्वास्थ्यमा सुधार हुनुको साथै स्थानीय तहमा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पारिस्थितिक पक्षमा समेत उल्लेखनीय सुधार गर्ने भएकोले यिनै विषयलाई व्यवस्थापन गर्न सहजीकरण गर्न यो प्रारूपको विकास गरिएको हो। यसले विद्यालयमा दिवा खाजा व्यवस्थापनमा स्थानीय सरोकारवालाको सक्षमता अभिवृद्धि समेत गर्ने अपेक्षा गरिएको छ। साथै यस पूर्व भएका दिवा खाजा सम्बन्धी मार्गदर्शन, मापदण्ड, खाद्य मेनु र अभ्यासबाट प्राप्त भएका अनुभवलाई समेत प्रारूपमा समसामयिक बनाउने र एकीकृत रुपमा समेटी उपयोग गर्न आवश्यक भएकाले यो प्रारूप तयार गरिएको छ।

बालबालिकाहरूको वृद्धि, विकास र सिकाइका लागि पौष्टिक खाना तथा खाजा निर्णयक हुने कुरा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानले पुष्टि गरेका छन्। विद्यालय दिवा खाजा भएको लगानीलाई मानव पूँजी विकासको दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। खाना भोक मेटाउनको लागि मात्र नभई शरीरलाई आवश्यक पर्ने पोषक तत्व आपूर्तिका लागि अत्यावश्यक हुन्छ। एउटा बालकले खानाबाट प्राप्त गर्नुपर्ने कुल पौष्टिकतामध्ये कम्तिमा ३० प्रतिशत दिवा खाजाबाट प्राप्त गर्नुपर्छ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता रहेको सन्दर्भमा **स्वस्थ शरीरमा स्वस्थ मस्तिष्कको निर्माण हुन्छ** भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्दै नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि देशभरका सबै सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गर्न प्रारम्भिक बालविकासदेखि पाँच कक्षासम्मका सबै विद्यार्थीका लागि दिवा खाजा व्यवस्थापन गर्ने गरी यो कार्यक्रम अगाडि सारेको हो। दिवा खाजाको सफल व्यवस्थापन गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सबै सरोकारवालाहरूको समन्वय, सहकार्य र साझेदारी समेत जुटाउने अभिप्रायले विद्यालय दिवा खाजा व्यवस्थापन सहयोगी पुस्तिका २०७७ समेत जारी गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि नेपाल सरकारबाट कक्षा १ देखि ५ सम्मका बालबालिकाहरूलाई प्रति विद्यार्थी रु. २० को दरले वर्षमा १८० दिन दिवा खाजा व्यवस्थापन गरिएको छ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकामा सञ्चालन भइरहेको विद्यालय दिवाखाजा, स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ कार्यक्रम स्थानीय तहको शिक्षा र बालविकाससँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको महत्वपूर्ण सामाजिक कार्यक्रम हो। विशेषगरी आधारभूत तहका विद्यार्थीहरूको विद्यालय उपस्थितिमा वृद्धि, कुपोषण न्यूनीकरण, व्यक्तिगत सरसफाइको बानी विकास तथा सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्ने उद्देश्यले यी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिँदै आएका छन्। ग्रामीण भौगोलिक अवस्था, आर्थिक कमजोर परिवारको बाहुल्यता तथा स्वास्थ्य सेवामा सीमित पहुँच रहेको क्षेत्रमा यस्ता कार्यक्रमको प्रभाव अझ महत्वपूर्ण देखिन्छ। विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमले विद्यार्थीलाई विद्यालयतर्फ आकर्षित गर्न उल्लेखनीय योगदान दिएको पाइन्छ। धेरै अभिभावक आर्थिक अभावका कारण बालबालिकालाई नियमित विद्यालय पठाउन कठिनाइ अनुभव गर्छन्। विद्यालयमा दिइने दिवा खाजाले बालबालिकाको दैनिक पोषण आवश्यकता केही हदसम्म पूरा गर्नुका साथै विद्यालयमा बसाइ अवधि पनि बढाएको छ। विशेषगरी दलित, विपन्न तथा दुर्गम बस्तीका बालबालिकामा यसको सकारात्मक प्रभाव देखिन्छ। कतिपय विद्यालयहरूले स्थानीय उत्पादन जस्तै दाल, चामल, तरकारी, अण्डा वा मौसमी खाद्यवस्तु प्रयोग गरेर खाजा व्यवस्थापन गरिरहेका छन्, जसले स्थानीय कृषि उत्पादनलाई पनि प्रोत्साहन दिएको छ। आ. ब. २०७९/८० देखि आ. ब. २०८१/८२ सम्म **जागृति बाल तथा युवा सरोकार** नेपालको आर्थिक सहयोगमा कक्षा १-५ सम्म नेपाल सरकारले दिँदै आएको अनुदानमा प्रति विद्यार्थी रु. ५ थप गरी साथै कक्षा ४-८ सम्म प्रति बिद्यार्थी रु. २० सहयोग उपलब्ध गराएकोमा उक्त कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन विहादी गाउँपालिकाले आ. ब. २०८२/८३ रु २० लाख विनियोजन गरेको थियो ।विहादी गाउँपालिकाले दिवा खाजा विद्यालय हात भित्रै तयार गर्नुपर्ने नीति लिएको छ। विश्व खाध्य

कार्यक्रमको सहयोगमा विहादी गाउँपालिका भित्रको दिवा खाजामा एकरुपता ल्याउन समान दिवा खाजा तयार गरी लागु गरिएको ।आ. व. २०८३/८४को गाउँसभाबाट विद्यालय दिवा खाजालाइ प्रभावकारी बनाउन रु. ३० लाख बिनियोजन भएको छ र दिवा खाजा कार्यक्रम कक्षा १० सम्म विस्तार भएको छ ।सरकारी अनुदान सीमित हुँदा गुणस्तरीय तथा सन्तुलित पोषणयुक्त खाजा उपलब्ध गराउन कठिनाइ हुने गरेको छ। कतिपय विद्यालयमा भान्सा व्यवस्थापन, सुरक्षित खानेपानी, भण्डारण तथा स्वच्छ पकाउने स्थानको अभाव देखिन्छ। बजेट ढिलो निकासा हुँदा नियमित रूपमा खाजा सञ्चालन गर्न समस्या हुने गरेको गुनासो पनि सुनिन्छ। यसले कार्यक्रमको प्रभावकारितामा प्रत्यक्ष असर पार्छ। स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमअन्तर्गत विद्यालयहरूमा नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, जुकाको औषधी वितरण, आइरन चक्की सेवन, खोपसम्बन्धी जनचेतना तथा किशोरी स्वास्थ्य शिक्षा सञ्चालन गरिँदै आएको पाइन्छ। यस्ता कार्यक्रमले विद्यार्थीमा स्वास्थ्य सचेतना बढाएको छ। बालबालिकामा सरसफाइ, हात धुने बानी, नङ काट्ने, सफा कपडा लगाउने तथा स्वस्थ खानपानसम्बन्धी व्यवहार क्रमशः विकास भइरहेको देखिन्छ। विशेषगरी विद्यालय स्वास्थ्य शिक्षा र व्यवहारिक अभ्यासले दीर्घकालीन सकारात्मक प्रभाव पार्न थालेको छ।

सरसफाइ कार्यक्रम विद्यालय सुधारसँग घनिष्ठ रूपमा जोडिएको छ। धेरै विद्यालयमा शौचालय निर्माण, हात धुने स्थान तथा खानेपानी व्यवस्थापनमा सुधार गरिएको भए पनि सबै विद्यालयमा समान अवस्था छैन। कतिपय विद्यालयमा पानीको अभाव, शौचालयको नियमित सरसफाइ नहुनु तथा फोहोर व्यवस्थापन कमजोर रहनु चुनौतीका रूपमा देखिन्छ। किशोरी छात्राका लागि सुरक्षित तथा छुट्टै शौचालयको आवश्यकता अझै धेरै विद्यालयमा महसुस गरिन्छ। समुदाय र अभिभावकको सहभागिता कार्यक्रमको सफलताको प्रमुख आधार हो। जहाँ विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक र स्थानीय समुदाय सक्रिय छन्, त्यहाँ कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको पाइन्छ। स्थानीय सरकार, विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाबिच समन्वय राम्रो हुँदा कार्यक्रमको गुणस्तर पनि सुधारिएको देखिन्छ। तर कतिपय ठाउँमा अनुगमन कमजोर हुँदा कार्यक्रम केवल औपचारिकतामा सीमित हुने जोखिम पनि रहेको छ।

विहादी गाउँपालिका मा विद्यालय दिवा खाजा, स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाइ कार्यक्रमले विद्यार्थीको विद्यालय उपस्थितिमा वृद्धि, स्वास्थ्य सुधार र सकारात्मक व्यवहार विकासमा महत्वपूर्ण योगदान दिएको देखिन्छ। यद्यपि बजेट अभाव, पूर्वाधार कमजोरी, पोषणको गुणस्तर तथा प्रभावकारी अनुगमनका समस्या अझै चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। आगामी दिनमा स्थानीय उत्पादनमा आधारित पोषणयुक्त खाजा, नियमित स्वास्थ्य सेवा, सुरक्षित सरसफाइ संरचना तथा समुदायको सक्रिय सहभागितालाई प्राथमिकता दिइएमा यी कार्यक्रमहरू अझ प्रभावकारी र दिगो बन्न सक्नेछन्।

४.४.३ उद्देश्यहरु

- स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवाको गुणस्तर वृद्धि गरी बालबालिकाहरूको पोषण,स्वास्थ्य र सिकाई उपलब्धिमा सुधार गर्नु
- बालबालिकाहरूलाई स्वास्थ्य एवं पोषणयुक्त तथा रैथाने पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता

गर्नु

- बालबालिकाहरूको विद्यालयमा टिकाउदर वृद्धि गर्नु
- विद्यालयको दिवा खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय उत्पादनसँग जोड्नु

४.४.४ रणनीतिहरू

- बालबालिकाका लागि विद्यालयमा नै पोषिलो र ताजा खाजा तयार गर्नुका साथै खाजा भान्सा तथा भण्डार, भान्सामा प्रयोग हुने आवश्यक भाडावर्तन र अन्य सामाग्रीहरू तथा समुहमा हात धुने लगायतका सुविधा विस्तार गर्दै लैजाने
- विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमलाई कक्षा १२ सम्म विस्तार गर्ने
- विद्यालयमा विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा प्रयाप्त पानी, साबुन तथा सफाई सामाग्री सहित आवश्यक संख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग-अलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूको लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामाग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था गर्ने
- विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण, बालबालिकाहरूको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधि तथा पोषक तत्व प्रदायक ट्यावलेटहरू (भिटामिन ए र आइरन, फोलिक एसिड आदि) को वितरण र किशोरीहरूको महिनावारी स्वच्छताका लागि सेनेटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको सहकार्र्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाइने
- विद्यालयमा स्वास्थ्य, खाद्य सुरक्षा, सफाई तथा स्वच्छता, किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता र पोषण सम्बन्धी शिक्षा प्रदान गर्न स्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रसँग समन्वय र सहयोगमा संयुक्त कार्य योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ। दिवा खाजा लगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन, संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरावलोकन गरी प्रभावकारी बनाइने
- विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सरसफाइ सामग्री सहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र छात्राका लागि अलगअलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीका लागि चेन्ज रूम, प्रयोग भइसकेका सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वस्छ खानेपानी, कक्षा कोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाइको प्रबन्ध र घेरबारको व्यवस्था गर्ने
- विद्यालयमा प्राथमिक उपचार किट, बालबालिकाको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी तथा सूक्ष्म पोषक तत्व प्रदायक भिटामिन ए तथा आइरन फोलिक एसिड आदिको वितरण र छात्रहरूका लागि महिनावारी स्वस्थताका लागि स्यानिटरी प्याड वितरणलाई स्वास्थ्य क्षेत्रको सहकार्यमा नियमित र प्रभावकारी बनाउने
- दिवा खाजा लगायत स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाई र स्वस्छता सम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन साधन,संयन्त्र र प्रक्रियामा पुनरावलोकन गरी थप प्रभावकारी बनाउने

४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

- स्वास्थ्य,पोषण र सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवाको गुणस्तर वृद्धि गरी बालबालिकाहरूको पोषण,स्वास्थ्य र सिकाई उपलब्धिमा सुधार हुने छ
- बालबालिकाहरूलाई स्वास्थ्य एवं पोषणयुक्त तथा रैथाने पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता हुने छ
- बालबालिकाहरूको विद्यालयमा टिकाउदर वृद्धि हुने छ
- विद्यालयको दिवा खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय उत्पादनसँग जोडिने छ

ख) प्रमुख नतिजाहरू

- विद्यालय खाजालाई विद्यार्थीको अधिकारको रूपमा स्थापित गर्न कानुनी प्रबन्ध हुने छ
- दिवा खाजा लगायत स्वास्थ्य तथा पोषण र अन्य क्षेत्र समेतको लागत साझेदारीमा व्यवस्थापन हुने गरी कानुनी मान्यता सहितको नियमक ढाँचा र कार्यान्वयनका लागि आवश्यक मापदण्ड र कार्यविधि तयार हुने छ
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि आधारभूत तह कक्षा १२ सम्मको सामुदायिक विद्यालयका सबै बालबालिकाहरूले स्वस्थकर, पौष्टिक र स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा स्थानीय तहमार्फत विद्यालयबाट प्राप्त हुने छ
- सामुदायिक विद्यालयको कक्षा १२ सम्मका सबै कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई विहादी गाउँपालिकाको थप लगानी र अभिभावकको सहभागितामा दिवा खाजा प्राप्त हुने छ
- विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा प्रयाप्त खानेपानी, साबुन तथा सफाई सामाग्री सहित आवश्यक सङ्ख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग-अलग शौचालय तथा युरिनल, किशारीहरूका लागि चेन्ज रुम, प्रयोग भइसकेका सामाग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाईको प्रबन्ध र घेराबारको व्यवस्था हुने छ
- विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण तथा प्रतिस्थापन, बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधि तथा सुक्ष्म पोषक तत्व प्रदायक किशारीहरुको मासिक महिनावारीमा सेनेटरी प्याड वितरण हुने छ
- विद्यालयमा विद्यार्थीलाई स्वास्थ्य, खाद्य सुरक्षा, सफाई तथा स्वच्छता, किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता र पोषणसम्बन्धी आधारभूत शिक्षा प्राप्त हुने छ

घ) प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्रियाकलाप	इकाई	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)					जम्मा	भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
		१	२	३	४	५			
विद्यालय पोषण र दिवा खाजा सम्बन्धी स्थानीय कार्यविधि निर्माण र कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
विद्यालयहरूमा सेनेटरी प्याड लगायत सफाईका सामग्रीहरूको व्यवस्थापन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
विद्यालयमा सरसफाईको लागि साबुनपानी लगायतका सामग्रीहरूको व्यवस्थापन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
खाजाका लागि थप वित्तीय स्रोतको खोजि र व्यवस्थापन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
दिवा खाजा व्यवस्थापन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
दिवा खाजाको लागि आवश्यक सामग्री व्यवस्थापन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
दिवाखाजा तयारकर्ता(भान्से) तालिम	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
जुकाको औषधी, आइरन चक्की र फोलिक एसिड वितरण	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
विद्यालयमा प्राथमिक उपचार कक्षको व्यवस्था	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
अनुगमन मूल्याङ्कन तथा मूल्यांकन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	न	

४.५ शिक्षामा सूचना प्रविधि

४.५.१ परिचय

शाब्दिक रूपमा "सूचना र सञ्चार प्रविधि" पदावलीको प्रयोग हुने गरेको छ। सूचना भनेको कुनै खास घटना वा परिवेशको बारेमा बोध गराउने खबर, जानकारी वा सन्देश हो। कुनै साधन वा माध्यमबाट एक व्यक्ति वा स्थानबाट अर्को व्यक्ति वा स्थानसम्म सूचना सम्प्रेषण गर्नु सञ्चार हो। त्यस्तै सूचना सङ्कलन, भण्डारण तथा त्यसलाई प्रयोगमा ल्याउन सहजीकरण गर्ने साधन वा माध्यम चाहिँ प्रविधि हो। यसरी सूचना भनेको सन्देश तथा घटना, तथ्याङ्क, सङ्केत आदि हो भने सूचनालाई प्रवाह गर्ने कार्यलाई सञ्चार भनिन्छ। प्रविधि भनेको कार्यसम्पादनमा सहजता ल्याउन तयार गरिएको वैज्ञानिक सामग्री वा साधन हो। यस्ता साधनहरूमा विद्युतीय तथा अनलाइन, अफलाइन जस्ता साधन प्रयोग गरी तिनका माध्यमबाट सूचना आदानप्रदान गर्ने कार्य सूचना तथा प्रविधि हो।

शिक्षामा सूचना प्रविधि भनेको मूलतः शैक्षिक प्रक्रिया वा शिक्षण सिकाइमा आवश्यक प्रविधि प्रयोग गरी सूचना आदान प्रदान गर्ने कार्य हो। आजको युग सूचना र सञ्चार प्रविधि (Information and Communication Technology -ICT) को युग हो। युगानुकूल सूचना र प्रविधिको विकास तथा उपयोग गर्ने मुलुकहरूको शैक्षिक,आर्थिक,सामाजिक लगायत विभिन्न क्षेत्रहरूमा प्रगति र उन्नति भएको पाइन्छ।

<u>शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आवश्यकता</u>

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले विश्वलाई एउटा कोठामा कैद गर्न सफल बनेको छ। बुँदागत रूपमा सूचना तथा प्रविधिको आवश्यकतालाई उल्लेख गर्न सकिन्छः

- विश्वभर भएका नयाँ खोज अनुसन्धान, नयाँ सिद्धान्त, दृष्टिकोण, ज्ञान, सिपको सहज रूपमा प्रयोग गर्न
- विद्यालय स्तरमा प्रयोग गरिने IEMIS लाई प्रभावकारी बनाउन
- निरन्तर रूपमा नयाँ सूचना तथा जानकारीको खोजी गर्ने, सिर्जनात्मक तथा समालोचनात्मक सोचाइको विकास गर्न
- विद्यार्थीको सिकाइलाई रुचिपूर्ण,समस्या समाधानमुखी, सक्रिय र अन्तरक्रियात्मक बनाउन
- विद्यार्थीलाई आधुनिक विश्वस्तरीय सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सञ्जालमा सहभागी गराउन
- प्रविधिको प्रयोग गरेर शैक्षिक उपलब्धिमा सुधार गर्न
- कक्षा कोठाभित्रको परम्परागत संरचना र पठनपाठन ढाँचामा परिवर्तन ल्याई आधुनिक शिक्षण प्रविधिको प्रयोग गर्न
- कक्षा कोठामा अनुसन्धान, मल्टिमिडिया, अनलाइन पाठ्यक्रम, डिजिटल पुस्तकालय र दूर कोर्सहरू सञ्चालन गर्न
- सूचना प्रविधिलाई ग्रामीण स्तरसम्म विस्तार गरी रोजगारका अवसर सिर्जना गर्ने,आर्थिक अवसरको वृद्धि गर्न
- ज्ञानमा आधारित समुदाय र उद्योगको विकास गर्न

- अवसरबाट वञ्चित समुदायका व्यक्ति र रोजगारीमा संलग्न रहनुपर्ने आवश्यकताका व्यक्तिलाई औपचारिक शिक्षाको पहुँच पुर्याउन
- कृत्रिम बुद्धिमता (Artificial Intelligence) लाई शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरी शिक्षण सिकाइलाइ प्रभावकारी बनाउन
- विद्यार्थी मूल्यांकन तथा परीक्षा प्रणालीलाई छिटो, छरितो र विश्वसनिय बनाउन

४.५.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिका नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा पर्ने एक स्थानीय तह हो, जहाँ शिक्षा क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को प्रयोग क्रमशः विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ। पछिल्ला वर्षहरूमा सरकारी नीति, स्थानीय तहको सक्रियता, तथा विद्यालयस्तरमा बढ्दो डिजिटल सचेतनाका कारण यहाँको शिक्षामा प्रविधिको भूमिका महत्त्वपूर्ण बन्दै गएको छ। यद्यपि उपलब्ध स्रोत, पूर्वाधार, र दक्ष जनशक्तिको सीमितताका कारण यो प्रक्रिया अझै पूर्ण रूपमा विकसित भइसकेको छैन। विहादी गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिको प्रयोग प्रारम्भिक चरणमै रहेको देखिन्छ। धेरै विद्यालयमा कम्प्युटर प्रयोगशाला स्थापना गर्ने प्रयास भए पनि उपकरणको अभाव, नियमित मर्मतसम्भारको कमी, र इन्टरनेटको अस्थिर पहुँच प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। केही विद्यालयमा कम्प्युटर शिक्षा ऐच्छिक विषय वा अतिरिक्त क्रियाकलापका रूपमा पढाइन्छ, तर व्यावहारिक अभ्यासको अवसर सीमित छ। विशेषगरी दुर्गम बस्तीका विद्यालयहरूमा विद्युत् आपूर्तिको अनियमितता पनि ठूलो बाधा बनेको छ।

शिक्षकहरूको ICT सम्बन्धी दक्षता पनि यो क्षेत्रको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो। केही शिक्षकहरू डिजिटल प्रविधिमा अभ्यस्त हुँदै गए पनि धेरैजसोले आधारभूत कम्प्युटर सिप मात्र प्रयोग गर्न सकेका छन्। तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका भए तापनि ती सबै विद्यालय र शिक्षकसम्म समान रूपमा पुग्न सकेका छैनन्। यसले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगलाई सीमित बनाएको छ। विद्यार्थीहरूको सूचना प्रविधिप्रति आकर्षण बढ्दो छ। मोबाइल फोन, इन्टरनेट, र सामाजिक सञ्जालको पहुँच विस्तारसँगै उनीहरू डिजिटल उपकरणप्रति बढी जानकार हुँदै गएका छन्। तर शैक्षिक उद्देश्यका लागि इन्टरनेटको प्रयोगभन्दा मनोरञ्जनतर्फ झुकाव बढी देखिन्छ, जसलाई सही दिशामा मार्गदर्शन गर्नु आवश्यक छ। स्थानीय सरकारको भूमिकालाई हेर्दा, डिजिटल शिक्षा प्रवर्द्धनका लागि केही प्रयासहरू भएका छन्। विद्यालयमा कम्प्युटर वितरण, स्मार्ट कक्षा स्थापना गर्ने योजना, तथा इ-लर्निङ प्रवर्द्धनका पहलहरू क्रमशः अघि बढिरहेका छन्। तथापि बजेट अभाव, भौगोलिक कठिनाइ, र प्राविधिक जनशक्तिको कमीका कारण यी योजनाहरू पूर्ण रूपमा प्रभावकारी बन्न सकेका छैनन्।

विहादी गाउँपालिकामा शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोग प्रारम्भिक तर सकारात्मक दिशामा अघि बढिरहेको अवस्था छ। यदि पर्याप्त पूर्वाधार विकास, शिक्षक तालिम, र इन्टरनेट पहुँच विस्तार गर्न सकियो भने यहाँको शिक्षण प्रणालीलाई आधुनिक, प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन ठूलो सम्भावना देखिन्छ।

४.५.३ उद्देश्य

- सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार गर्नु
- सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउनु
- शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी, पारदर्शी र समतामूलक बनाउनु

४.५.४ रणनीतिहरू

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गर्ने
- सबै शिक्षकहरूको क्षमता विकास गर्ने
- सबै विद्यालयमा ICT Lab स्थापना गर्ने
- प्रत्येक विद्यालयमा e-attendance लाइ प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वन गर्ने
- प्रत्येक विद्यालयमा cc camera जडान गरी अनुगगन र मूल्यांकन लाई थप प्रभाबकारी बनाउने
- एक शिक्षक एक ल्यापटप कार्यक्रम विस्तार गर्ने
- विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोग बढाइने
- शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने
- शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत विद्यालय र विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गरिने
- शिक्षाका विभिन्न सेवा प्रवाह तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने
- सामुदायिक अध्ययन केन्द्रहरूमा Digital Learning Center स्थापना गर्ने

४.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुने छ
- सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुग्ने छ
- शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी, पारदर्शी र समतामूलक बन्ने छ

प्रमुख नतिजाः

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने

- विभिन्न कक्षा र विषयका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच हुने
- सबै विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेको हुने
- सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन हुने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुने
- सूचना प्रविधिमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ हुने
- सूचना प्रविधिको प्रयोगले व्यवस्थापन र सुशासनमा सुधार आउने
- अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा सुधार आउने

शिक्षामा सूचना प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा गन्तव्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा		
१	विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार	वटा	३	३	३	३	३	१५	१३	सङ्घ र प्रदेशको समन्वयमा
२	प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था	वटा	२८	२८	२८	२८	२८			सङ्घ र स्थानीय तह
३	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	जना	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	२५०	
४	विद्यालमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता	वटा	२८	२८	२८	२८	२८			
५	IEMIS व्यवस्थापन		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
६	सामुदायिक सिकाइ	पटक	१	१	१	१	१	५		

	केन्द्रहरूको क्षमता विकास									
७	विद्यालमा इ हाजिर व्यबस्थापन	वटा	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
८	माध्यमिक विद्यालयका अनिवार्य विषयहरूको भर्चुअल कक्षा सञ्चालन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
९	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन (लागत सहभागिताका अधारमा)	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
१०	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायत प्रयोगका लागि तालिमको ब्यवस्था	जना	२	३	३	३	३	१४		

४.६ आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा

४.६.१ परिचय

आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा भन्नाले प्राकृतिक विपत्ति, मानव सिर्जित द्वन्द्व, महामारी, युद्ध, भूकम्प, बाढी, आगलागी, महामारी, गरिबी वा अन्य सङ्कटपूर्णका कारण सामान्य शैक्षिक वातावरण अवरुद्ध भएको अवस्थामा पनि बालबालिका तथा विद्यार्थीलाई निरन्तर शिक्षा प्रदान गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँछ। यस्तो अवस्थामा शिक्षा केवल पढाइ लेखाइमा सीमित हुँदैन। आपतकालीन अवस्थाले विद्यालय भवन नष्ट हुन सक्छ, शिक्षक तथा विद्यार्थी विस्थापित हुन सक्छन् र नियमित शिक्षण प्रक्रिया अवरुद्ध हुन सक्छ। यस्ता परिस्थितिमा अस्थायी सिकाइ केन्द्र, रेडियो/टेलिभिजन शिक्षा, अनलाइन कक्षा, सामुदायिक सिकाइ कार्यक्रम तथा वैकल्पिक शिक्षण विधिहरू प्रयोग गरी शिक्षालाई निरन्तरता दिइन्छ।

सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीलाई सुरक्षित वातावरणमा सिक्ने अवसर उपलब्ध गराउनु, उनीहरूको मानसिक तनाव कम गर्नु, तथा भविष्यप्रति आशावादी बनाउनु हो। शिक्षा मानव अधिकारको आधारभूत पक्ष भएकाले कुनै पनि परिस्थितिमा यसको पहुँच सुनिश्चित गर्नु आवश्यक मानिन्छ। विशेषगरी बालबालिकालाई हिंसा, शोषण, बालश्रम तथा बालविवाहबाट जोगाउन शिक्षा प्रभावकारी माध्यम बन्छ।

आपतकालीन शिक्षामा सरकार, विद्यालय, समुदाय, अन्तर्राष्ट्रिय संस्था तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। उनीहरूले शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउने, अस्थायी विद्यालय सञ्चालन गर्ने, शिक्षक तालिम दिने तथा मनोसामाजिक सहयोग प्रदान गर्ने कार्य गर्छन्। नेपालजस्तो प्राकृतिक विपत्तिको जोखिम भएको देशमा आपतकालीन शिक्षाको महत्व अझ बढी छ। ०७२ सालको भूकम्प तथा कोभिड-१९ महामारीका समयमा वैकल्पिक शिक्षण प्रणाली अपनाइएको उदाहरण यसका प्रमुख नमुना हुन्।

विपद र महामारी भनेको सामान्यतया कुनै प्राकृतिक वा मानवद्वारा सिर्जित वा निर्मित घटनाहरूको परिणामस्वरूप आउने परिणाम हो। यसलाई एक आकस्मिक घटना पनि भनिन्छ जसले जनधनको ठूलो क्षति पुर्याउनुका साथै सामाजिक जनजीवनमा प्रतिकूल असर पार्दछ। यसबाट सिर्जित हुने परिस्थितिलाई मानव समुदायले आफ्नै स्थानीय क्षमता र साधनस्रोतको प्रयोग गरी धान्न नसक्ने भएकाले पनि यसलाई विपद भनिएको हो। सबै घटनालाई विपद भनिँदैन। केही घर वा व्यक्तिलाई मात्र प्रभाव पार्ने गरी आएको अप्रत्यासित घटनालाई दुर्घटना भनिन्छ। विपद व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सहयोग आवश्यक हुन्छ। महामारी भनेको एक प्रकारको मानव सिर्जित एक प्रकारको विपद हो। सामान्यतया धेरै जीवजन्तुलाई विनाश गर्ने रोगलाई महामारी भनिन्छ। जीवजन्तुलाई विनाश गर्ने अर्थात् ज्यादै ठूलो संक्रामक रोगलाई महामारी भनिन्छ। हरेक सङ्कटको बिचमामा ठूलो अवसर रहेको हुन्छ। विपद र महामारीको समयमा राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय, प्रदेश, स्थानीय, सामुदायिक स्तरबाट सबैले सहयोग गरी समाधानको लागि सक्दो प्रयास गर्नुपर्दछ।

अन्त्यमा, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा भनेको कठिन परिस्थितिमा पनि विद्यार्थीलाई सिकाइको अवसरबाट वञ्चित हुन नदिने प्रक्रिया हो। यसले समाजमा स्थायित्व, सुरक्षा तथा सकारात्मक भविष्य निर्माण गर्न महत्वपूर्ण योगदान पु¥याउँछ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधानले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाका सुनिश्चितता गरी विभेद, दुराचार जस्ता कुरालाई निषेध गरेको छ ।बृहत विद्यालय न्यूनतम सुरक्षा प्याकेजले सुरक्षित विद्यालय मापदण्ड अनुसार शिक्षा क्षेत्रमा विपत्तिको समयमा केन्द्रित रही सिकाई पूर्वाधार, विपद जोखिम व्यस्थापन, विपद जोखिमका न्युनीकरण र उत्थानशीलताका मापदण्डहरु उपयोग गरी शिक्षामा कार्यान्वयनको परिकल्पना गरेको छ । यसका अलवा राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ लगायत विभिन्न गुरुयोजना, नीतिहरुले समेत आपत तथा विपदको समयमा समेत विद्यालय शिक्षालाई कायम राखि राख्नु पर्ने करालाई जोड दिएका छन् ।

नेपालमा २०७२ सालमा आएको महाभूकम्प, हालको कोभिड तथा स्थानीय स्तरमा हुने बाढी, पहिरो, डुवान जस्तो विपदले विद्यालयमा धेरै दिनसम्म असर पारेका प्रशस्त उदाहरण रहेका छन्।

गाउँपालिकाका विद्यालयहरु पनि विषेश पहिरो, बाढीको समयमा प्रभावित हुने गरेका छन। हालको कोभिड—१९ का विषम परिस्थितिले त झन् आपतकालीन शिक्षाको योजना स्थानीय तहबाट नै गरी आवश्यकताको आधारमा लागू गर्ने तयार रहनु पर्दछ भन्ने पाठ सबैलाई सिकाएको अवस्था छ। नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले मिति २०७७।०२।१८ मा जारी गरेको वैकल्पिक प्रणालीबाट विद्यार्थीका सिकाई सहजीकरण निर्देशिका, २०७७ का अनुसार वैकल्पिक प्रणाली भन्नाले कोभिड-१९ वा यस्तै प्रकारको विपद वा महामारी जस्ता कारणले पठनपाठन गर्न कठिन भएको वा हुने अवस्थामा रेडियो, एफ.एम. रेडियो, टेलिभिजन, अनलाईन परियोजना पाठहरु, स्वअध्ययन तथा खुल्ला शिक्षा लगायतको वैकल्पिक माध्यम वा पद्धतिबाट अध्ययन सुचारु राख्ने विधि र प्रक्रियालाई आत्मसात गर्दै यस निर्देशिकाले सूचना प्रविधिलाई पनि विशेष जोड दिएको छ।

प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा अन्य कारणले उत्पन्न हुने आपतकालीन सङ्कटको बारेमा केही पूर्वानुमान गर्न सकिएतापनि यसको ठ्याक्कै प्रभाव, असरको बारेमा भविष्यवाणी गर्न भने सकिदैन। तरपनि विगतका अभ्यासहरुको आधारमा आपतकालीन अवस्थाको शिक्षा योजना भने अत्यावश्यक पर्दछ। तर आपतकालीन अवस्थाको शिक्षा योजना बनाउँदा के कस्ता कुराहरुलाई समावेश गर्ने भन्ने कुरा प्रमुख मुद्दा हो । यसका साथ स्थानीय तहले आपतकालीन अवस्थाको शिक्षा योजना निर्माण गर्दा केन्द्रीय योजनासंग कसरी तादाम्यता मिलाउन, योजना अल्पकालीन बनाउने कि दिर्घकालीन बनाउने भन्ने जस्ता चुनौतीहरु भने

रही रहेका छन्।यस्ता चुनौतीहरुलाई विचार गर्दै गाउँपालिकाले आपतकालीन शिक्षा योजना बनाउने अवस्थाको आकलन, स्रोत साधनको व्यवस्थापन र जिम्मेवारीको कुराहरुलाई महत्वकासाथ सम्बोधन गर्नु पर्दछ।

४.६.३ उद्धेश्यहरु

- आपतलीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षामा हुने क्षतिको न्यूनीकरण गर्दै सिकाइ क्षतिको पूर्ति गर्नु
- बालबालिकाहरूलाई सुरक्षित र संरक्षित सिकाइ वातावरण उपलब्ध गराउनु
- विपत तथा सङ्कटसँग सामना गर्ने ज्ञान सिप र व्यवहारको विकास गर्नु
- जोखिमपूर्ण अवस्थामा परेका बालबालिका तथा सीमान्तकृत बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु

४.६.४ रणनीति

- विद्यालय तथा वैकल्पिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई सुरक्षित,बालमैत्री र समावेशी बनाउने
- सङ्कटपूर्ण र आपतकालीन अवस्थाको बालबालिकामा हुने मानसिक असर कम गर्ने
- विद्यार्थी, शिक्षक र समुदायलाई विपद व्यवस्थापन तथा सुरक्षा सम्बन्धी प्रशिक्षण प्रदान गर्ने
- सङ्कटका कारण विद्यालय बन्द भएमा वैकल्पिक माध्यम (जस्तैःअनलाइन,टेलिभिजन,सामुदायिक सिकाई)प्रयोग गर्ने
- आपत्कालीन अवस्थामा शिक्षण सिकाई सञ्चालन गर्न शिक्षकलाई आवश्यक तालिम र स्रोत उपलब्ध गराउने
- स्थानीय सरकार,विद्यालय,गैरसरकारी संस्था तथा विकास साझेदारहरूबिच प्रभावकारी समन्वय कायम गर्ने
- शिक्षाको पहुँच,गुणस्तर र प्रभावकारिताको नियमित अनुगमन गरी आवश्यक सुधार गर्ने
- सङ्कटबाट प्रभावित बालबालिकाहरुलाई परामर्श,भावनात्मक सहयोग तथा मनोसामाजिक सेवा प्रदान गर्ने
- अपाङ्गता भएका,गरिब,सीमान्तकृत तथा जोखिममा परेका बालबालिकाको शिक्षामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने
- आवश्यक पाठ्यपुस्तक,सिकाइ सामग्री र शैक्षिक स्रोतहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने
- शिक्षा सञ्चालन र बालबालिकाको सिकाइमा समुदाय तथा अभिभावकको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने

क) उपलब्धि

- आपत्कालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षामा हुने क्षतिको न्यूनीकरण गर्दै सिकाइ क्षतिको पूर्ति हुने छ
- बालबालिकाहरूलाई सुरक्षित र संरक्षित सिकाइ वातावरण उपलब्ध हुने छ

- विपत तथा सङ्कटसँग सामना गर्ने ज्ञान सिप र व्यवहारको विकास हुने छ
- जोखिमपूर्ण अवस्थामा परेका बालबालिका तथा सीमान्तकृत बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित हुने छ

ख) नतिजा

१. विद्यालय तथा स्थानीय शिक्षा प्रणालीमा आपतकालीन तथा सङ्कटको समयको लागि व्यवहारिक योजना निर्माण भई आवश्यकताका आधारमा लागू हुने छ

२. प्रकोप महामारीमा समेत सिकाई निरन्तर हुने छ

३. आपतकालिन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाईका विधिहरु प्रयोग गरी बालबालिकाहरुले सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित भएको हुनेन छ

ग) प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्रियाकलाप	इकाई	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					जम्मा	भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
		१	२	३	४	५			
आपतकालीन सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षासम्बन्धी स्थानीय सरकारको कार्यविधि विकास	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
निर्देशिकाको आधारमा विज्ञ व्यवस्थापन समिति गठन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
स्रोत शिक्षक तथा प्र.अ.लाई तालिम	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	
विपद पूर्वतयारी,प्रतिकार्य,पुनर्स्थापना तथा उत्थानशीलताको लागि सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
विद्यालय सुधार योजनामा विपद व्यवस्थापन योजना समावेश गरी अध्यावधिक	पटक	१	१	१	१	१	५	५	

४.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.७.१परिचय

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास भन्नाले विद्यालयमा आवश्यक पर्ने भवन, कक्षा कोठा, फर्निचर, खानेपानी, शौचालय, खेलमैदान, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका भौतिक संरचनाहरूको निर्माण, सुधार तथा व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रिया हो। यसले विद्यालयलाई सुरक्षित, व्यवस्थित, आकर्षक र सिकाइमैत्री वातावरण बनाउन मद्दत गर्दछ। राम्रो भौतिक पूर्वाधार भएको विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि, शिक्षकको कार्यक्षमता तथा विद्यालयप्रतिको आकर्षण बढ्ने गर्दछ।

विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकास शिक्षाको गुणस्तर सुधारसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुन्छ। पर्याप्त उज्यालो, हावा र सुरक्षित कक्षा कोठाले विद्यार्थीलाई सहज रूपमा अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। त्यस्तै, स्वच्छ खानेपानी र शौचालयको व्यवस्था भएमा विद्यार्थीको स्वास्थ्य राम्रो रहन्छ र विद्यालयमा नियमित उपस्थितिमा वृद्धि हुन्छ। खेलमैदान तथा अतिरिक्त क्रियाकलापका संरचनाले विद्यार्थीको शारीरिक तथा मानसिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछन्।

आजको आधुनिक शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोग अत्यन्त आवश्यक भएकाले कम्प्युटर ल्याब, इन्टरनेट तथा डिजिटल शिक्षण सामग्रीको व्यवस्था पनि विद्यालय पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण पक्ष हो। यसले विद्यार्थीलाई प्रविधिमैत्री शिक्षा प्राप्त गर्न सहयोग गर्दछ। साथै, अपाङ्गमैत्री संरचना निर्माण गरी सबै बालबालिकालाई समान रूपमा शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउनु पनि आवश्यक मानिन्छ।

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि सरकार, स्थानीय तह, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा समुदायको सहकार्य आवश्यक हुन्छ। नियमित मर्मत सम्भार, सरसफाइ तथा स्रोत-साधनको उचित व्यवस्थापनले विद्यालयलाई दीर्घकालसम्म प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्दछ।

यसरी विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी, सुरक्षित र गुणस्तरीय बनाउने महत्वपूर्ण आधार तयार गर्दछ। राम्रो पूर्वाधार भएको विद्यालयले विद्यार्थीको समग्र विकासमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने भएकाले यसको विकासमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ।

४.७.२वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिका मा विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास शिक्षा क्षेत्रको महत्वपूर्ण आधारका रूपमा विकसित हुँदै आएको छ। ग्रामीण भेगमा अवस्थित यस गाउँपालिकाले विद्यालयको पहुँच, भवन निर्माण, कक्षाकोठा व्यवस्थापन, खानेपानी, शौचालय तथा सूचना-प्रविधि जस्ता पक्षमा पछिल्ला वर्षहरूमा केही सुधार गरेको देखिन्छ। यद्यपि अझै पनि सबै विद्यालयमा गुणस्तरीय तथा आधुनिक पूर्वाधारको समान पहुँच भने सुनिश्चित भइसकेको अवस्था छैन। गाउँपालिकाभित्र रहेका अधिकांश सामुदायिक विद्यालयहरूमा पक्की भवन निर्माण गरिएको छ। सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा गाउँपालिकाको लगानीमा विद्यालय भवन, कक्षाकोठा, कम्पाउण्ड पुस्तकालय,

विज्ञान प्रयोगशाला, STEAM Lab निर्माणका कार्यहरू अघि बढाइएका छन्। विशेषगरी भूकम्प प्रतिरोधी संरचना निर्माणमा ध्यान दिइएको पाइन्छ। कतिपय विद्यालयमा दुईतले भवन, पुस्तकालय कक्ष, कम्प्युटर कक्ष तथा बालमैत्री कक्षाकोठा निर्माण गरिनु सकारात्मक पक्ष हो। विद्यालयमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था पनि पहिलेको तुलनामा सुधारोन्मुख देखिन्छ। अधिकांश विद्यालयमा छात्र र छात्राका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालय निर्माण गरिएको छ। केही विद्यालयमा हात धुने स्थान, स्वच्छ खानेपानी तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी आधारभूत सुविधा विस्तार गरिएका छन्। यसले विद्यार्थीको स्वास्थ्य र नियमित उपस्थितिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको क्षेत्रमा पनि गाउँपालिकाले केही प्रगति गरेको देखिन्छ। कतिपय विद्यालयमा कम्प्युटर, इन्टरनेट तथा स्मार्ट बोर्ड जस्ता सामग्री उपलब्ध छ। यद्यपि केही विद्यालयमा विद्युत्, इन्टरनेट तथा प्राविधिक जनशक्तिको अभावका कारण यी सुविधाको प्रभावकारी उपयोग हुन सकेको छैन।

विद्यालय पूर्वाधार विकासमा समुदाय तथा अभिभावकको सहभागिता पनि उल्लेखनीय रहेको पाइन्छ। स्थानीय तह गठनपछि विद्यालय सुधार योजनालाई प्राथमिकता दिइएको छ। विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा स्थानीय समाजसेवीहरूको सहकार्यले धेरै विद्यालयमा भौतिक सुधार सम्भव भएको छ। तर अझै पनि केही चुनौतीहरू विद्यमान छन्। कतिपय विद्यालयमा पर्याप्त कक्षाकोठा अभाव, पुराना भवन, कमजोर फर्निचर, खेलमैदानको कमी तथा प्रयोगशाला व्यवस्थापनको समस्या देखिन्छ। दुर्गम स्थानमा निर्माण सामग्री ढुवानी कठिन हुनु तथा सीमित बजेटका कारण सबै विद्यालयलाई समान स्तरमा विकास गर्न चुनौती रहेको छ। विहादी गाउँपालिका मा विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास क्रमिक रूपमा सुधार हुँदै गएको देखिन्छ। स्थानीय सरकारको सक्रियता, सरकारी लगानी तथा समुदायको सहभागिता साथै गैह्र सरकारी सङ्घ संस्थाको सहयोगलेले शिक्षा क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याएको छ। आगामी दिनमा आधुनिक प्रविधिमैत्री, समावेशी र गुणस्तरीय पूर्वाधार विकासमा थप ध्यान दिन सकेमा गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्था अझ सुदृढ बन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

४.७.३ उद्देश्य

- सबै विद्यालयहरूमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विकास मर्मत सम्भार तथा सबलीकरण गर्नु
- विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक मापदण्ड विकास तथा कार्यान्वयन गरी सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गर्नु
- विद्यालयहरूका पूर्वाधार विकास कार्यलाई गुणस्तरीय पारदर्शी एवंम् जवाफदेही बनाउनु

४.७.४ रणनीतिहरू

- विद्यालयमा सुरक्षित खानेपानी,शौचालय र हात धुने सुविधाको व्यवस्था गर्ने
- विद्यालय भवनलाई सुरक्षित,भूकम्प प्रतिरोधात्मक,बालमैत्री तथा अपाङ्ग मैत्री बनाउने

- आवश्यकता अनुसार नयाँ कक्षाकोठा निर्माण तथा पुराना भवनहरूको मर्मत सम्भार गर्ने
- हरित विद्यालय अवधारणा अनुसार वृक्षरोपण,सरसफाइ तथा वातावरण संरक्षणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- खेलमैदान,खेल सामग्री तथा अतिरिक्त क्रियाकलापका पूर्वाधार विकास गर्ने
- विद्यालयमा फर्निचर, डेस्क बेन्च, स्मार्ट बोर्ड तथा शिक्षण सामग्रीको व्यवस्थापन गर्ने
- पुस्तकालय,विज्ञान प्रयोगशाला,कम्प्युटर प्रयोगशाला तथा सिकाई स्रोत केन्द्रको स्थापना र विस्तार गर्ने
- छात्र र छात्राका लागि छुट्टाछुट्टै तथा अपाङ्ग मैत्री शौचालय निर्माण गर्ने
- विद्यालय परिसरलाई सुरक्षित बनाउन घेरबार,प्रवेशद्वार तथा सुरक्षा व्यवस्थापन गर्ने
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (आइसिटी)मैत्री कक्षा कोठा निर्माण गरी इन्टरनेट पहुँच विस्तार गर्ने
- विपद जोखिम न्यूनीकरणलाई ध्यानमा राखी सुरक्षित विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

४.७.५उपलब्धि, नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलापहरु र लक्ष्य

क उपलब्धि

- सबै विद्यालयहरूमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विकास मर्मत सम्भार तथा सबलीकरण हुने छ
- विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक मापदण्ड विकास तथा कार्यान्वयन गरी सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास हुने छ
- विद्यालयहरूका पूर्वाधार विकास कार्यलाई गुणस्तरीय पारदर्शी एवं जवाफदेही बन्ने छ

ख नतिजा

१.माग र आवश्यकताका आधारमा विद्यालय पूर्वाधार विकास एवंम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको १० वर्षे गुरु योजना तयार हुने

२.पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिने छ

३.पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत र जिम्मेवारीको विन्याससहित कार्यान्वयन प्रारूप विकास हुने

४.पालिकाका सबै विद्यालयहरुमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार हुने

५.पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार हुने

६.विद्यालयमा अपाङ्गमैत्री, बालमैत्री तथा लैङ्गिक मैत्री भौतिक पूर्वाधार हुने

७.सबै विद्यालयको क्षेत्रभित्र घेराबारा र प्रवेश गेट निर्माण भएको हुने।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र स	प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	भौतिक लक्ष्य(५वर्ष)						लक्ष्य
			१	२	३	४	५	वर्ष	१० बर्ष
१	भौतिक पूर्वाधार विकास योजना निर्माण	हरेक वर्ष	१	१	१	१	१	५	१०
२	विद्यालयमा नयाँ भौतिक संरचना निर्माण(खानेपानी, शौचालय, भवन, कम्पाउन्ड आदि)	प्रतिशत	५	१०	१०	१५	१५	५५	१००
३	निर्माण भएका संरचनाको मर्मत सम्भार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
४	बालमैत्री, प्रविधिमैत्री र समतामूलक भवन कक्षाकोठा व्यवस्थापन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		
५	विज्ञ समूह मार्फत विद्यालयको स्थलगत अनुगमन,विनियोजन रकमको कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		

परिच्छेद ५

विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन

परिचय

सामान्य अर्थमा सुशासन र विद्यालय शब्द एकआपसमा मिल्दा देखिँदैनन्। राज्यका तर्फबाट जनतालाई पुऱ्याउने सेवा सुविधा,अवसर तथा कानुनी नियम(दण्ड सजाय)आदिको समष्टि सुशासन हो। तर विद्यालय त त्यस्तो प्रशासनिक निकाय नभई सिकाइ संगठन (Learning organization) भएकोले विद्यालयमार्फत विद्यालय/सुशासन अर्थात् School/Governance सँग जोड्न मिल्ने जस्ता शब्द नदेखिए पनि संस्थाले जे भूमिका निभाएको छ,त्यो सुशासन हो। त्यसैले विद्यालयको शिक्षा व्यवस्थालाई विद्यालयमा सामुदायिक सहभागिता जस्ता पक्षले स्थान पाउन थालेको परिपेक्षमा शासकीय स्वरूपको शासनभन्दा फरक ढङ्गले विद्यालय शासनलाई लिनुपर्ने मान्यता अगाडि सारिएको हो। विद्यालय सुशासनले विद्यालयलाई निर्देशित गर्ने र लक्ष्यतर्फ उन्मुख गराउने बुझाउँदछ। विद्यालयको प्रशासनिक,व्यवस्थापकीय तथा अन्य निरीक्षण,सुपरिवेक्षण र अनुगमनको व्यवस्था गर्ने कार्य विद्यालय शासनका अवयवभित्र पर्छन्। अझ त्यसलाई शिक्षामा समता र समानता ल्याउने कार्यलाई जोड्ने गरिएको पाइन्छ।

सामान्यतया विद्यालयको प्रशासनिक व्यवस्थापकीय तथा सुपरिवेक्षणीय क्षेत्रको निर्णयाधिकार विद्यालय सुशासन Governance हो। विद्यालयमा सञ्चालन हुने शैक्षिक गतिविधिमा सरकारको भूमिका,विद्यालय स्वायत्तता,शिक्षक व्यवस्थापन प्रणाली,जनसहभागिता र समुदायको संलग्नता एवं स्थानीय निकायहरूको विद्यालय सम्बन्धी क्रियाकलापमा भूमिका जस्ता विषयहरू नै विद्यालय शासनका पक्षहरू हुन्। शैक्षिक गतिविधिलाई Effective, Economy, Efficient, Equitable, Accountable, Transparent, Participatory, Inclusive & Decentralized बनाउन School Governance को अवधारणा अगाडि आएको हो।

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्त्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रकियाहरू जनाउँदछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्त्व वहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ । शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ। नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन

तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको व्यबस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ।

विद्यालय सुशासनका तत्त्वहरू

विद्यालयको व्यवस्थापकीय सुसञ्चालन,उत्तरदायित्व,जवाफदेहिता,अनुगमन,सुपरिवेक्षण लगायतका पक्षमा सुशासन वा तत्त्वसहित जनसहभागितामूलक शासन/व्यवस्थापन गर्ने कुराहरू यसमा पर्दछन्। विद्यालयमा आधारित विकेन्द्रीकृत व्यवस्थापन,विद्यालय-समुदाय सहभागिता,स्थानीय उत्तरदायित्व जस्ता पक्षमा शासकीय व्यवस्था प्रभावकारी बनाउनु विद्यालय शासन हो। यसरी सरल भाषामा भन्नुपर्दा विद्यालयबाट प्रदान गरिने शैक्षिक क्रियाकलाप स्थानीय आवश्यकता,चाहना,रुचि एवंम् गतिअनुसार राष्ट्रिय उद्देश्य लक्ष्य प्राप्ति गर्ने कार्य विद्यालय सुशासन हो।

विद्यालय सुशासनका मुख्य तत्वहरुः

- उत्तरदायित्व
- जवाफदेहिता
- आर्थिक पारदर्शिता
- विद्यालय समुदाय सम्बन्ध
- उत्कृष्ट नतिजा
- समता र समावेशिता
- प्रभावकारी र सक्षम/दक्ष
- सहभागितामूलकता
- सहमति केन्द्रितता
- विकेन्द्रीकरण/स्वायत्तता

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

५.१.१ परिचय

शिक्षा व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास आधुनिक शिक्षाको महत्वपूर्ण पक्ष हो। शिक्षा व्यवस्थापन भन्नाले शैक्षिक उद्देश्य प्राप्त गर्न विद्यालय वा अन्य शैक्षिक संस्थाहरूमा उपलब्ध स्रोत, साधन, जनशक्ति तथा कार्यक्रमहरूको योजनाबद्ध सञ्चालन, निर्देशन र समन्वय गर्ने प्रक्रिया बुझिन्छ। यसले शिक्षालाई व्यवस्थित, प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन मद्दत गर्दछ। विद्यालय प्रशासन, पाठ्यक्रम सञ्चालन, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यार्थी अनुशासन तथा वित्तीय व्यवस्थापनजस्ता पक्षहरू शिक्षा व्यवस्थापन अन्तर्गत पर्दछन्। राम्रो शिक्षा व्यवस्थापनले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई सहज, व्यवस्थित र परिणाममुखी बनाउँछ।

संस्थागत क्षमता विकास भनेको कुनै संस्था वा संगठनको कार्यसम्पादन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने प्रक्रिया हो। शैक्षिक संस्थाको सन्दर्भमा यसले विद्यालय वा क्याम्पसलाई सक्षम, उत्तरदायी र

प्रभावकारी बनाउने कार्यलाई जनाउँछ। क्षमता विकासका लागि दक्ष जनशक्ति निर्माण, नेतृत्व विकास, प्रविधिको प्रयोग, तालिम, स्रोत व्यवस्थापन तथा संस्थागत नीतिहरूको सुदृढीकरण आवश्यक हुन्छ। जब कुनै शैक्षिक संस्थाको क्षमता विकास हुन्छ, तब त्यस संस्थाले गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न, नयाँ चुनौतीहरूको सामना गर्न तथा दीर्घकालीन लक्ष्य हासिल गर्न सक्षम हुन्छ।

आजको प्रतिस्पर्धात्मक र प्रविधिमैत्री युगमा शिक्षा व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकासको आवश्यकता अझ बढेको छ। शिक्षामा सुधार ल्याउन योग्य नेतृत्व, पारदर्शी प्रशासन, सामूहिक सहभागिता तथा आधुनिक व्यवस्थापन प्रणाली आवश्यक पर्दछ। यसले शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्नुका साथै विद्यार्थी, शिक्षक र अभिभावकबिच सकारात्मक सम्बन्ध कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। त्यसैले, गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्तिका लागि शिक्षा व्यवस्थापन र संस्थागत क्षमता विकास एकअर्काका परिपूरक तथा अत्यावश्यक पक्षहरू हुन्।

५.१.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिकामा शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास ग्रामीण स्थानीय तहको समग्र विकाससँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित विषय हो। नेपालको संघीय शासन प्रणाली लागू भएपछि स्थानीय सरकारलाई विद्यालय शिक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन, अनुगमन तथा शैक्षिक गुणस्तर सुधारका महत्वपूर्ण अधिकार प्राप्त भएका छन्। यस सन्दर्भमा विहादी गाउँपालिकाले पनि शिक्षा क्षेत्रलाई स्थानीय विकासको प्रमुख आधारका रूपमा अघि बढाउने प्रयास गरिरहेको देखिन्छ। बिहादी गाउँपालिकाभित्र रहेका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूको सञ्चालन, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यार्थी भर्ना, शैक्षिक योजना निर्माण तथा विद्यालय अनुगमनको जिम्मेवारी गाउँपालिकाले निर्वाह गर्दै आएको छ। गाउँपालिकाले विद्यालयहरूको नियमित अनुगमन, प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूसँग समन्वय बैठक, शैक्षिक योजना निर्माण तथा विद्यालय सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गरेर शिक्षाको व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित बनाउने प्रयास गरेको छ। विशेषगरी विद्यालयमा विद्यार्थी उपस्थिति दर बढाउने, आधारभूत तहमा सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्ने तथा विद्यालय छोड्ने दर घटाउने उद्देश्यका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्।

शिक्षाको व्यवस्थापनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग पनि क्रमशः बढ्दै गएको छ। विद्यालय तथ्यांक संकलन, परीक्षा व्यवस्थापन तथा प्रशासनिक काममा डिजिटल प्रणालीको प्रयोग गर्ने अभ्यास विस्तार भइरहेको छ। ग्रामीण भौगोलिक अवस्था, इन्टरनेट पहुँचको सीमितता तथा प्राविधिक जनशक्तिको अभावका कारण पूर्ण रूपमा प्रविधिमैत्री शिक्षा व्यवस्थापन अझै चुनौतीपूर्ण रहेको देखिन्छ। संस्थागत क्षमता विकासको दृष्टिले गाउँपालिकाले शिक्षा शाखाको सुदृढीकरण, कर्मचारी क्षमता अभिवृद्धि तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सशक्तीकरणमा ध्यान दिएको पाइन्छ। शिक्षक तालिम, नेतृत्व विकास कार्यक्रम, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा अभिभावक अभिमुखीकरणजस्ता कार्यक्रमले संस्थागत क्षमतामा सकारात्मक प्रभाव पारेका छन्। विद्यालयहरूमा वार्षिक कार्ययोजना निर्माण,विद्यालय सुधार योजना निर्माण, गाउँ शिक्षा योजना निर्माण, सामाजिक परीक्षण तथा वित्तीय पारदर्शितालाई पनि प्राथमिकता दिइएको छ। तर,

अझै पनि केही महत्वपूर्ण चुनौतीहरू विद्यमान छन्। दक्ष तथा विषयगत शिक्षकको अभाव, ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यार्थी संख्या घट्दै जानु, आर्थिक स्रोतको सीमितता तथा शैक्षिक पूर्वाधारको असमान अवस्था प्रमुख समस्या हुन्। कतिपय विद्यालयमा पर्याप्त भवन, पुस्तकालय, प्रयोगशाला तथा सूचना प्रविधि सामग्रीको कमी देखिन्छ।

विहादी गाउँपालिका ले शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकासमा सकारात्मक पहल गरेको भए पनि गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री र समावेशी शिक्षा प्रणाली विकास गर्न अझ दीर्घकालीन योजना, पर्याप्त बजेट, दक्ष जनशक्ति तथा समुदायको सक्रिय सहभागिता आवश्यक देखिन्छ। स्थानीय सरकार, विद्यालय, अभिभावक तथा समुदायबीचको सहकार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सकेमा गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्र थप सुदृढ र परिणाममुखी बन्न सक्छ।

५.१.३ उद्देश्य

- विहादी गाउँपालिकाभित्र आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु
- जनशक्तिहरूको संस्थागत क्षमता विकास गर्नु
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु

५.१.४ रणनीतिहरू

- शिक्षा शाखाका कर्मचारीहरूको नियमित तालिम,कार्यशाला तथा अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्ने
- नेतृत्व,व्यवस्थापन तथा शैक्षिक योजना सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने
- विद्यालय सुधार योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन मा दक्षता अभिवृद्धि गर्ने
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणाली स्थापना गर्ने
- प्रधानाध्यापक,विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गर्ने
- कार्यक्रमको प्रभावकारी ढंगबाट कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्ने
- तथ्यमा आधारित योजना तर्जुमा र बजेट व्यवस्थापन प्रणाली विकास गर्ने
- अनलाइन प्रतिवेदन,अनुगमन तथा सञ्चार प्रणाली विकास गर्ने
- कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका स्पष्ट सूचकहरू निर्धारण गर्ने
- पारदर्शी वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली लागू गर्ने
- शिक्षा सम्बन्धी अध्ययन,अनुसन्धान तथा कार्यमूलक अनुसन्धानलाई प्रोत्साहन गर्ने
- अभिभावक,स्थानीय बुद्धिजीवी तथा सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने
- पालिकाभित्र उत्कृष्ट विद्यालय र उत्कृस्ट नतिजा ल्याउने शिक्षकलाई प्रोत्सान र सम्मान गर्ने

५.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- विहादी गाउँपालिकाभित्र आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन हुने छ
- जनशक्तिहरूको संस्थागत क्षमता विकास हुने छ
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन हुने छ

प्रमुख नतिजाः

१. शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय कार्यका लागि आवश्यक संरचना तथा जनशक्ति तयार हुने छ

२. शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापनमा सहभागि हुने सबै निकायको दायित्व र अधिकार स्पष्ट हुने छ

३. शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापनमा सहभागि हुने सबै निकाय तथा जनशक्तिको क्षमता विकास पद्धति स्थापना भई क्षमता सुधार हुने छ

४. सेवा प्रवाह सहभागितामूलक, कार्यसम्पादनप्रति उत्तरदायी, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतामूलक र समावेशी भई कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक, प्रभावकारी तथा कुशल हुने छ

संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)
			१	२	३	४	५		
१	आवश्यक कानुनी प्रवन्ध तथा मापदण्ड विकास	सङ्ख्या	१	१	१	१	१		५५
२	विद्यालयको कार्यसम्पादन गर्ने	विद्यालय	२८	२८	२८	२८	२८	१४०	१४०
३	प्रधानाध्यापकलाइ कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने	विद्यालय	२८	२८	२८	२८	२८	१४०	१४०
४	पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास	सङ्ख्या	२०	२०	२०	२०	२०	१००	१००
५	प्रधानाध्यापक बैठक भत्ता	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		

६	विद्यालय कर्मचारी प्रोत्साहन	जना	५	५	५	५	५	२५	
७	प्रधानाध्यापक तथा विद्यालय कर्मचारीको क्षमता विकास	सङ्ख्या	१०	१०	१०	१०	१०	५०	

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१ परिचय

स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध भन्नाले स्थानीय तहले तयार गरेको शिक्षा योजनालाई प्रभावकारी रूपमा व्यवहारमा लागू गर्ने सम्पूर्ण प्रक्रिया र व्यवस्थापनलाई जनाउँछ। यस अन्तर्गत योजना अनुसारका शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्था गर्ने, मानव स्रोत परिचालन गर्ने, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, र प्राप्त उपलब्धिको समीक्षा गर्ने कार्य पर्दछन्। स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको मुख्य उद्देश्य समुदायको आवश्यकता अनुसार गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउनु हो। यसले विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी तथा स्थानीय सरकारबिच समन्वय कायम गरी शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समानतालाई सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्दछ।

स्थानीय सरकारले वार्षिक तथा दीर्घकालीन शिक्षा योजना तयार गरी त्यसलाई कार्यान्वयनका लागि बजेट विनियोजन गर्दछ। विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार सुधार, शिक्षक तालिम, शैक्षिक सामग्री वितरण, सूचना प्रविधिको प्रयोग, र बालमैत्री वातावरण निर्माण जस्ता कार्यहरू सञ्चालन गरिन्छ। साथै, विद्यालयको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरेर योजनाको प्रभावकारिता जाँच गरिन्छ। स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनमा समुदायको सहभागिता अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिन्छ। अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक संघ तथा सामाजिक संघ-संस्थाको सहकार्यले योजनालाई सफल बनाउन मद्दत गर्दछ। जनसहभागिताले स्थानीय आवश्यकता पहिचान गर्न र समस्याको समाधान खोज्न सहज बनाउँछ।

यस व्यवस्थापन प्रक्रियामा पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र समन्वय आवश्यक हुन्छ। यदि योजनालाई सही ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न सकियो भने स्थानीय तहमा शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि भई समग्र सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ। त्यसैले स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध शिक्षा क्षेत्रको दिगो विकासका लागि अत्यन्त आवश्यक र महत्वपूर्ण पक्ष हो।

५.२.२ वर्तमान अवस्थाः

विहादी गाउँपालिका मा स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको अवस्था नेपालको सङ्घीय शासन प्रणालीअनुसार स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको अधिकार, जिम्मेवारी तथा स्थानीय आवश्यकता

अनुसार क्रमशः विकसित हुँदै गएको देखिन्छ। नेपालको संविधान २०७२ ले आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन, सञ्चालन र अनुगमनको अधिकार स्थानीय तहलाई प्रदान गरेपछि गाउँपालिकाले आफ्नै शिक्षा योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न थालेको हो। यस सन्दर्भमा विहादी गाउँपालिकाले पनि विद्यालय शिक्षा सुधार, पहुँच विस्तार, गुणस्तर अभिवृद्धि तथा समावेशी शिक्षाको विकासलाई प्राथमिकतामा राख्दै विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको अवस्था देखिन्छ। स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रमुख पक्ष विद्यालय व्यवस्थापन गर्नु सुधार हो। गाउँपालिकाले विद्यालयहरूको भौतिक संरचना निर्माण, कक्षाकोठा मर्मत, शौचालय तथा खानेपानी व्यवस्थापन जस्ता आधारभूत पूर्वाधार विकासमा लगानी गरेको छ। कतिपय विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइको वातावरण बनाउन कम्प्युटर तथा इन्टरनेटको व्यवस्था गर्न प्रयास गरिएको पाइन्छ। यसले विद्यार्थीको सिकाइमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग बढाउन सहयोग पुगेको छ।

त्यसैगरी शिक्षक व्यवस्थापन तथा क्षमता विकासमा पनि गाउँपालिकाले विभिन्न तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको देखिन्छ। शिक्षकलाई नयाँ पाठ्यक्रम, बालमैत्री शिक्षण विधि तथा एकीकृत पाठ्यक्रम तालिम, पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण तालिम प्रदान गरिनु स्थानीय शिक्षा योजनाको महत्वपूर्ण उपलब्धि मानिन्छ। यद्यपि ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका विद्यालयमा विषयगत शिक्षकको अभाव अझै चुनौतीका रूपमा रहेको छ। विशेष गरी विज्ञान, गणित र अंग्रेजी विषयमा दक्ष शिक्षकको कमीले गुणस्तरीय शिक्षामा असर परेको अवस्था देखिन्छ। विद्यालय विहादी गाउँपालिकामा विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थी पहुँच वृद्धि गर्न छात्रवृत्ति, दिवा खाजा तथा विपन्न तथा दलित समुदायका बालबालिकालाई विशेष सहायताका कार्यक्रम पनि सञ्चालन गरिएका छन्। यसले विद्यालय भर्ना दर बढाउन तथा विद्यालय छाड्ने दर घटाउन केही सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। अपाङ्गता भएका विद्यार्थी तथा आर्थिक रूपमा कमजोर वर्गका विद्यार्थीलाई सहुलियत तथा शैक्षिक सामग्री वितरण जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्।

स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष समुदायको सहभागिता हो। विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा स्थानीय समुदायलाई विद्यालय सञ्चालनमा सहभागी गराउने प्रयास गरिएको छ। यसले विद्यालयप्रति स्थानीय स्वामित्वको भावना विकास गर्न मद्दत पुगेको छ। तर कतिपय अवस्थामा राजनीतिक प्रभाव, व्यवस्थापन कमजोरी तथा आर्थिक स्रोतको सीमितताका कारण योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या देखिने गरेको छ। यद्यपि गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा विभिन्न सुधारात्मक प्रयास गरे पनि केही चुनौतीहरू अझै कायम छन्। पर्याप्त बजेट अभाव, प्रविधिको सीमित पहुँच, दक्ष जनशक्तिको कमी तथा दुर्गम भौगोलिक अवस्थाले शिक्षा योजनाको पूर्ण कार्यान्वयनमा अवरोध सिर्जना गरेको छ। कोभिड-१९ महामारीपछि सिकाइ उपलब्धिमा आएको गिरावटलाई सुधार गर्न पनि थप प्रयास आवश्यक देखिन्छ।

विहादी गाउँपालिकामा स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको अवस्था सुधारोन्मुख रहेको देखिन्छ। गाउँपालिकाले शिक्षा पहुँच, गुणस्तर सुधार तथा समावेशी शिक्षामा सकारात्मक पहल गरेको भए पनि योजनालाई अझ प्रभावकारी बनाउन पर्याप्त स्रोत व्यवस्थापन, शिक्षक क्षमता विकास, प्रविधिमैत्री शिक्षण र समुदायको सक्रिय सहभागिता आवश्यक छ। दीर्घकालीन रूपमा स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षा नीति तथा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासलाई अझ सुदृढ बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ।

५.२.३ उद्देश्यहरुः

- शिक्षा योजना निर्माण गरी त्यसको कार्यान्वयनको सुनिश्चित गर्नु
- स्थानीय आवश्यकता स्रोत साधन र प्राथमिकताका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको व्यवस्थित विकास गर्नु
- प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु
- प्रविधिमैत्री,गुणस्तरीय, समतामूलक र जीवन उपयोगी सीपको विकास गर्नु

५.२.४ रणनीतिहरू

- सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेट समेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने
- विद्यालय सुधार योजना निर्माण तथा अध्यावधिक गर्न लगाउने
- अभिभावक विद्यालय सुधार योजना निर्माण तथा अध्यावधिक गर्न लगाउने तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठक आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने
- शिक्षक क्षमता विकास,प्रविधिमैत्री शिक्षण,सिकाई उपलब्धि सुधार तथा नवप्रवर्तनलाई प्राथमिकता दिने
- स्थानीय रोजगार र उद्यमशीलतासँग जोडिएका सीपमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- निरक्षरता न्यूनीकरण तथा वयस्क शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- प्रदेश, स्थानीय, सङ्घीय तथा विकास साझेदारबाट उपलब्ध स्रोतको प्रभावकारी परिचालन गर्ने
- नियमित अनुगमन,उपलब्धिको मूल्याङ्कन तथा सुधारात्मक कार्य योजना लागु गर्ने
- विद्यालयमा इन्टरनेट,डिजिटल सामग्री तथा स्मार्ट शिक्षण प्रणालीको प्रयोग बढाउने
- विद्यालय तथा शिक्षा प्रशासनमा उत्तरदायी र पारदर्शी व्यवस्थापन प्रणाली लागु गर्ने

५.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरुः

- शिक्षा योजना निर्माण गरी त्यसको कार्यान्वयनको सुनिश्चित हुने छ

- स्थानीय आवश्यकता स्रोत साधन र प्राथमिकताका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको व्यवस्थित विकास हुने छ
- प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि हुने छ
- प्रविधिमैत्री,गुणस्तरीय,समतामूलक र जीवन उपयोगी सीपको विकास हुने छ

प्रमुख नतिजाः

१ शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रबर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने छ

२ स्थानीय स्रोत र साधनको न्यायोचित रुपमा वितरण हुने छ

३ शैक्षिक कार्यक्रमहरु पारदर्शी हुने छन

४ गाउँपालिका भित्रका सबै गतिबिधिहरु अभिलेखको रुपमा रहने छन्

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यः

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	वार्षिक वजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
२	आवश्यक कानुन निर्देशिका तथा कार्यविधिको विकास	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
३	कानुन निर्देशिका मापदण्डको प्रबोधिकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
४	विद्यालय सुधार योजना निर्माण एवम् अद्यावधिक	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
५	एकिकृत शैक्षिक सुचना प्रणाली सुदृढीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
६	शैक्षिक गुणस्तर सुधार सम्वन्धी अन्तरक्रिया	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
७	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	

८	सामाजिक परीक्षणको प्रतिवेदनको आधारमा विद्यालयहरुलाई थप सहजीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	

५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.३.१ परिचय

विद्यालय अनुगमन भन्नाले विद्यालयमा सञ्चालन भइरहेका शैक्षिक, प्रशासनिक तथा व्यवस्थापकीय गतिविधिहरूको नियमित रूपमा निरीक्षण, अवलोकन तथा अनुगमन गरी विद्यालयको कार्यसम्पादन सुधार गर्न आवश्यक सुझाव दिने प्रक्रियालाई बुझिन्छ। यसले शिक्षण—सिकाइ प्रक्रिया प्रभावकारी बनाउन, शिक्षक तथा विद्यार्थीको कार्यप्रगति बुझ्न, विद्यालय व्यवस्थापन सुदृढ गर्न तथा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुर्‍याउँछ। अनुगमन निरन्तर रूपमा गरिने सुधारमुखी प्रक्रिया हो।

विद्यालय मूल्याङ्कन भन्नाले विद्यालयले निर्धारण गरेका उद्देश्य, लक्ष्य तथा कार्यक्रमहरू कति सफलतापूर्वक कार्यान्वयन भएका छन् भन्ने कुराको मापन, विश्लेषण तथा निर्णय गर्ने प्रक्रियालाई जनाइन्छ। मूल्याङ्कनबाट विद्यालयका सबल पक्ष, कमजोरी, उपलब्धि तथा समस्याहरू पहिचान गर्न सकिन्छ।

यसले विद्यालयको समग्र शैक्षिक अवस्था सुधार गर्न, भविष्यका योजना निर्माण गर्न तथा गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, अत्यन्त महत्वपूर्ण पक्षहरू हुन्। यी सबै प्रक्रियाले विद्यालयको शैक्षिक, प्रशासनिक तथा व्यवस्थापकीय कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने काम गर्छन्। कार्यक्रम, योजना वा नीति बनाइसकेपछि त्यसलाई व्यवहारमा लागू गर्ने प्रक्रियालाई कार्यान्वयन भनिन्छ। विद्यालयमा पाठ्यक्रम सञ्चालन, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, अतिरिक्त क्रियाकलाप, परीक्षा सञ्चालन, विद्यालय सुधार योजना आदि कार्यहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नु कार्यान्वयन हो। सफल कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट योजना, जिम्मेवारी बाँडफाँड, आवश्यक स्रोतसाधन तथा शिक्षक—कर्मचारीको सक्रिय सहभागिता आवश्यक पर्दछ। राम्रो कार्यान्वयनले विद्यालयको उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत गर्छ। विद्यालयमा सञ्चालन भएका कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू लक्ष्यअनुसार भइरहेका छन् वा छैनन् भनेर नियमित रूपमा निरीक्षण गर्ने कार्यलाई अनुगमन भनिन्छ। त्यस्तै, कार्यक्रमको प्रभाव, उपलब्धि तथा कमजोरीको विश्लेषण गर्ने प्रक्रियालाई मूल्याङ्कन भनिन्छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कनले विद्यालयको प्रगति मापन गर्न, कमजोरी सुधार गर्न तथा आगामी योजना निर्माण गर्न सहयोग पुर्‍याउँछ। उदाहरणका लागि, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि, शिक्षकको कार्यसम्पादन तथा विद्यालय व्यवस्थापनको अवस्था मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ। विद्यालयमा प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा स्थानीय समुदायबिच सहकार्य र समझदारी कायम गर्ने प्रक्रियालाई समन्वय भनिन्छ। राम्रो समन्वयले विद्यालयको काम व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउँछ। सबै पक्षबीच सूचना आदान—प्रदान, साझा निर्णय तथा सहयोगको वातावरण भएमा

विद्यालयको समग्र विकास सम्भव हुन्छ। विद्यालयका गतिविधिहरू सहज, प्रभावकारी र सहभागितामूलक बनाउन गरिने सहयोगात्मक कार्यलाई सहजीकरण भनिन्छ। शिक्षकले विद्यार्थीलाई सिकाइमा मार्गदर्शन गर्नु, समस्या समाधानमा सहयोग गर्नु तथा सकारात्मक वातावरण सिर्जना गर्नु सहजीकरणका उदाहरण हुन्। यी प्रक्रियालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सके विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि भई विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्दछ।

५.३.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षा कुनै पनि समाजको विकास र रूपान्तरणको प्रमुख आधार हो। गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न केवल विद्यालय सञ्चालन मात्र पर्याप्त हुँदैन; त्यसका लागि नियमित अनुगमन तथा प्रभावकारी मूल्याङ्कन प्रणाली आवश्यक पर्दछ। विहादी गाउँपालिकामा पनि शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने उद्देश्यले विभिन्न प्रकारका अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गतिविधिहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्। स्थानीय तहको गठनपछि विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक परिचालन, विद्यार्थी उपलब्धि तथा शैक्षिक योजनाको कार्यान्वयनमा गाउँपालिकाको भूमिका अझ बढेको छ। हाल गाउँपालिकाले शिक्षा शाखामार्फत विद्यालयहरूको नियमित निरीक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको छ। विद्यालयमा शिक्षकको उपस्थिति, पठनपाठनको अवस्था, विद्यार्थी भर्ना तथा नियमितता, परीक्षा सञ्चालन, विद्यालयको भौतिक अवस्था आदिको अनुगमन गरिन्छ। विशेष गरी सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक स्तर सुधार गर्न गाउँपालिकाले प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरूसँग नियमित छलफल तथा समीक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरेको छ।

अनुगमन प्रक्रियामा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा स्थानीय समुदायको पनि सहभागिता रहने गरेको देखिन्छ। यसले विद्यालयप्रति उत्तरदायित्व बढाउन सहयोग पुर्‍याएको छ। कतिपय विद्यालयमा सामाजिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ तथा वार्षिक प्रगति समीक्षा जस्ता कार्यक्रमसमेत सञ्चालन हुने गरेका छन्। यस्ता गतिविधिले विद्यालय प्रशासनलाई पारदर्शी बनाउन मद्दत पुगेको छ। मूल्याङ्कनतर्फ हेर्दा गाउँपालिकाले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न आन्तरिक तथा वार्षिक परीक्षालाई मुख्य आधार बनाएको छ। केही विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरिएको भए पनि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा चुनौतीहरू छन्। शिक्षकहरूको तालिम अभाव, प्रविधिको सीमित प्रयोग तथा आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको कमीका कारण मूल्याङ्कन प्रणाली पूर्ण रूपमा प्रभावकारी बन्न सकेको छैन।

हालका वर्षहरूमा गाउँपालिकाले सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाउने प्रयास पनि गरेको छ। विद्यालयको तथ्याङ्क व्यवस्थापन, शिक्षक विवरण, विद्यार्थी संख्या तथा परीक्षा नतिजालाई व्यवस्थित गर्न डिजिटल प्रणालीको प्रयोग प्रारम्भ गरिएको छ। तर ग्रामीण भौगोलिक अवस्था, इन्टरनेट पहुँचको कमी तथा प्राविधिक जनशक्तिको अभावले यस कार्यलाई अपेक्षित रूपमा विस्तार गर्न कठिनाइ भइरहेको छ। शिक्षामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका क्रममा केही समस्याहरू पनि देखिन्छन्। नियमित अनुगमनका लागि पर्याप्त जनशक्ति नहुनु, दुर्गम विद्यालयमा पहुँचको समस्या, आर्थिक स्रोतको सीमितता तथा कतिपय विद्यालयमा कमजोर प्रशासनिक व्यवस्थापन

प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। साथै, अनुगमनबाट प्राप्त सुझावहरूको कार्यान्वयनमा पनि निरन्तरता आवश्यक देखिन्छ।

यद्यपि यी चुनौतीहरूका बाबजुद विहादी गाउँपालिका ले शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न सकारात्मक प्रयास गरिरहेको छ। स्थानीय सरकार, विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक तथा समुदायबिचको सहकार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सके शिक्षामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली थप सुदृढ बन्न सक्छ। यसले भविष्यमा गुणस्तरीय, उत्तरदायी तथा व्यवहारिक शिक्षा प्रणाली निर्माण गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने छ।

५.३.३ उद्देश्य

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास गर्नु
- योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु
- शिक्षा क्षेत्रमा भएका समस्या,चुनौती तथा कमजोरी पहिचान गरी सुधारका उपाय सुझाउनु
- शिक्षक,कर्मचारी तथा विद्यालय प्रशासनमा उत्तरदायित्व र पारदर्शिता कायम गर्नु

५.३.४ रणनीतिहरू

- कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनका लागि एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्ने
- विद्यालय तथा शिक्षकको सुपरीवेक्षण तथा पेशागत सहयोगको संयन्त्रको व्यवस्था र सुदृढीकरण गर्ने
- विद्यालयमा उपस्थिति, सिकाई अवस्था तथा प्रशासनिक कार्यको अभिलेखीकरण प्रणाली व्यवस्थित गर्ने
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा समुदायलाई अनुगमन प्रक्रियामा सहभागी गराउने
- शिक्षा सम्बन्धी नीति, नियम तथा मापदण्डको कार्यान्वयन अवस्थाको समीक्षा गर्ने
- बालमैत्री,समावेशी तथा गुणस्तरीय शिक्षाको अवस्थाबारे नियमित समीक्षा गर्ने
- स्थानीय तह,विद्यालय र सरोकारवालाबिच समन्वय तथा सहकार्य सुदृढ गर्ने
- उत्कृष्ट विद्यालय,शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन र सम्मान गर्ने व्यवस्था गर्ने
- कमजोर नतिजा भएका विद्यालयका लागि सुधार योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने
- शिक्षकहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी आवश्यक पेशागत तालिम प्रदान गर्ने
- विद्यालयहरूको नियमित निरीक्षण तथा स्थलगत अनुगमन गर्ने

५.३.५ उपलब्धि, प्रमुख नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास हुने छ
- योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने छ
- शिक्षा क्षेत्रमा भएका समस्या,चुनौती तथा कमजोरी पहिचान गरी सुधार हुने छ
- शिक्षक,कर्मचारी तथा विद्यालय प्रशासनमा उत्तरदायित्व र पारदर्शिता कायम हुने छ

प्रमुख नतिजाः

१. नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित हुने छ
२. अनुगमनका आधारमा नतिजा सुधार हुने छ
३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास हुने छ

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यः

क.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	अनुगमन पद्धति विकास तथा कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	१	१	५		
२	अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयारी र अध्यावधिक	पटक	१	१	१	१	१	५		
३	अनुगमन	पटक	३	३	३	३	३	१५		
४	चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन	पटक	३	३	३	३	३	१५		
५	स्थिति प्रतिवेदन तयारी	पटक	३	३	३	३	३	१५		
६	विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५		
७	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५		
८	अनुगमन सम्बन्धि क्षमता विकास	पटक	३	३	३	३	३	१५		

९	सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी र नियमित बनाउने	पटक	१	१	१	१	१	५		
१०	विद्यालयको लेखा परीक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५		
११	अध्ययन तथा अनुसन्धान	पटक	२	२	२	२	२	१०		

परिच्छेद ६
लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

शिक्षा विकासको मेरुदण्ड हो। त्यसैले कुनै पनि देश विकसित बन्नका लागि त्यो देशको शैक्षिक अवस्था राम्रो हुनुपर्दछ। शैक्षिक क्षेत्रमा स्तरीय लगानी गरेका देशहरु विकासको दृष्टिकोणले उच्च अवस्थातर्फ लागेको पाइन्छ। राज्यले नीति नियम निर्माण गर्दा शिक्षा क्षेत्रलाई मुख्य मेरुदण्डको रूपमा राख्दा देश विकासको गति तीव्र हुन जान्छ। आजका बालबालिकाहरु भोलिका देश निर्माता हुन् । उनीहरुलाई राम्रो शिक्षा दिन सकेमा राष्ट्रलाई चाहिने दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुन सक्छ। बालबालिकाहरुलाई गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न समतामूलक स्रोत वितरण हुन आवश्यक छ यसका लागि शिक्षामा लगानी अपरिहार्य रहेको छ।

नेपालको संविधानले आधारभूत शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य एवं माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ। संविधानमा समेत उल्लेख गरिएको छ। यसैका आधारमा नेपाल सरकारले पनि शिक्षा क्षेत्रलाई महत्त्वपूर्ण आधारको रुपमा लिएको पाइन्छ। सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु सरकारको दायित्व हो। संविधानले व्यवस्था गरेअनुसार माध्यमिक तहको शिक्षा सञ्चालन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको हो। शिक्षा साझा विषय भएकोले वित्तीय व्यवस्थापनमा संघ र प्रदेशले समेत जिम्मेवारी बहन गर्ने व्यवस्था रहेको छ। स्थानीय तह र निजी क्षेत्रको समेत साझेदारी रहनु आवश्यक छ। वित्तीय व्यवस्थापनमा सशर्त अनुदान,समानीकरण अनुदान,समपूरक अनुदान, विशेष अनुदान र ऋणको व्यवस्थासमेत गर्न सकिन्छ।

सबै नागरिकहरूलाई आधारभूत तह निःशुल्क र अनिवार्य तथा माध्यमिक तह निःशुल्क उपलव्ध गराउने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ। आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा राखिएको छ। आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, खुला शिक्षा, दुर शिक्षा, विशेष शिक्षा, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूका अतिरिक्त औपचारिक संरचना बाहिरका टिउसन कोचिङ सेन्टरहरूको नीति, योजना र समग्र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको रहने गरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले २३ वटा अधिकारहरूको विस्तृतीकरण गरेको पाइन्छ। कार्यक्षेत्रभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूलाई अनुदान उपलव्ध गराउने, लेखापरीक्षण र वित्तीय सुशासन कायम गर्ने दायित्व पालिकाको कार्यक्षेत्रमा रहेकोले सीमित स्रोत साधनलाई मितब्यायी, नियमित, प्रभावकारी र पारदर्शी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नुपर्ने छ ।

६.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षा कुनै पनि समाजको समग्र विकासको आधार हो। स्थानीय तहको सुदृढीकरणसँगै गाउँपालिकाहरूले शिक्षा क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राख्दै विद्यालय सुधार, शिक्षक व्यवस्थापन,

पूर्वाधार विकास तथा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिमा लगानी गरिरहेका छन्। विहादी गाउँपालिका पनि शिक्षा क्षेत्रमा लगानी र स्रोत व्यवस्थापनलाई महत्वपूर्ण विषयका रूपमा अघि बढाइरहेको स्थानीय तह हो। हाल गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै शैक्षिक पहुँच र गुणस्तर सुधार गर्ने प्रयास गरिरहेको देखिन्छ। विहादी गाउँपालिकामा शिक्षामा हुने लगानी मुख्यतः सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोतबाट सञ्चालन हुँदै आएको छ। गाउँपालिकाले आफ्नो वार्षिक बजेटको उल्लेखनीय हिस्सा विद्यालय भवन निर्माण, कक्षाकोठा व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्री वितरण, छात्रवृत्ति तथा शिक्षक व्यवस्थापनमा खर्च गर्दै आएको छ। विशेषगरी आधारभूत शिक्षा निःशुल्क तथा सहज बनाउने उद्देश्यले विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार सुधारमा जोड दिइएको पाइन्छ। कतिपय विद्यालयहरूमा भवन मर्मत, कम्प्युटर तथा सूचना प्रविधिको प्रयोग, खानेपानी र शौचालय व्यवस्थापन जस्ता कार्यहरू सम्पन्न गरिएका छन्।

स्रोत व्यवस्थापनको दृष्टिले गाउँपालिकाले उपलब्ध स्रोतहरूको प्रभावकारी उपयोग गर्ने प्रयास गरिरहेको भए पनि अझै केही चुनौतीहरू विद्यमान छन्। केही विद्यालयहरूमा पर्याप्त शैक्षिक सामग्री, दक्ष शिक्षक तथा आधुनिक प्रविधिको अभाव देखिन्छ। कतिपय विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्या घट्दै गएको कारण स्रोत व्यवस्थापन थप जटिल बन्दै गएको छ। विद्यालय समायोजन तथा शिक्षक दरबन्दी मिलान जस्ता विषयमा गाउँपालिकाले नीतिगत पहल गरिरहेको अवस्था छ। शिक्षामा लगानीको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष मानव स्रोत व्यवस्थापन हो। गाउँपालिकाले शिक्षक तालिम, क्षमता विकास तथा विद्यालय प्रशासन सुधारका कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुऱ्याएको छ। साथै, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा समुदायको सहभागितालाई पनि बढाउने प्रयास गरिएको छ, जसले स्थानीय स्तरमा शिक्षा प्रतिको उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गरेको छ। यद्यपि, शिक्षामा लगानीको प्रतिफल अपेक्षित रूपमा प्राप्त गर्न अझै दीर्घकालीन योजना, पारदर्शी बजेट कार्यान्वयन तथा नियमित अनुगमन आवश्यक देखिन्छ। सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षा विस्तार, दक्ष जनशक्ति उत्पादन तथा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न थप लगानी आवश्यक छ। साथै, गरिब तथा विपन्न वर्गका विद्यार्थीलाई लक्षित छात्रवृत्ति र प्रोत्साहन कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक छ।

विहादी गाउँपालिका ले शिक्षा क्षेत्रमा लगानी र स्रोत व्यवस्थापन सुधारका लागि सकारात्मक प्रयास गरिरहेको देखिन्छ। यद्यपि स्रोतको सीमितता, भौगोलिक कठिनाइ तथा जनशक्ति व्यवस्थापनका चुनौतीहरू अझै विद्यमान छन्। प्रभावकारी योजना, पारदर्शिता, समुदायको सहभागिता र आधुनिक शैक्षिक व्यवस्थापनमार्फत गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई अझ सुदृढ बनाउन सक्ने सम्भावना प्रशस्त रहेको छ।

श्रोतको आँकलन तपसिल बमोजिम गरिएको छ ।

क्र.स.	वित्तीय श्रोतको व्यवस्थापन	कुल बजेट	जम्मा हिस्साको प्रतिशत	कैफियत
१	सङ्घीय सरकार		७०	
२	प्रदेश सरकार		१०	
३	स्थानीय सरकार		५	
४	अभिभावक तथा समुदाय		२	
५	सङ्घ संस्था तथा दातृनिकाय		२	
६	स्थानीय दाता तथा अन्य श्रोत परिचालन		५	
७	अपुग रकम		६	
	जम्मा			

६.३ उद्देश्य

- योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु
- स्थानीय स्रोत,समुदाय तथा सरोकारवालाको सहभागिता बढाई शिक्षा क्षेत्रमा लगानी विस्तार गर्नु
- छात्रवृत्ति,दिवा खाजा तथा अन्य विद्यार्थी सहयोग कार्यक्रम प्रभावकारी बनाउनु
- वातावरणमैत्री तथा सुरक्षित विद्यालय निर्माणका लागि आवश्यक लगानी सुनिश्चित गर्न

६.४ रणनीतिहरू

- शिक्षामा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको लगानीलाई उचित नियमका साथ प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता,पारदर्शिता,जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाउने
- लागत साझेदारीमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट शिक्षामा लगानीमा वृद्धि गर्ने
- शिक्षक तथा कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि नियमित तालिम र स्रोत उपलब्ध गराउने
- छात्रवृत्ति,दिवा खाजा तथा लक्षित सहायता कार्यक्रम प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्ने
- विद्यालयमा वातावरणमैत्री,सुरक्षित तथा बालमैत्री संरचना निर्माण गर्ने
- विद्यालयको आवश्यकता अनुसार प्राथमिकताका आधारमा स्रोत साधन वितरण गर्ने
- स्थानीय स्रोत,समुदाय तथा अभिभावकको सहभागितामा शैक्षिक लगानी वृद्धि गर्ने

- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षण सामग्री तथा उपकरणको व्यवस्थापन गर्ने
- उपलब्ध स्रोत साधनको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी प्रभावकारी उपयोग सुनिश्चित गर्ने
- निजी क्षेत्र,सहकारी संस्था तथा गैर सहकारी संस्थासँग सहकार्य र साझेदारी विस्तार गर्ने

६.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान हुने छ
- स्थानीय स्रोत,समुदाय तथा सरोकारवालाको सहभागिता बढाई शिक्षा क्षेत्रमा लगानी विस्तार हुने छ
- छात्रवृत्ति,दिवा खाजा तथा अन्य विद्यार्थी सहयोग कार्यक्रम प्रभावकारी हुने छ
- वातावरणमैत्री तथा सुरक्षित विद्यालय निर्माणका लागि आवश्यक लगानी सुनिश्चित हुने छ

६.६ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रगत उपक्षेत्र र अन्तरसम्वन्धित विषय क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापहरुको बजेट विवरण

क्र स	शिक्षाका उप-क्षेत्रहरू	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष) प्रति इकाइ लागत रु ००० मा						श्रोत आँकलन		
		२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह
१	**१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा**									
	१.१प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरुको पारिश्रमिक	९,८५३	९,८५३	९,८५३	९,८५३	९,८५३	४,९२,६५	४,९२,६५		
	१.२प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरुको नपुग पारिश्रमिक ब्यबस्थापन	६,५१२	६,५१२	६,५१२	६,५१२	६,५१२	३,२६,५०			३,२६,५०

	१.३प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा समुदाय, गैह्र सरकारी संघ संस्थाको सहकार्य गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	१.४ बालबालिकाहरुको अभिलेखीकरण गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	१.५प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरुको पेसा गत विकास तालिम संचालन गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	१.६प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरुमा न्युनतम मापदण्ड लागु गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	१.७ नमुना प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्तालाइ पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
२	**२. आधारभतू शिक्षा**								
	२.१ कक्षागत र बिषयगत रुपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	२.२ भर्ना अभियान कार्यक्रम संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	२.३ विद्यालयको न्युनतम भौतिक पूर्वाधार विकास	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
	२.४ आधारभूत तहका विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि परीक्षण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			

	२.५ आधारभूत बिद्यालयमा सूचना प्रविधीको विस्तार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	२.६ विद्यार्थीको लागि अतिरिक्त क्रियाकाप संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	२.७ उत्कृस्ट शिक्षकलाई पुरस्कार व्यवस्थापन	२,५०	२,५०	२,५०	२,५०	२,५०	१२,५०			१२,५०
	२.८ आधारभूत तहका स्वीकृत दरबन्दीका शिक्षक तथा राहत शिक्षकहरुको तलब व्यवस्थापन	११,४९,००	११,४९,००	११,४९,००	११,४९,००	११,४९,००	५७,४५,००	५७,४५,००		
	२.९ दिवा खाजा व्यवस्थापन	६६,८६	६६,८६	६६,८६	६६,८६	६६,८६		३,३४,३०		१,५०,००
	२.१० दलित, सिमान्तकृत, छात्रा, तथा अपाङ्ग विद्यार्थीहरुको लागि छात्रवृत्ति									
३	माध्यमिक शिक्षा									
	३.१ विद्यालय संचालन तथा ब्यबस्थापन अनुदान	२९,४०	२९,४०	२९,४०	२९,४०	२९,४०	१,४७,००	१,४७,००		
	३.२ स्वीकृत दरबन्दीका शिक्षक तथा राहत शिक्षक तलब भत्ता	३,३७,००	३,३७,००	३,३७,००	३,३७,००	३,३७,००	१६,८५,००			१६,८५,००
	३.३ शिक्षण सिकाई अनुदानमा कार्यरत शिक्षक तलब भत्ता	१७,३४	१७,३४	१७,३४	१७,३४	१७,३४	८६,७०			८६,७०

	३.४ प्रति बिद्यार्थी लागत एवंम् अनुदान	४,८८	४,८८	४,८८	४,८८	४,८८				
	३.५ विद्यालाय सुधार योजना निर्माण एवम् कार्यान्वयन									
	३.६ निशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण	१३,३९	१३,३९	१३,३९	१३,३९	१३,३९				
	३.७ बिपन्न लक्षित छात्रवृत्ति वितरण	१,८०	१,९०	२,००	२,१०	२,२०				
	३.८ माध्यमिक विद्यालयहरुमा न्युनतम भौतिक पूर्वाधार विकास	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय				
	३.९ माध्यमिक विद्यालयहरुमा ICT व्यबस्थापन	४०,००	५०,००	५०,००	५०,००	५०,००			४०,००	
	३.१० माध्यमिक विद्यालयहरुमा STEAM LAB संचालन	३ विद्यालय	३ विद्यालय	३ विद्यालय	३ विद्यालय	३ विद्यालय				
४	**अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ**									
	४.१ सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको अनुदान	७,८०	७,८०	७,८०	७,८०	७,८०	३९,००			३९,००
	४.२ घरधुरी सर्वेक्षणको आधारमा निरक्षर व्यक्तिको पहिचान	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	४.३ महिला तथा प्रौढहरुलाई साक्षरता, निरन्तर शिक्षा तथा आजीवन सिकाई कार्यक्रम संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	४.४ विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरुको	सामुदायिक सिकाई केन्द्र	सामुदायिक सिकाई केन्द्र	सामुदायिक सिकाई केन्द्र	सामुदायिक सिकाई केन्द्र	सामुदायिक सिकाई केन्द्र				

	विवरण सहित प्रोफाइल विकास	मार्फत निरन्तर	मार्फत निरन्तर	मार्फत निरन्तर	मार्फत निरन्तर	मार्फत निरन्तर				
	४.५ प्रौढहरुलाई सिप विकास तालिम तथा आय आर्जनका कार्यक्रम संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	४.६ परिचालकहरुको क्षमता विकास कार्यक्रम संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
५	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम									
	५.१ सचेतनामुलक कार्यक्रम	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
६	पाठ्यक्रम तथा मुल्यांकन									
	६.१ विद्यालय शिक्षा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुपको अभिमुखीकरण	२,००	२,००	२,००	२,००	२,००				१०,००
	६.२ विद्यार्थीहरुको आवधिक मुल्यांकन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	६.३ स्थानिय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	६.४ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धि शिक्षक क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन	२,००	२,००	२,००	२,००	२,००				१०,००
	६.५ आन्तरिक मूल्यांकनको प्रभाबकारी कार्यान्वयन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	६.६ विषयगत शिक्षक संजाल तथा पसागत सिकाइ समुदाय गठन	१,००	१,००	१,००	१,००	१,००	५,००			५,००

	६.७ कक्षा अवलोकन तथा पृष्ठपोषण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	६.७ प्रविधिमा आधारित मूल्यांकन प्रणालीको विकास	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	६.८ पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका लगायत सन्दर्भ सामग्रीको उपलब्धता	१,००	१,००	१,००	१,००	१,००	५,००			
	६.९									
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास									
	७.१ असल अभ्यासको अबलोकन भ्रमण	१०,००	१०,००	१०,००	१०,००	१०,००	५०,००			
	७.२ पेसागत सहयोग अन्तर्गत सुपरीवेक्षण(mentoring)	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	७.३ शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	७.४पालिकाले प्रधानाध्यापक संग र प्रधानाध्यापकले शिक्षकसंग करार सम्झौता गरि सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	७.५ आवश्यकताका आधारमा पेशागत सहयोग तालिम संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	७.६ प्रधानाध्यापक भत्ता थप	२,९०	२,९०	२,९०	२,९०	२,९०	१४,५०			१४,५०
	७.७ शिक्षकहरुलाई सुचना र प्रविधीमा	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				

	आधारित तालिम संचालन									
	७.८ उत्कृष्ठ शिक्षक सम्मान तथा पुरस्कार	२,५०	२,५०	२,५०	२,५०	२,५०	१२,५०			१२,५०
८	समता र समावेशीकरण									
	८.१ शिक्षाको मूल प्रवाह बाहिर रहेका बालबालिकाहरुको तथ्यांक संकलन र विश्लेषण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	८.२ लक्षित बर्गको छात्रवृत्ति वितरण	१,८०	१,८०	१,८०	१,८०	१,८०	९,००			
	८.३ सबै प्रकारका विभेदको अन्त्यको लागि सचेतनामुलक कार्यक्रम	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	८.४ जेन्डर फोकल शिक्षक तथा गुनासो सुन्ने अधिकारीको ब्यबस्था	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	८.५ किशोरिमैत्री विद्यालय कार्यक्रम संचालन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	८.६ लैंगिक हिंसा तथा दुर्ब्यबहार बिरुद्ध सचेतनामुलक कार्यक्रम	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
९	विद्यालय दिवा खाजा , स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाई कार्यक्रम	३६,८६								३०,००
	९.१ स्वस्थकर तथा पौस्टिक दिवा खाजाको प्रबन्ध	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				

	९.२ कक्षा ६-१२ का छात्रालाई सेनिटरी प्याडको व्यवस्था	५,२९	६,००	६,००	६,५०	६,५०	३०२९	३०,२९		
	९.३ कक्षा ६ देखि माथि अध्ययन गर्ने बालबालिका लाइ दिवा खाजाको प्रवन्ध	३०,००	३०,००	३५,००	३५,००	४०,००	१,७०,००			१,७०,००
	९.४ दिवा खाजा तयार गर्ने भान्सेको लागि तालिम	१,५०	१,५०	१,५०	२,००	२,००	८,५०	४,००	२,५०	२,००
	९.५ विद्यालयमा प्राथमिक उपचार किट व्यवस्थापन	१,००	१,००	१,००	१,००	१,००	५,००	३,००		२,००
	९.६ आइरन चक्की, भिटामिन ए, फोलिक एसिड आदि वितरण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	९.७ दिवा खाजा अनुगमन तथा सुपरीबेक्षण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
१०	शिक्षामा सूचना प्रविधि									
	१०.१ विद्यालयमा सूचना प्रविधि प्रयोगशाला स्थापना	३विद्यालय	३विद्यालय	३विद्यालय	३विद्यालय	३विद्यालय	१५ विद्यालय	८०,००	९०,००	८०,००
	१०.२ प्रत्येक विद्यालयमा इन्टरनेटको व्यवस्था	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	१०.३ IEMIS व्यबस्थापन तालिम	३,००	३,१०	३,२०	३,३०	३,५०	१६,१०	६,१०		१०,००
	१०.४ प्रत्येक विद्यालयमा CC Cameraजडान	३विद्यालय	३विद्यालय	३विद्यालय	३विद्यालय	१६ विद्यालय	२८ विद्यालय	५,००	१०,००	१०,००
	१०.५ एक शिक्षक एक ल्यापटप कार्यक्रम									

११	आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा									
	११.१ विपद योजना तयारी गरि कार्यान्वयन गर्न		२,००	२,२०	२,४०	२,५०	९,१०	२,००	४,००	३,१०
	११.२ विद्यालयमा आपतकालीन कोष स्थापना गर्न		२,००	२,२०	२,४०	२,५०	९,१०	२,००	४,००	३,१०
	११.३ प्राथमिक स्वास्थ्य सामग्रीको व्यवस्थापन गर्न	१,००	१,००	१,२०	१,४०	१,५०	६,१०	२,००	२,१०	२,००
	११.४ बैकल्पिक प्रविधिको विकास गरि आपतकालीन अवस्थामा शिक्षा दिन		१,००	१,००	१,००	१,००	४,००	२,००		२,००
१२	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास									
	१२.१ विद्यालय भवन निर्माण		२	२	२	२	८			
	१२.२ विद्यालयमा बनेका संरचनाहरुको मर्मत सम्भार तथा फर्निचर हरुको व्यवस्थापन	२,००	५,००	७,००	८,००	१०,००	३२,००	७,००	१५,००	१०,००
	१२.३ बाढी पहिरो लगायात प्रकोप न्यूनीकरण गर्न कार्य गर्नु पर्ने विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय				
	१२.४ विद्यालय खेल मैदान निर्माण		२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय	२ विद्यालय				

१३	विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन									
	१३.१ आर्थिक पारदर्शिता , सामाजिक लेखा परीक्षण, सार्बजनिक सुनुवाई	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	१३.२ बार्षिक कार्ययोजना निर्माण,	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	१३.३ शिक्षक क्षमता विकास	२,००	२,००	२,००	२,००	२,००	१०,००	५,००		५,००
१४	अनुगमन तथा मुल्यांकन									
	१४.१ अनुगमन तथा मुल्यांकन सूचक विकास तथा कार्यान्वयन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	१४.२ विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	१४.३ वार्षिक तथा अर्धवार्षिक बैठक समिक्षा	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
१५	अन्य									
	१.गाउँ शिक्षा योजना अध्यावाधिक	१,००	१,००	१,००	१,००	१,००	५,००	५,००		
	२. पालिका स्तरीय शैक्षिक कार्यपात्रो निर्माण	५०	७०	७०,	७०	७०	३,३०			३,३०
	४.अभिवावक भेला	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				
	५.शिक्षक सम्मान	२,५०	२,५०	२,५०	२,५०	२,५०				
	६.राष्ट्रपति रनिङ्ग शिल्ड प्रतियोगिता	९,००	१०,००	१०,००	११,००	११,००	५२,००			५२,००

	५.अध्यक्ष कप खेलकुद प्रतियोगिता	९,००	१०,००	१०,००	११,००	११,००	५२,००			५२,००
	६.अन्तर विद्यालय अतिरिक्त कार्यकलाप प्रतियोगिता		२,००	२,००	२,००	२,००	८,००		४,००	४,००
	६.सामुदायिक विद्यालयमा स्मार्ट बोर्ड	५ विद्यालय	५ विद्यालय	५ विद्यालय	५ विद्यालय	८ विद्यालय	४२,००	१२,००	१८,००	१२,००

परिच्छेद ७

कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समन्वय र सहजीकरण

७.१ परिचय

विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समन्वय र सहजीकरण अत्यन्त महत्वपूर्ण पक्षहरू हुन्। यी सबै प्रक्रियाले विद्यालयको शैक्षिक, प्रशासनिक तथा व्यवस्थापकीय कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने काम गर्छन्। कार्यक्रम, योजना वा नीति बनाइसकेपछि त्यसलाई व्यवहारमा लागू गर्ने प्रक्रियालाई कार्यान्वयन भनिन्छ। विद्यालयमा पाठ्यक्रम सञ्चालन, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, अतिरिक्त क्रियाकलाप, परीक्षा सञ्चालन, विद्यालय सुधार योजना आदि कार्यहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नु कार्यान्वयन हो। सफल कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट योजना, जिम्मेवारी बाँडफाँड, आवश्यक स्रोतसाधन तथा शिक्षक-कर्मचारीको सक्रिय सहभागिता आवश्यक पर्दछ। राम्रो कार्यान्वयनले विद्यालयको उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत गर्छ। विद्यालयमा सञ्चालन भएका कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू लक्ष्यअनुसार भइरहेका छन् वा छैनन् भनेर नियमित रूपमा निरीक्षण गर्ने कार्यलाई अनुगमन भनिन्छ। त्यस्तै कार्यक्रमको प्रभाव, उपलब्धि तथा कमजोरीको विश्लेषण गर्ने प्रक्रियालाई मूल्याङ्कन भनिन्छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कनले विद्यालयको प्रगति मापन गर्न, कमजोरी सुधार गर्न तथा आगामी योजना निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। उदाहरणका लागि, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि, शिक्षकको कार्यसम्पादन तथा विद्यालय व्यवस्थापनको अवस्था मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ। विद्यालयमा प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा स्थानीय समुदायबीच सहकार्य र समझदारी कायम गर्ने प्रक्रियालाई समन्वय भनिन्छ। राम्रो समन्वयले विद्यालयको काम व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउँछ। सबै पक्षबिच सूचना आदान प्रदान, साझा निर्णय तथा सहयोगको वातावरण भएमा विद्यालयको समग्र विकास सम्भव हुन्छ। विद्यालयका गतिविधिहरू सहज, प्रभावकारी र सहभागितामूलक बनाउन गरिने सहयोगात्मक कार्यलाई सहजीकरण भनिन्छ। शिक्षकले विद्यार्थीलाई सिकाइमा मार्गदर्शन गर्नु, समस्या समाधानमा सहयोग गर्नु तथा सकारात्मक वातावरण सिर्जना गर्नु सहजीकरणका उदाहरण हुन्। सहजीकरणले विद्यार्थीको आत्मविश्वास बढाउने र सिकाइलाई रोचक बनाउने काम गर्छ। अन्त्यमा, विद्यालयको सफल सञ्चालनका लागि कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, समन्वय र सहजीकरण एकअर्कासँग सम्बन्धित र आवश्यक पक्षहरू हुन्। यी प्रक्रियालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सके विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि भई विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्दछ।

शैक्षिक कार्यक्रममा स्रोत साधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ ?लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन? कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटी छ वा छैनन्? शैक्षिक क्रियाकलाप निर्धारण कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्ति तर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैनन् भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी,निरीक्षण,पुनर्निरीक्षण,पर्यवेक्षण एवंम्

जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिका बारेमा जानकारी गराउँछ।

शैक्षिक कार्यक्रमको सान्दर्भिकता,उपयुक्तता,दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवंम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो। मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ। अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनका चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात पनि गरिन्छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रममा भएको लगानीलाई पारदर्शी,नतिजामुखी,जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछ।

७.२ वर्तमान अवस्था

विहादी गाउँपालिका नेपालको ग्रामीण स्थानीय तहहरूमध्ये एक महत्वपूर्ण गाउँपालिका हो, जहाँ शिक्षाको विकासलाई स्थानीय सरकारको प्रमुख प्राथमिकतामध्ये राखिएको छ। संविधानले स्थानीय तहलाई विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार प्रदान गरेपछि गाउँपालिकाले विद्यालय सुधार, शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि तथा उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न विभिन्न गतिविधि सञ्चालन गर्दै आएको छ। तथापि, शिक्षामा अनुगमन कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनको वर्तमान अवस्था मिश्रित प्रकृतिको देखिन्छ, जहाँ केही सकारात्मक उपलब्धिसँगै विविध चुनौतीहरू पनि विद्यमान छन्। विहादी गाउँपालिकामा विद्यालय शिक्षाको अनुगमन मुख्यतः गाउँपालिका शिक्षा शाखा, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक तथा वडा तहबाट गरिन्छ। गाउँपालिकाले समय-समयमा विद्यालय निरीक्षण, शिक्षक उपस्थितिको परीक्षण, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कन तथा विद्यालयको भौतिक अवस्था अवलोकन गर्ने कार्य गर्दै आएको छ। विशेष गरी सामुदायिक विद्यालयहरूको नियमित अनुगमनमार्फत विद्यालय प्रशासनलाई जिम्मेवार बनाउने प्रयास गरिएको पाइन्छ। विद्यालयमा शिक्षकको नियमितता, पठनपाठनको अवस्था तथा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगबारे प्रतिवेदन तयार गरिने अभ्यासले केही सुधार ल्याएको देखिन्छ।

हालका वर्षहरूमा गाउँपालिकाले शिक्षाको गुणस्तर सुधारका लागि वार्षिक शैक्षिक योजना, शिक्षक तालिम तथा विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा जोड दिएको छ। विद्यालयहरूको परीक्षा परिणाम, विद्यार्थी भर्ना दर तथा उपस्थितिको आधारमा मूल्याङ्कन गरिने गरिएको छ। कतिपय विद्यालयमा डिजिटल हाजिरी, आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रणाली तथा अतिरिक्त शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु सकारात्मक पक्ष मानिन्छ। यसले विद्यालयहरूमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ। यद्यपि, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अझै पूर्ण रूपमा प्रभावकारी बन्न सकेको छैन। गाउँपालिकामा जनशक्ति अभाव, प्राविधिक दक्षताको कमी तथा भौगोलिक विकटताका कारण नियमित र प्रभावकारी अनुगमनमा कठिनाइ उत्पन्न हुने गरेको छ। कतिपय विद्यालयहरू दुर्गम क्षेत्रमा रहेका कारण शिक्षा शाखाका कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपमा

विद्यालय पुग्न समस्या हुने गरेको पाइन्छ। साथै, अनुगमनलाई केवल औपचारिक प्रक्रियाका रूपमा लिने प्रवृत्तिले पनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन।

अर्कोतर्फ, विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ उपलब्धिको वैज्ञानिक मूल्याङ्कन गर्ने प्रणाली अझै कमजोर देखिन्छ। परीक्षा केन्द्रित मूल्याङ्कन प्रणालीका कारण सिर्जनात्मक तथा व्यवहारिक ज्ञानको परीक्षण पर्याप्त हुन सकेको छैन। शिक्षकहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन पनि धेरै हदसम्म कागजी प्रक्रियामा सीमित रहेको आलोचना हुने गरेको छ। विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिको सीमित पहुँच तथा अभिभावकको न्यून सहभागिताले पनि अनुगमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन चुनौती थपेको छ। यसका बावजुद, स्थानीय सरकार, विद्यालय तथा समुदायबिच समन्वय बढ्दै गएको अवस्था सकारात्मक संकेत हो। गाउँपालिकाले शिक्षामा सुधार ल्याउन नीति निर्माण, बजेट विनियोजन तथा नियमित छलफल कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ। यदि अनुगमन प्रणालीलाई प्रविधिमैत्री, पारदर्शी तथा परिणाममुखी बनाउन सकियो भने शैक्षिक गुणस्तरमा थप सुधार ल्याउन सकिने सम्भावना देखिन्छ। शिक्षक, अभिभावक तथा स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागिताले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अझ प्रभावकारी बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ।

अन्ततः विहादी गाउँपालिकाको शिक्षामा अनुगमन कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनको वर्तमान अवस्था सुधारोन्मुख भए पनि अझै धेरै पक्षमा सुदृढीकरण आवश्यक रहेको देखिन्छ। प्रभावकारी योजना, दक्ष जनशक्ति, प्रविधिको प्रयोग तथा उत्तरदायी शैक्षिक प्रशासनमार्फत गाउँपालिकाले गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने लक्ष्यलाई थप मजबुत बनाउन सक्छ।

अनुगमन प्रकृया तपसिल बमोजिम हुने छ

क्र.स.	**अनुगमन गर्ने निकाय**	**अनुगमन प्रकृया**	**जिम्मेवारी**	**अनुगमन समय**	**अनुगमन सूचक**
१	वडा शिक्षा समिति	अवलोकन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण, प्रतिवेदन	संयोजक	मासिक	आगन्तुक पुस्तिका, विद्यालय अनुगमन फाराम, कक्षाको ठा अनुगमन फाराम, प्रतिवेदन
२	गाउँ शिक्षा समिति		संयोजक	मासिक	
३	वडा कार्यालय		अध्यक्ष तथा पदाधिकारी	मासिक	
४	पालिका		अध्यक्ष तथा पदाधिकारी	त्रैमासिक	
५	शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ		एकाइ प्रमुख	वार्षिक	
६	जिल्ला समन्वय समिति		प्रमुख तथा पदाधिकारी	वार्षिक	
७	शिक्षा अधिकृत			मासिक	
८	विद्यालय सुपरीवेक्षक			मासिक	
९	शिक्षा तथा मानव श्रोत विकास केन्द्र			वार्षिक	
१०	प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालय			वार्षिक	

१ १	नागरिक समाज तथा गैर सरकारी सङ्घ संस्था			मासिक	

गाउँ शिक्षा योजनाको प्रचारप्रसार गर्न सरोकारवालाहरूलाइ भेला गराइ, सूचना तथा प्रविधिको अन्य माध्यमबाट जानकारी गराइने छ। योजनाको कार्यन्वयनको क्रममा आवश्यक सहयोग तथा सहकार्यको लागि गाउँपालिका तथा सम्वन्धित वडाहरूले यस योजनासँग सम्वन्धित तह तथा निकायहरूसँग आवश्यक प्रत्यक्ष भेटघाट वा पत्राचार गर्ने छ। योजनाको कार्यान्वयनको क्रममा गाउँपालिका वडाहरू, सम्वन्धित समिति तथा उपसमितिहरूको वैठक कार्यतालिका वा आवश्यकता अनुसार बस्ने छ।

७.३ उद्देश्य

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास गर्नु
- योजना कार्यान्वयनका चरण मा आएका समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु
- विद्यालयमा नियमित विद्यार्थी उपस्थिति तथा विद्यालय निरन्तरता सुनिश्चित गर्नु
- विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासनलाई पारदर्शी,उत्तरदायी र प्रभावकारी बनाउनु

७.४ रणनीतिहरू

- विद्यालय तथा शिक्षकको सुपरीवेक्षण तथा पेशागत सहयोगको संयन्त्रको व्यवस्था र सुदृढीकरण गर्ने
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्ने
- कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनका लागि एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने
- विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न आवधिक परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणाली लागु गर्ने
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक तथा समुदायलाई अनुगमन प्रक्रिया मा सहभागी गराउने
- विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार,शैक्षिक सामग्री तथा स्रोत साधनको उपयोगको समीक्षा गर्ने
- उत्कृष्ट विद्यालय,शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन तथा सम्मान गर्ने व्यवस्था गर्ने
- विद्यालयमा विद्यार्थी उपस्थिति तथा विद्यालय छोड्ने दरको निरन्तर अनुगमन गर्ने
- विद्यालयहरूको नियमित स्थलगत निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने
- सूचना प्रविधिमा आधारित अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रणाली विकास गर्ने
- शिक्षक,विद्यार्थी तथा अभिभावकबाट प्राप्त सुझाव र गुनासोलाई व्यवस्थापन गर्ने प्रणाली विकास गर्ने

- अनुगमनबाट प्राप्त सुझावका आधारमा सुधारात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरी शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने

७.५ उपलब्धि,प्रमुख नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास हुने छ
- योजना कार्यान्वयनका चरण मा आएका समस्या तथा चुनौतीलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने छ
- विद्यालयमा नियमित विद्यार्थी उपस्थिति तथा विद्यालय निरन्तरता सुनिश्चित हुने छ
- विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासनलाई पारदर्शी,उत्तरदायी र प्रभावकारी बन्ने छ

प्रमुख नतिजाः

- नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित हुने
- अनुगमनका आधारमा नतिजा सुधार हुने
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास हुने
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणका नतिजाका आधारमा सुधार गर्ने परिपाटी स्थापित हुने
- विभिन्न कार्यक्रमहरूको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने
- सिकाइहरुको दस्तावेज तयार हुने

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यः

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	अनुगमन पद्धति विकास तथा कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
२	अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयारी र अध्यावधिक	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
३	अनुगमन	पटक	३	३	३	३	३	१५	१५	
४	चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन	पटक	३	३	३	३	३	१५	१५	
५	स्थिति प्रतिवेदन तयारी	पटक	३	३	३	३	३	१५	१५	
६	विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	

७	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
८	अनुगमन सम्बन्धि क्षमता विकास	पटक	३	३	३	३	३	१५	१५	
९	सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी र नियमित बनाउने	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
१०	विद्यालयको लेखा परीक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
११	अध्ययन तथा अनुसन्धान	पटक	२	२	२	२	२	१०	१०	

अनुसूची १

गाउँ शिक्षा योजना विहादीको ढाँचा

हाम्रो भनाइ

शिक्षा योजना

गाउँ शिक्षा योजना

योजनाको सारांश

क) विषय प्रवेश

ख) शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता

ग) शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य

घ) शिक्षा योजना निर्माणको आधार

ङ) गाउँ शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

च) योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

परिच्छेद १

१.१ परिचय

क)भौगोलिक अवस्थिति

ख)जनसांख्यिक संरचना

ग)सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको विश्लेषण

घ)आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण

ङ)शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण

च) समग्र शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण

१. सबल पक्षहरू

२. शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू

३. अवसरहरू

४. चुनौतीहरू

१.२ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण

क) समस्या वृक्ष(Problem Tree) र विश्लेषण

ख) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीको SWOT विश्लेषण

परिच्छेद २ दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

२.१ दूरदृष्टि

२.२ लक्ष्य

२.३ उद्देश्य

२.४ रणनीतिहरू

२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा

२.६ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ः विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१ परिचय

३.१.२ वर्तमान अवस्था

३.१.३ उद्देश्य

३.१.४ रणनीतिहरू

३.१.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ परिचय

३.२.२ वर्तमान अवस्था

३.२.३ उद्देश्य

३.२.४ रणनीतिहरू

३.२.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.२.६ समस्या र चुनौती

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

३.३.२ वर्तमान अवस्था

३.३.३ उद्देश्य

३.३.४ रणनीतिहरू

३.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.४ उच्च शिक्षा

३.४.१ परिचय

३.४.२ वर्तमान अवस्था

३.४.३ उद्देश्य

३.४.४ रणनीतिहरू

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.५ अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ

३.५.१ परिचय

३.५.२ वर्तमान अवस्था

३.५.३ उद्देश्य

३.५.४ रणनीतिहरू

३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.६ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम

३.६.१ परिचय

३.६.२ वर्तमान अवस्था
३.६.३ उद्देश्य
३.६.४ रणनीतिहरू
३.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
परिच्छेद ४: अन्तरसम्बन्धित विषय क्षेत्रहरू
४.१ पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन
४.१.१ परिचय
४.१.२ वर्तमान अवस्था
४.१.३ उद्देश्य
४.१.४ रणनीतिहरू
४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र पेशागत विकास
४.२.१ परिचय
४.२.२ वर्तमान अवस्था
४.२.३ उद्देश्य
४.२.४ रणनीतिहरू
४.२.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.३ समता र समावेशिकरण
४.३.१ परिचय
४.३.२ वर्तमान अवस्था
४.३.३ उद्देश्य
४.३.४ रणनीतिहरू
४.३.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.४ विद्यालय दिवा खाजा,स्वास्थ्य,पोषण र सरसफाई कार्यक्रम
४.४.१ परिचय
४.४.२ वर्तमान अवस्था
४.४.३ उद्देश्य
४.४.४ रणनीतिहरू
४.४.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.५ शिक्षामा सूचना प्रविधि
४.५.१ परिचय
४.५.२ वर्तमान अवस्था
४.५.३ उद्देश्य
४.५.४ रणनीतिहरू

४.५.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.६ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा
४.६.१ परिचय
४.६.२ वर्तमान अवस्था
४.६.३ उद्देश्य
४.६.४ रणनीतिहरू
४.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
४.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास
४.७.१ परिचय
४.७.२ वर्तमान अवस्था
४.७.३ उद्देश्य
४.७.४ रणनीतिहरू
४.७.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
परिच्छेद ५ः विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन
५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास
५.१.१ परिचय
५.१.२ वर्तमान अवस्था
५.१.३ उद्देश्य
५.१.४ रणनीतिहरू
५.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध
५.२.१ परिचय
५.२.२ वर्तमान अवस्था
५.२.३ उद्देश्य
५.२.४ रणनीतिहरू
५.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
५.३.१ परिचय
५.३.२ वर्तमान अवस्था
५.३.३ उद्देश्य
५.३.४ रणनीतिहरू
५.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
परिच्छेद ६: लगानी **र स्रोत व्यवस्थापन**
६.१ परिचय

६.२ वर्तमान अवस्था
६.३ उद्देश्य
६.४ रणनीतिहरू
६.५ उपलब्धि,नतिजा,प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य
६.६ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रगत उपक्षेत्र र अन्तर सम्बन्धित विषय क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूको बजेट विवरण
परिच्छेद ७;कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन,समन्वय र सहजीकरण
७.१ परिचय
७.२ वर्तमान अवस्था
७.३ उद्देश्य
७.४ रणनीतिहरू
७.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

अनुसूची २

शिक्षासँग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका लगायतका नीतिगत दस्तावेजहरूको सूची

१. शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधनसहित)

२. शिक्षा नियमावली, २०५९ (संशोधनसहित)

३. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा ऐन, २०७५

४. अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी नियमावली, २०७७

५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड, २०७८

६. अनौपचारिक शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रम कार्यान्वयन सहजीकरण पुस्तिका, २०७५

७. पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७८

८. विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९

९. नमुना विद्यालय विकास एवम् सञ्चालन निर्देशिका, २०७४

१०. बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल (गठन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०

११. विपन्न लक्षित छात्रवृत्ति कार्यान्वयन मापदण्ड, २०८०

१२. विशेष कारणको अवस्थामा रहेका शिक्षकहरूको व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्देशिका, २०८०

१३. शिक्षक पेसागत विकास प्रारूप (परिमार्जित संस्करण), २०८०

१४. शिक्षक मेन्टरिङ कार्यान्वयन कार्यविधि, २०८०

१५. विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा पेसागत सहायता निर्देशिका, २०८०

१६. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०८०

१७. विद्यालय सामाजिक परीक्षण मापदण्ड, २०७८

१८. अनलाइन शिक्षक तालिम कार्यविधि, २०७७

१९. पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७८

२०. बृहत् विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७५

२१. स्यानिटरी प्याडसम्बन्धी कार्यविधि, २०७६

२३. विद्यालय सामाजिक परीक्षण मापदण्ड, २०७८

२५. गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ (संशोधनसहित)

२६. किशोरकिशोरी मैत्री सूचना कक्ष सञ्चालन नमुना कार्यविधि, २०७७

२७. विद्यालयमा सञ्चार सञ्जालीकरण कार्यविधि, २०७७

२८. कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका (शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट प्रत्येक वर्ष कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयनका लागि विकास हुने) (केन्द्रस्तर एवम् प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीयस्तर)

२९. विद्यालय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी कार्यविधि, २०७४

३०. विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन (संशोधनसहित) निर्देशिका, २०६९

३१. व्यावहारिक अभ्यास कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७३ (प्राविधिक तथा व्यावसायिक माध्यमिक शिक्षा)

३२. शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा समायोजनका आधारहरू, २०७४

३३. परम्परागत शिक्षण संस्था सञ्चालन तथा व्यवस्थापन मापदण्ड, २०७८

नीति, रणनीति र पुस्तिका

१. दिगो विकास लक्ष्य, २०३० र राष्ट्रिय कार्यढाँचा

२. राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६

३. शिक्षकको सोचपत्र, २०७९
४. विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना, २०२२-२०३२
५. बृहत् विद्यालय सुरक्षा सञ्चार रणनीति, २०७५
६. विद्यालय शिक्षाको एकीकृत समता रणनीति, सन् २०१४
७. बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल रणनीति, २०८०
८. बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप, २०६७
९. प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका, २०६७ (संशोधनसहित)
१०. विद्यालय सुधार योजना निर्माण सहयोगी पुस्तिका, २०८०
११. सामुदायिक विद्यालयमा दिवा खाजा मापदण्ड तथा कार्यक्रम सहजीकरण पुस्तिका, २०७६
१२. विद्यालय नक्साङ्कन, भौतिक सर्वेक्षण र विद्यालय समायोजनका लागि सहयोगी स्रोत पुस्तिका, २०८०
१३. अनौपचारिक शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०८०

विहादी गाउँपालिकाको गाउँ शिक्षा समितिको मिति २०८३।०२।१३ गतेको निर्णय प्रतिलिपी

निर्णयहरू

१. विहादी गाउँपालिका अन्तर्गतका विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न गाउँपालिकाको अनुगमन प्रतिवेदन तथा विद्यालय र शिक्षक समायोजनको सम्बन्धमा उपस्थित वि व्य स अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक संघ अध्यक्ष तथा प्रधानाध्यापकहरुबाट सुझाव संकलन गरियो सोही अनुसार विद्यालय मर्ज समायोजन तथा व्यवस्थापनको कार्य अगाडी बढाउने निर्णय गरियो ।

२. विहादी गाउँपालिकाले निर्माण गर्न लागेको गाउँपालिकाको दश वर्षे गाउँ शिक्षा योजना २०८३ – २०९३ को मस्यौदा उपर सुझाव संकलन गर्नुपर्ने भएकोले गाउँपालिका अन्तर्गतका विद्यालय तथा सरोकारवाला व्यक्तिहरुसँगबाट सुझाव संकलन गरि उपयूक्त सुझावहरु समावेश गरि अन्तिम प्रतिवेदन तयार गर्ने निर्णय गरियो ।

३. विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ तथा प्रधानाध्यापकबीच आवश्यक समन्वय र सहकार्य गरी विद्यालयको शैक्षिक, भौतिक तथा प्रशासनिक सुधारमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने निर्णय गरियो।

४. विहादी गाउँपालिका अन्तर्गत रहेका विद्यालयहरुमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीरुको संख्या र विद्यार्थीहरुको अनुपातको आधारमा स्थलगत अनुगमन गरि विहादी गाउँपालिकाबाट तयार गरेको प्रतिवेदन तथा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने सम्बन्धमा व्यापक छलफल गर्दा विद्यार्थी संख्या न्यून रहेका विद्यालयहरुलाई बैज्ञानिक तवरले भौगोलिक क्षेत्र अनुसार पायक पर्ने गरि विद्यालय तथा शिक्षक समायोजन गर्न विहादी गाउँ कार्यपालिकालाई सिफारिस गर्ने निर्णय गरियो ।

विहादी गाउँ कार्यपालिकाको मिति २०८३।०३।२२ गतेको निर्णय प्रतिलिपी

२४	लोक माया थापा	अ.हे.व.	२७५१	गेप्ताङ सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई
२५	शान्ति भुर्तेल	कार्यालय सहयोगी	२७५२	उरामपोखरा स्वास्थ्य चौकी
२६	शुश्मा थापा	अ.न.मी.	२७५३	उरामपोखरा स्वास्थ्य चौकी
२७	रिता कुमारी पौडेल	अ.न.मी.	२७८४	शालिग्राम स्वास्थ्य चौकी
२८	ज्ञान प्रसाद भट्टराई	ल्याब असिस्टेन्ट	२७८५	विहादी स्वास्थ्य चौकी
२९	ज्ञान प्रसाद ढकाल	अ.हे.व.	२७८६	विहादी स्वास्थ्य चौकी
३०	नम्रता त्रिपाठी	नेत्र सहायक	२७८९	वहाकीठाँटी स्वास्थ्य चौकी
३१	यममाया क्षेत्री	कार्यालय सहयोगी	२७९२	बाच्छा स्वास्थ्य चौकी
३२	पूर्णकला न्यौपाने	कार्यालय सहयोगी	२७९३	वहाकीठाँटी स्वास्थ्य चौकी
३३	विष्णु कुमारी वि.क.	ल्याब असिस्टेन्ट	२७९४	वहाकीठाँटी स्वास्थ्य चौकी
३४	विकास राना	कार्यालय सहयोगी	२८१०	शालिग्राम आयुर्वेद औषधालय

निर्णय नं ४ : विहादी गाउँपालिकाको चालु आर्थिक वर्ष २०८२।०८३ को स्विकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा विहादी गाउँपालिका १ नं. वडा बच्छामा रहेको श्रीजनकल्याण मा.वि. को लागि **जनकल्याण मा.वि. भवन मर्मत** शिर्षकमा बजेट विनियोजन भई उपभोक्ता समिति सँग सम्झौता भएकोमा सोही बजेटबाट विद्यालयको आवश्यकता अनुसार ट्रस निर्माण गरेकोले निर्माण भएको ट्रसको प्राविधिक स्टिमेट तथा विल बमोजिमको रकम जनकल्याण मा.वि. भवन मर्मत शिर्षकबाट भूक्तानी गर्ने निर्णय गरियो ।

निर्णय नं ५ : विहादी गाउँपालिका अन्तर्गतका सामुदायिक विद्यालयहरुमा अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन गर्ने प्रयोजनार्थ तयार गरिएको "**सामुदायिक विद्यालयहरुमा अतिरिक्त कक्षा (कक्षा ८ तथा कक्षा १०) सञ्चालन तथा अनुदान वितरण कार्यविधि, २०८३**" स्वीकृत गर्ने निर्णय गरियो ।

निर्णय नं ६ : बिहादी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको समग्र, गुणस्तरीय, समावेशी तथा दिगो विकासका लागि तयार गरिएको "बिहादी गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/०८४–२०९३/०९४)" लाई यस बैठकबाट स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने निर्णय गरियो।

साथै, योजना निर्माण कार्यमा संलग्न गाउँ शिक्षा योजना निर्देशन समिति, गाउँ शिक्षा योजना लेखन समिति तथा आवश्यकता अनुसार आमन्त्रित व्यक्तिहरूलाई आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ को संघीय सशर्त अनुदान अन्तर्गत "स्थानीय शिक्षा योजना तर्जुमा एवं कार्यक्रम कार्यान्वयन सहजीकरण" शीर्षकमा विनियोजित रु. १,००,०००/- को सीमाभित्र रही तपशिल–१, तपशिल–२ र तपशिल–३ बमोजिम बैठक भत्ता, प्रति कार्यदिन रु. १,०००/- का दरले लेखन तथा प्राविधिक पारिश्रमिक, चिया–खाजा, स्टेशनरी, छपाइ तथा कार्यक्रमसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित अन्य आवश्यक खर्च प्रचलित

कानुन, सार्वजनिक खर्च मापदण्ड तथा गाउँपालिकाको आर्थिक कार्यविधिबमोजिम उपलब्ध गराउने निर्णय गरियो।

निर्णय नं ७ : बाल्लौ स्वभाघ नेवार समाज, विहादी ३ संस्था व्यवस्थापनको लागि गाउँपालिकाको कला सँस्कृति संरक्षण शिर्षकबाट रु १२५००० अक्षेरुपी एक लाख पच्चिसह हजार रुपैयाँ उपलब्ध गराउने निर्णय गरियो ।

निर्णय नं ८ : बिहादी गाउँपालिकाको स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन कार्यक्रम अन्तर्गत शैक्षिक सत्र २०८३ देखि बिहादी गाउँपालिका अन्तर्गतका विद्यालयहरूमा कक्षा १ देखि ८ सम्म अध्यापन गरिने स्थानीय पाठ्यपुस्तक "हाम्रो बिहादी" सम्बन्धित प्रक्रिया पूरा गरी तयार भई छपाइ सम्पन्न भएको हुँदा उक्त पाठ्यपुस्तकलाई बिहादी गाउँपालिकाको आधिकारिक स्थानीय पाठ्यपुस्तकका रूपमा स्वीकृत गर्ने निर्णय गरियो।